

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK-İSLAM ARKEOLOJİSİ ANABİLİM DALI**

BATI ANADOLU KALELERİ VE CENEVİZLİLER

Yüksek Lisans Tezi

BATUHAN SERVET GÜRKAN

İZMİR-2022

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK-İSLAM ARKEOLOJİSİ ANABİLİM DALI**

**BATI ANADOLU KALELERİ VE
CENEVİZLİLER**

Yüksek Lisans Tezi

BATUHAN SERVET GÜRKAN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AKIN ERSOY

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Batı Anadolu Kaleleri Ve Cenevizliler” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26.07.2022

Batuhan Servet GÜRKAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Batı Anadolu Kaleleri Ve Cenevizliler

Batuhan Servet GÜRKAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk-İslam Arkeolojisi Anabilim Dalı

Cenevizliler Orta çağın sonlarına doğru Akdeniz'de ticari bakımdan önem kazanan bağımsız şehir devletlerinden biridir. Bu şehir devletleri, yalnızca ticari önemleri, getirdikleri ve benimsedikleri ticari mübadele mekanizmaları nedeniyle değil, aynı zamanda denizdeki önemleri ve denizaşırı yerleşim yerlerinin kurulması nedeniyle de dünya tarihinde ön plana çıktılar. Bizans İmparatorluğu ile 12 Ekim 1155'te ve 13 Mart 1261'de yaptıkları antlaşmalar sonucunda Akdeniz'in en zengin ve güçlü cumhuriyeti haline geldiler. Cenevizlilerin önce Selçuklular, Moğollar sonra da Germiyanogulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Candaroğulları ve Osmanogulları gibi Anadolu beylikleriyle ticari ilişkileri vardı. İstanbul'un fethi ise Cenevizlilerin Akdeniz ve Karadeniz'deki hakimiyetlerini yavaş yavaş yitirecekleri bir sonun başlangıcı oldu. Cenevizlilerin Anadolu'daki varlıkları da yukarıda belirtilen süre içinde yer alır. Anadolu'da Ceneviz geleneğine sahip yerleşimlerin en erken kanıtları, 12. yüzyılda Antakya'dadır. Varlıklarının en son tarihi ise Sakız Adası ve Çeşme'de 16. yüzyıldır. Tezde Batı Anadolu'da Ceneviz kaleleri olarak bilinen savunma yapıları seyyahların eserlerinden ve yapılan araştırmalardan yola çıkılarak, ayrıca her biri daha önce yapılmış çalışmalar ışığında yerlerinde incelenerek Cenevizlilere ait olabilecek özellikler bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Tezde bu kalelerin bazıları ile ilgili farklı tarih ve yapan konusundaki tartışmalar yeni bakış açıları sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Cenevizliler, koloniler, Batı Anadolu, kaleler, Orta çağ

ABSTRACT

Master Thesis

Western Anatolia Castles And Genoese

Batuhan Servet GÜRKAN

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Turkish Islamic Archeology

Genoese is one of the independent city-states that gained commercial importance in the Mediterranean towards the end of the Middle Ages. These city-states have come to the fore in world history not only because of their commercial importance, the mechanisms of trade they introduced and adopted, but also because of their importance at sea and the establishment of overseas settlements. As a result of the agreements they made with the Byzantine Empire on October 12, 1155 and March 13, 1261, they became the richest and most powerful republic in the Mediterranean. Genoese had commercial relations with Anatolian principalities and states such as Seljuks, Mongols, then Germiyanogulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Candaroğulları and Osmanogulları. The conquest of Istanbul was the beginning of an end in which the Genoese would gradually lose their dominance in the Mediterranean and the Black Sea. The assets of the Genoese in Anatolia are also included in the above-mentioned period. The earliest evidence of settlements with the Genoese tradition in Anatolia is in Antakya in the 12th century. The last date of their existence is the 16th century in Chios and Çeşme. In the thesis, the defense structures known as Genoese castles in Western Anatolia are based on the works of the travelers and the researches, as well as the studies that have been done before. In this light, it was tried to bring together the characteristics that may belong to the Genoese by examining them in their places. In the thesis, the different history of some of these forts and the discussions on the maker provided new perspectives.

Keywords: Genoese, colonies, Western Anatolia, castles, Medieval

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
HARİTA LİSTESİ.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	viii
RESİM LİSTESİ.....	ix
ÖNSÖZ.....	xxii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇ VE CENEVİZ KOLONİ SİSTEMİ.....	9
1.1.TARİHSEL SÜREÇ.....	9
1.2. CENEVİZLİLERİN AKDENİZ TİCARETİNDEKİ YERİ.....	15
1.3.CENEVİZ KOLONİ SİSTEMİ.....	20
1.3.1.Ceneviz Kolonilerinin Yayılım Alanı.....	20
1.3.2.Kolonilerin Temelini Oluşturan Sosyal Yapı.....	23
1.3.3. Kolonilerin Özellikleri.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU VE EGE ADALARI'DAKİ CENEVİZ KALE VE YERLEŞİMLERİ	33
2.1. MARMARA BÖLGESİ.....	33
2.2. KARADENİZ BÖLGESİ.....	57
2.3. AKDENİZ BÖLGESİ.....	75
2.4. EGE ADALARI.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.BATI ANADOLU CENEVİZ KALELERİ.....	93
3.1. ÇANDARLI KALESİ.....	96
3. 2. FOÇA KALESİ.....	99
3.3. İZMİR LİMAN KALESİ.....	107
3.4. ÇEŞME KALESİ.....	118
3.5. KUŞADASI GÜVERCİNADA KALESİ VE ŞEHİR SURLARI.....	125
3.6. BALAT KALESİ.....	130

SONUÇ.....	135
-------------------	------------

KAYNAKLAR.....	151
-----------------------	------------

EKLER.....	166
1. Haritalar.....	167
2.Tablolar.....	169
3.Resimler.....	172

HARİTA LİSTESİ

Harita 1- Anadolu’da Cenevizlilere ait koloni ve yerleşimler

Harita 2- Ege ve Doğu Akdeniz’de Cenevizlilere ait koloni ve yerleşimler

Harita 3-Karadeniz’in kuzeyinde Cenevizlilere ait koloni ve yerleşimler

Harita 4- Batı Akdeniz’de Cenevizlilere ait koloni ve yerleşimler

TABLO LİSTESİ

Tablo 1- Marmara Bölgesi Kaleleri

Tablo 2- Karadeniz Bölgesi Kaleleri

Tablo 3- Akdeniz Bölgesi Kaleleri

Tablo 4- Ege Adaları Kaleleri

Tablo 5- Batı Anadolu Kaleleri

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Cenova.

<http://www.weloveitalian.org/genoa-building-a-new-future-from-a-grand-historical-heritage-tuesday-february-9-2016-630pm/> (erişim 19.2.2022)

Resim 2: Cenova.

<https://www.medievalists.net/2012/11/the-sea-republic-of-genoa-and-the-conquest-of-black-sea-in-1261/>

Resim 3: Geç Orta Çağ'da Cenova'nın deniz ticareti rotaları.

<https://brill.com/view/book/edcoll/9789004360617/BP000013.xml> (erişim 5.3.2022)

Resim 4: 14. Yüzyılın Sonunda Akdeniz ve Atlantik'deki Ceneviz Kolonileri.

Padraic Rohan, The Genoese Levantine Colonies at the Birth of Ottoman Imperial Power: A Framework for Inquiry, a Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Istanbul Şehir University, in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in History May 2015, 94.

Resim 5: Akra.

Olivier Berrou, The role of Genoa in the Latin Kingdom of Jerusalem: political and diplomatic struggles between 1250 and 1291, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy Royal Holloway, University of London 2017. Map 7.

Resim 6: Kaffa.

<https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQ682aEhgKSNtFdy5Kcp7gKRdzzvKz2kLc6H0foqIm1R0IRyR5EanCusPvJ3gORN0kneoo&usqp=CAU>

Resim 7: Kaffa. Surlar.

<https://www.shutterstock.com/tr/video/clip-1038237728-aerial-video-genoesse-fortress-caffa-fiodosia-crimea>

Resim 8: Cembalo. Ceneviz Kalesi.

Resim 9: Cembalo (Balaklava). Surlar.

Resim 10: Cembalo (Balaklava). Surlar.

<https://www.mondimedievali.net/Europa/Castelli/cembalo.htm>

Resim 11: Sudak. Ceneviz Kalesi.

<http://www.xenophon-mil.org/crimea/cities/sudak/sudakpln.htm>

Resim 12: Kırım. Sudak. Surlar.

<https://discover-ukraine.info/places/crimea/sudak/553>

Resim 13: Tanais. Azov Kalesi.

<https://mapandmaps.com/en/archived-maps/4268-in-antiquity-tanais-was-also-the-name-of-a-city-in-the-don-river-delta-maeotian-marshes-that-reaches-into-the-north-easternmo.html>

Resim 14: Galata Surları'ndan Ceneviz hanedan armaları.

Resim 15: Üzerinde Cenova Arması Olan, Galata Surlarında Bulunmuş Mermer Levha (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhir nr. 963)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ceneviz>

Resim 16: Galata'da Arap Camii Döşemesi Altında Bulunan Ceneviz Mezar Taşları (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhir nr. 2905, 2896)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ceneviz>

Resim 17: Galata. Haryb Kapu'dan Armalar.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17, 1910/1911, Fig.6.

Resim 18: Galata'dan Ceneviz Yazıtı.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17, 1910/1911, Fig.7.

Resim 19: Galata'daki SS Paolo e Domenico'dan Pseudo-sarcophagus ön yüzü.

Eric A. Ivison , Funerary Monuments of the Gattelusi at Mytilene The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.12.

Resim 20: Galata'daki SS Paolo e Domenico'dan Francesco Pastera'nın Pseudo-sarcophagusunun ön yüzü.

Eric A. Ivison , Funerary Monuments of the Gattelusi at Mytilene The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.13.

Resim 21: Buondelmonti Tarafından Yapılmış Bosphorus Çizimi (1422).

Florio Banfi ,Two Italian Maps of the Balkan Peninsula, Imago Mundi , 1954, Vol. 11 (1954), 22.

Resim 22: Galata Kulesi'nin ilk dönemine ait, Cristoforo Buondelmonti'nin *Liber insularum Archipelagi* adlı eserinin çeşitli kopyalarında yer alan bazı tasvirler (soldan sağa): 1420'lere tarihlenen Ulusal Denizcilik Müzesi kopyası, 1465'e tarihlenen Vatikan Kütüphanesi kopyası, 1465-1475 arasında tarihlenen Fransa Millî Kütüphanesi kopyası, 1470 civarına tarihlenen Floransa Ulusal Merkez Kütüphanesi kopyası, 1475 civarına tarihlenen Walters Sanat Müzesi kopyası, 15. yüzyıla tarihlenen Bodleian Kütüphanesi kopyası, Henricus Martellus Germanus'un *Insularium Illustratum* adlı ve 1495 tarihli eserindeki kopya.

Resim 23: Ceneviz dönemindeki kulenin gerçeğe en yakın tasvirleri olarak kabul edilen *Liber insularum Archipelagi*'nin Marciana Millî Kütüphanesi (solda, 1420'ler-1430'lar) ve Düsseldorf Üniversite ve Eyalet Kütüphanesi (1485-1490) kopyalarındaki tasvirler.

Resim 24: Galata'nın Kıyı Duvarlarının Kalıntıları.

Naz Ecem Çınaryılmaz, Bilge Ar, San Michele Church of Genoese Galata (Pera): Historic records and material evidence on its chronology, ITU A|Z , Vol 17, No 2, (July 2020), Figure 4.

Resim 25: Galata. San Michele Kilisesi Duvar Teknikleri.

Naz Ecem Çınaryılmaz, Bilge Ar, San Michele Church of Genoese Galata (Pera): Historic records and material evidence on its chronology, ITU A|Z , Vol 17, No 2, (July 2020), Figure 9a-d.

Resim 26: Rumeli Feneri. Surların İçeriden Görünümü.

Konstantin Nossov , Strife over the Straits, The Magyar invasions in Europe, Medieval Warfare , Vol. 2, No. 4, (2012), 42.

Resim 27: Amasra Surlarının Planı.

James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265.Fig.1

Resim 28: Amasra. Zindan Kalesi, A ve B Kulelerinin Güneyden Görünüşü.

James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265. Plate XXXVII b.

Resim 29: Amasra. Boztepe Kapısı'nın (Karanlık Kapı) Güneybatıdan Görünüşü.

James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265. Plate XXXVIII a.

Resim 30: Amasra. Zindan Kalesi. G Kulesinin Güneyden Görünüşü. Orijinal Bizans Yazıtını Tahrif Etmiş Ceneviz Yazıtı.

James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265. Plate XXXVIII b.

Resim 31: Amasra'daki Ceneviz armaları.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.2.

Resim 32: Amasra'daki Ceneviz Armaları.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.4.

Resim 33: Amasra Surlarının Zindan Kapısı Üzerindeki Poggio, Cenova ve Malaspina Armaları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ceneviz>

Resim 34: Güzelhisar ve Amasra Kalelerinin Konstrüksiyon Teknikleri.

Nurhilal Burak, Genoese Traces in the Black Sea Coast of Turkey's Forts, Defensive Architecture of the Mediterranean / Vol XI / Navarro Palazón, García-Pulido (eds.), 2020, Fig.4.

Resim 35: Sinop Kalesi'nin Güney ve Doğu Duvarlarının Limandan Görünümü.

M. E. Martin, Some Miscellaneous Notes on the Town and Antiquities of Sinop, Mainly from Travellers' Accounts, Anatolian Studies, Vol. 48 (1998), Fig.1.

Resim 36: Sinop Kalesi'nin Doğu Duvarları.

M. E. Martin, Some Miscellaneous Notes on the Town and Antiquities of Sinop, Mainly from Travellers' Accounts, *Anatolian Studies*, Vol. 48 (1998), Fig.2.

Resim 37: 1402 Tarihli Samsun Kitabesi.

Savaş Eğilmez, Ahmet Safa Yıldırım, Yunus Emre Aydın, Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso (1280-1420), *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXVI / 2 (2021), Ek.1.

Resim 38: Trabzon'dan Ceneviz Yazıtı.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 17 (1910/1911), Fig.5.

Resim 39: Türkiye'nin Kuzeydoğusundaki Rotalar.

David Winfield, The Northern Routes across Anatolia, *Anatolian Studies* , 1977, Vol. 27 (1977), Fig.2.

Resim 40: Luca Cambiaso. Cenevizlilerin Trabzon'daki deposunun inşaatı. c.1571. Palazzo Lercari-Parodi. Cenova.

Resim 41: Rodos Kalesi.

Eugene Flandin, *Histoire des Chevaliers de Rhodes*, Tours M DCCC LXVII

Resim 42: Sakız Adası. Şehir ve Limanın Planı.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, *The Annual of the British School at Athens* , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.1.

Resim 43: Sakız Adası. Kalenin Planı.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, *The Annual of the British School at Athens* , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.2.

Resim 44: Sakız Adası. Surlar. E ve D Kuleleri.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, *The Annual of the British School at Athens* , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.3.

Resim 45: Sakız Adası. Surlar.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, *The Annual of the British School at Athens* , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.4.

Resim 46: Sakız Adası Kalesinden Hanedanlık Armaları ve Yazıt.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.5.

Resim 47: Sakız Adası'ndan Rölyef.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.7.

Resim 48: Giustiniani Armaları Bulunan Sarcophagus Ön Yüzü.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.12.

Resim 49: Giustiniani Arması.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.13.

Resim 50: Sakız Adası'ndan Yazıt.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.15.

Resim 51: Lercari Arması ve Yazıt.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.32.

Resim 52: Sarcophagus Parçası.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.19.

Resim 53: Lento rölyeflerinden Parçalar

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.24, 25.

Resim 54: Lento Rölyefi.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.30.

Resim 55: Lento Rölyefi.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.31.

Resim 56: Hanedanlık Armalı Yazıt.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.32.

Resim 57: Yazıt ve Armalar.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.33.

Resim 58: Hanedanlık Armaları.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.34.

Resim 59: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs , Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1A.

Resim 60: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs , Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1B.

Resim 61: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs , Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1C.

Resim 62: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs , Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1D.

Resim 63: Midilli Akropolisindeki Duvarlar.

Caroline Williams, I. K. Whitbread Hellenistic and Roman Buildings in the Mediaeval Walls of Mytilene, Phoenix , Spring, Vol. 38, No. 1 (Spring, 1984), Figure 1.

Resim 64: Midilli kalesinin kapısındaki Paleologos baş harfleriyle (IIA) ve Gattilusio arması) kurucu yazıtı (pul desenleri ve taçlı desenler ve sağda yürüyen taçlı kartal).

Fotini Kondyli, Lords at the End of the Empire, The Annual of the British School at Athens , Vol. 112 (2017), Fig.13.

Resim 65: Midilli Kalesi. Paleologos baş harflerini içeren üç panolu mermer blok, göğsünde Gattilusio arması olan çift başlı kartal ve sola doğru yürüyen kartal.

Fotini Kondyli, Lords at the End of the Empire, The Annual of the British School at Athens , Vol. 112 (2017), Fig.14.

Resim 66: Midilli Adası. Lahit

Eric A. Ivison , Monolithic sarcophagus. Funerary Monuments of the Gattelusii at Mytilene, The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.4.

Resim 67: Midilli Adası. Lahit

Eric A. Ivison ,Pseudo-sarcophagus front. Funerary Monuments of the Gattelusii at Mytilene, The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.8.

Resim 68: Midilli Kalesi'nin Osmanlı Dönemine Ait Güney Kapısı.

Eric A. Ivison ,Pseudo-sarcophagus front. Funerary Monuments of the Gattelusii at Mytilene, The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.9.

Resim 69: Çandarlı Kalesi.

<https://www.visitizmir.org/tr/Destinasyon/6022#gallery-4>

Resim 70: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe.Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 71: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 72: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 73: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 74: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 75: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 76: Çandarlı Kalesi. Güney cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 77: Çandarlı Kalesi. Güney cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 78: Çandarlı Kalesi. Güney cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 79: Çandarlı Kalesi. Batı cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 80: Çandarlı Kalesi. Batı cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 81: Çandarlı Kalesi. Batı cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 82: Çandarlı Kalesi. Kuzey cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 83: Çandarlı Kalesi. Kuzey cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 84: Çandarlı Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 85: Foça.

<https://www.mahalligundem.com/yazarlar/sebahattin-karaca/antik-cagda-bakchos-adasi-ve-foca-kanali/2262/>

Resim 86: Foça Kent Duvarları, Hazırlayan: Prof. Dr. Ömer Özyiğit / Foça Kazı Başkanı

Resim 87: Foça. Osmanlı Dönemi Kuleleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 88: Foça. Osmanlı Dönemi Kulesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 89: Foça. Beş Kapılar. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 90: Foça. I. Ceneviz Kulesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 91: Robert de Dreux'nün İzmirli · (Aralık 1667- Mayıs 1668)

İlhan Pınar, Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl, Akademi Kitapevi, İzmir 1998, 25.

Resim 92: İzmir

İlhan Pınar, Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl, Akademi Kitapevi, İzmir 1996, 61.

Resim 93: Cornelis de Bruny. İzmir.1698.

Resim 94: Cornelis de Bruny. İzmir.1698. Gravürden detay.

Resim 95: İzmir.

Evren Ünlü, Yıkıldı Ama İsmi Yaşıyor: İzmir Liman Kalesi, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, 25. Sayı, 2021,

Resim 96: Türk Mahallesi Panaroması.1838.

Burcu Taşcı, Büke Özden,Fatma Davras, Hümeysra Birol Akkurt, Rediscovering the 19th Century of a Port Town in Levant: Smyrna/Izmir, Athens Journal of Mediterranean Studies- Volume 1, Issue 1, (2015),61-80,Figure 5.

Resim 97: İzmir'in 1402'de Kuşatılması, Timur'un bir biyografisi olan Zafaranama adlı el yazmasının (c.1467) bir el yazmasında Kamāl ud-Dīn Behzād (c. 1450 – c. 1535) tarafından yapılmış minyatür. John Work Garrett Library. Johns Hopkins Üniversitesi.

Resim 98: Kadifekale ve Liman Kalesi.

Evren Ünlü, Yıkıldı Ama İsmi Yaşıyor: İzmir Liman Kalesi, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, 25. Sayı, 2021,

Resim 99: XIV. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir.

Tuncer Baykara,Aydınöğlu Gazi Umur Bey (1309-1348),Kültür Bakanlığı Yayınları 1232,Türk Büyükleri Dizisi 131, Ankara 1990, 24.

Resim 100: Timur'un 1402'de Tahrip Ettiği Liman Kalesi'nin Temelleri Üzerinde 1472'den Sonra Yapılan Ok Kalesi.

Tuncer Baykara,Aydınöğlu Gazi Umur Bey (1309-1348),Kültür Bakanlığı Yayınları 1232,Türk Büyükleri Dizisi 131, Ankara 1990, 45.

Resim 101: İzmir ve Çevresi. 1650.

Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650, Çevirenler Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu Türkiye Araştırmaları 18, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul 1995, 9.

Resim 102: S.Peter Kalesi ve Çevresinin Planı.

F. W. Hasluck , Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.1.

Resim 103: İzmir S. Peter Kalesinden Armalar.

F. W. Hasluck , Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.2.

Resim 104: İzmir S. Peter Kalesinden Armalar.

F. W. Hasluck , Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.3.

Resim 105: İzmir.Ceneviz hanedan armaları.

Evren Ünlü, Yıkıldı Ama İsmi Yaşıyor: İzmir Liman Kalesi, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, 25. Sayı, 2021,

<https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/49-25inci-sayi/1734-yikildi-ama-ismi-yasiyor-izmir-liman-kalesi>

Resim 106: İzmir.Ceneviz hanedan armaları. İzmir Arkeoloji Müzesi.Fotoğraf Batuhan Servet Gürkan

Resim 107: İzmir.Ceneviz hanedan armaları. İzmir Arkeoloji Müzesi.Fotoğraf Batuhan Servet Gürkan

Resim 108: XVII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Arasında İzmir Limanında Meydana Gelen Değişim.

Muhammed Ali Budak, Seyahatnamelere Göre Ortaçağ'da Batı Anadolu, T.C. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu, Manisa 2015, Plan 1.

Resim 109: Çeşme Kalesi.

<https://turkishmuseums.com/museum/detail/2084-izmir-cesme-muzesi/2084/1>

Resim 110: 1782'de Çeşme Kalesi.

Hasan Sercan Sağlam, Çeşme Kalesi'nin UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi İlgisindeki "Ceneviz" Dönemine Metodolojik Bir Yaklaşım, Journal of Humanities and Tourism Research 2021, 11 (3): 551-568. Şekil 7.

Resim 111: Çeşme Kalesi. Batı cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 112: Çeşme Kalesi. Batı cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 113: Çeşme Kalesi. Batı cephe. Duvar örgüsü. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 114: Çeşme Kalesi. Kuzey cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 115: Çeşme Kalesi. Kuzey cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 116 : Çeşme Kalesi. Farklı Duvar İşçiliklerinden Örnekler.

Hasan Sercan Sağlam, Çeşme Kalesi'nin UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi İlgisindeki "Ceneviz" Dönemine Metodolojik Bir Yaklaşım, Journal of Humanities and Tourism Research 2021, 11 (3): 551-568.Şekil 5.

Resim 117: Scalanova.

<https://mapandmaps.com/en/varia-maps-prints/3308-scalanova-near-smyrna-ottoman-print-kuch-adassi-antique-engraving-tournefort-1717.html>

Resim 118: Güvercin Ada Kalesi. Tournefort Gravüründen Ayrıntı.

Emine Tok, Kuşadası, Güvercinada Kalesi, Sanat Tarihi Dergisi Cilt/Volume: XXIII, Sayı/Number:2 (Ekim/October 2014), Resim 1.

Resim 119: Güvercin Ada Kalesi Muhtemel Orijinal Durumu.

Emine Tok, Kuşadası, Güvercinada Kalesi, Sanat Tarihi Dergisi Cilt/Volume: XXIII, Sayı/Number:2 (Ekim/October 2014), Şekil 2.

Resim 120: Güvercin Ada Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 121: Güvercin Ada Kalesi. İç Kale. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 122: Kuşadası şehir surlarına ait kalıntı. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 123: Kuşadası şehir surlarına ait kule. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 124: Kuşadası şehir surlarına ait kule. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 125: Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserinde Balat ve çevresini gösteren harita

Resim 126: Antik tiyatro üzerinde yer alan Balat Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 127: Antik tiyatro üzerinde yer alan Balat Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 128: Balat Kalesi'nin içi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

ÖN SÖZ

David Winfield 1977 yılında yayınlanan " TheNorthernRoutesacross Anatolia " başlıklı makalesinde ¹şöyle yazmaktadır:

"Ticari bir rota olarak Karadeniz yolculuğu, tüm bölgenin Ceneviz gemilerinin hakimiyetinde olduğu ve onların müstahkem depolarının kıyı şeridini noktaladığı on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda önem kazandı. Cenova, kale yapanlarla ilgili köy efsanelerinde etkisini günümüze kadar bırakmıştır. Türkiye'nin dağlarının içlerine kadar uzun bir yol kat edebilirsiniz ve yine de kaleyi kimin yaptığına dair sorunuzun cevabının Ceneviz zamandan kalma veya Ceneviz alışveriş merkezi olacağını görebilirsiniz".

Anadolu'daki bu yaygın algının ardında Akdeniz'e ticari, ekonomik ve kültürel açıdan uzun süre şekil vermiş olan bir cumhuriyetin, Ceneviz Cumhuriyeti'nin varlığı barınır. Çok katmanlı bu yapının izleri farklı alanlarda tüm Akdeniz'de gözlemlenir. Bu kapsamda hazırladığım "Batı Anadolu Ceneviz Kaleleri" başlıklı tezimdeki yapıcı, yönlendirici ve değerli yardımları için danışmanım Doç.Dr. Akın ERSOY'a teşekkür ederim. Ayrıca her türlü teknik bilgisini ve zamanını koşulsuz şekilde benimle paylaşan Mert Beyaz'a da teşekkürü borç bilirim.

Her zaman yanımda olan ve hiçbir fedakârlığı benden esirgemeyen aileme minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Batuhan Servet GÜRKAN

İzmir-2022

¹ David Winfield, "The Northern Routes across Anatolia", *Anatolian Studies* , Vol. 27, 1977, s.153.

GİRİŞ

“Ben Cenevizliyim, bu nedenle tüccarım(*Sonojanuensis, ergomercator*)” şeklinde yaygın bir söz vardır. Ancak alternatif bir söz de vardır: “Cenova vatandaşı, dolayısıyla korsan(*Civisjanuensis, ergopirata*)”. Reyerson’un edebi eserler üzerinden yaptığı çalışmasında bu iki tanımdan yola çıkarak Cenevizlilerin kimliklerini tartışır. Cenevizlilerin kendi zamanlarında "doğaları gereği açgözlü adamlar" olarak adlandırıldığını yazar. Reyerson Cenevizlilerin çifte kimliğe sahip olma konusunda yalnız olmadıklarını, değişen kimliklerin denizcilik alanında yaygın olduğunu, Orta Çağın tüccarları ve amirallerinin, gerekli olduğunda korsan olabildiklerini belirtir². Reyerson kimlik konusunda bir uygulamaya daha dikkat çeker. Daha küçük kasabaların tüccarlarının genellikle büyük kasabaların bayraklarını taşıyan gemilerde yelken açtıklarını, böylece yolculuk sırasında büyük kasabanın ticaret ayrıcalıklarından yararlanabildiklerini, limanlarda sıklıkla büyük şehrin kimliğini üstlendiklerinin altını çizerek yaygın olarak paylaşılan bir Akdeniz deniz kültürü şeklinde tanımlar³.

Bu tanım, 11. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaklaşık sekiz yüzyıl boyunca Akdeniz, Karadeniz ve sonrasında da Atlantik Okyanusu’nda ticaret yapan vemülk sahibi olan Cenevizlileri tanıtır⁴. Cenevizlileri tanımlayan alanlara ve görüşlere bakmak onlarla ilişkili olan maddi kültür kalıntılarının yorumlanmasında yardımcı olacaktır.

²Kathryn Reyerson, "Identity in the Medieval Mediterranean World of Merchants and Pirates", *Mediterranean Studies*, Vol. 20, No. 2, 2012, s. 131.

³Reyerson, "Identity in the Medieval Mediterranean" World, s. 139.

⁴Gerald W Day, "Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century", *The Journal of Economic History*, Vol. 37, No. 2, 1977, s. 291; Cristian Caselli, "Genoa, Genoese Merchants and the Ottoman Empire in the First Half of the Fifteenth Century: Rumours and Reality", *Al-Masaq*, Vol. 25, No. 2, 2013, s.253; Gülşen Özeren, *XI. Ve XII. Yüzyıllarda Avrupa’da Ticaret*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2004 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), s.50.

Öncelikle kolonilerdeki mülklerle ilgili değerlendirmelere bakmak gerekir. Saloni, "Venedik'in aksine, Cenova'nın asla bir sömürge toprak imparatorluğu kurmaya çalışmadığını" gözlemlemiştir. Ligurya ağını oluşturan kolonilerin genellikle devlet tarafından yürütülen askeri seferler veya askeri birlikler olmadan kurulduğunu, merkezi olarak planlanmış siyasi stratejinin ürünü olduklarını belirtir⁵. Saloni bu noktada ortaya çıkan bir soruyu tartışır. Bu soru çok geniş bir alanda ve uzak mesafelerdeki kolonilerin nasıl bir arada tutulduğudur. Ceneviz kolonilerinin doğası birbirinden farklıdır. Ancak kolonilerin hepsinin konsolosları, tüzükleri ve hatta uluslararası anlaşmaları vardır. Saloni'ye göre Ceneviz sistemindeki birlik, özel ağlardan değil, aynı zamanda sayısız tüccar tarafından serbestçe sürdürülen yatırımların çeşitlendirilmesinden ve pazarların entegrasyonundan da kaynaklanmıştır⁶. Özellikle, Ceneviz kolonileri üzerinde devlet merkezli bir kontrolün olmaması, nihayetinde önemli bir avantajdı ve bu akışkanlık, Cenevizli tüccarların sermayeyi hareket ettirmeye ve değişen koşullara uyum sağlamaya ne kadar hazır olduklarını açıklamaya yardımcı oluyor⁷.

Koloniler sadece depolar ya da ara istasyonlar değildi; aynı zamanda kendi kendine yeterli ekonomik birimlerdi⁸. Bu tüccar topluluklarının kendi kalıcı kurumlarıyla var olmaları önemlidir. Slessarev, 12. yüzyıla kadar kilise kurumunun loncalar ve ticaret yapan belirli yabancı tüccar gruplarının özel kimliklerini hissetmeleri için faaliyet gösterdiğini ayrıca depo olarak bu kişi ve kurumlara hizmettiğini ileri sürer⁹.

Bir İtalyan şehir devletinin deniz yoluyla ticaretinin kapsamı, Akdeniz çevresindeki "mülkleri" tarafından belirlendi. Bu denizaşırı mülkler hem maddi hem de maneviydi ve limanları, evleri, gümrük anlaşmalarını, yasal hakları vb. içeriyordu. Mülkiyet, ticaretin riskini ve maliyetini önemli ölçüde azaltarak ticaretin

⁵Matteo Saloni, *Genoese Economic Culture: from the Mediterranean into the Spanish Atlantic*, thesis submitted in accordance with the requirements of the University of Liverpool for the degree of Doctor in Philosophy, January 2015, s.43.

⁶Saloni, *Genoese Economic Culture*, s. 51.

⁷Saloni, *Genoese Economic Culture*, s.1.

⁸Robert Sabatino Lopez, "Market Expansion: The Case of Genoa", *The Journal of Economic History*, Vol. 24, No. 4, 1964, s. 457.

⁹Vsevolod Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum and the Rise of Merchant Colonies", *The Business History Review*, Vol. 41, No. 2, 1967, s. 182.

genişlemesini kolaylaştırdı. Greif'e göre "İtalyan komünlerinin esasen tüccarlar tarafından tüccarlar için tüccarlar tarafından yönetilen hükümetler durumundadırlar "Ticaret Devrimi için ideal bir platform" ¹⁰. Yine de tarihin gösterdiği gibi, denizaşırı ülkelerdeki mülklere dayalı ticaret genişlemesi, korsanlığa değil, İtalyan deniz şehirleri için sürdürülebilir uzun vadeli ekonomik büyümenin anahtarıydı. ¹¹ 12. yüzyılın ikinci yarısında, Cenova'nın siyasi sistemi, bazı ailelerin konsolosluk üzerinde fiili mülkiyet hakları elde ettikleri ve bu sayede Cenova devletinin mülklerinden gelen kirayı aile yararına kullanılmasını sağlayan bir otokrasiye doğru kaydı. Mülklerin edinilmesi, Cenova'nın ticaretini kademeli olarak artırdı ¹²

Kamenaga-Anzai Orta Çağ Ceneviz kolonilerinde yazılmış çok sayıda noterlik belgesi içerisinden vasiyetnameleri inceleyerek koloni toplumunu analiz etmiş ve ana eğilimi daha özgür ve bürokrasi kısılcısından daha uzak bir toplumun varlığı ile koloni toplumuna bağlılık olarak saptamıştır. Kamenaga-Anzai, Cenevizlilerin kolonideki hayatı Cenova'dakinden daha çok sevdiği fikrine sahiptir ve bunun Orta Çağ sömürge dünyasının atmosferini anlamak için bir bakış açısı olduğunu söyler ¹³.

Cenova'nın Bizans ticaretine doğru genişlemesini anavatanlarındaki siyasi hayat ve hizipler motive ediyordu. Cenevizlilerin bireysel tavırlarında da bu grupların politika ve hedeflerini oluşturma ve uygulamadaki stratejileri belirlemektedir. Day'a göre kişilerin kendi yararı için Orta Çağ dünyasının diğer büyüleyici bölgelerinde çalışmak için bir alan ve bu tür temel çabalara girişmek için kılavuz sunmaktadır ¹⁴. Venedik, "devlet kontrolündeki" tek bir ticari çıkışa odaklanırken, Cenova, görünüşte düzensiz ama gerçekten kazanan iş çeşitliliği ve

¹⁰Avner Greif, "On the Political Foundations of the Late Medieval Commercial Revolution: Genoa During the Twelfth and Thirteenth Centuries", *The Journal of Economic History*, Vol. 54, No. 2, 1994, s. 271.

¹¹Greif, "On the Political Foundations", s. 274.

¹²Greif, "On the Political Foundations", s. 275.

¹³Yoko Kamenaga-Anzai, "Medieval Genoese Colonial Society Viewed from an Analysis of their Colonial Testaments Part 1", *Testators and their Bequests*, Vol.21, 2012, s.136.

¹⁴Gerald W. Day, "Genoese Prosopography (12th-13th Centuries): The State of the Question and Suggestions for Research", *Medieval Prosopography*, Vol. 4, No. 1, 1983, s. 40.

coğrafi dağılım stratejisini sürdürmeye devam ediyordu ¹⁵ . Göreceli olarak engellenmemiş özel bir pazar genişlemesi bağlamında, yeni ticaret ve yatırım yönleri neredeyse tamamen Liguryalı (Cenova bölgesinin ve orada yaşayan halkın antik adı) girişimcilerin ekonomik hesaplamalarına bağlıydı. Bu etkenler, Ceneviz ticaret ağının uyarlanabilirliğini, coğrafi akışkanlığını ve uzun ömürlülüğünü açıklar ¹⁶. Kurumsal olarak önemli bir gelişme, Cenova, Pisa veya Venedik'ten gelenler gibi belirli bir tüccar grubunun refahını denetlemek üzere atanan ticari konsolosların ortaya çıkmasıdır ¹⁷.

Saloni, Cenevizlilerin anavatanını şu şekilde tanımlar. Geç Orta Çağ Cenova'sı **(Resim 1 ve 2)**, mütevazı bir toprak parçasına hükmeden bir şehir cumhuriyetiydi. Hareketli bir limanı çevreleyen dar sokaklar ve kalabalık mahallelerden oluşan bu şehir merkezine sahipti. Bu ortamda insan eyleminin ve siyasi fikirlerin iç içe geçmesi, ticaret ve sermaye birikimi, soylular, tüccarlar ve denizcilerin bir dizi ekonomik faaliyette yan yana yer almaları bir sosyal ortam oluşturmuştur. Böylece Cenova yüzyıllar boyuncabir yurttaşlık felsefesini de korumuştur ¹⁸.

Saloni Atlantik bölgesine gelişen kolonizasyon tekniklerinin çoğunun kökeninin Orta Çağ'ın sonlarına doğru Doğu Akdeniz'deki kolonilere dayandırırmaktadır. Bu örnek olma durumu Cenevizlilerin idari becerilerini ve ekonomik stratejilerini sürekli olarak nasıl uyarladıklarını göstermektedir. ¹⁹

Uzun mesafeli uluslararası ticaret, Orta Çağ Akdeniz'inin önemli bir özelliği idi ²⁰. Akdeniz'in hiçbir kıyısı Ceneviz etkisinden uzak kalamadı ve halklar, çoğu lüks ve birçok ihtiyaç için Ceneviz tüccarlarına bağımlıydı ²¹. 12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Ceneviz arşiv kayıtlarının korunmuş olması değişen dünyanın

¹⁵Saloni, *Genoese Economic Culture*, s.x; Jamison Kantor, "Horace Walpole and the Fate of Finance", *The Eighteenth Century*, Vol. 58, No. 2, 2017, s.143.

¹⁶Saloni, *Genoese Economic Culture*, s.x; Kantor, "Fate of Finance", s.143.

¹⁷David Abulafia, "Pisan Commercial Colonies and Consulates in Twelfth-Century Sicily", *English Historical Review*, Vol. 93, No. 366, 1978, s. 69.

¹⁸Saloni, *Genoese Economic Culture*, s. iv.

¹⁹Saloni, *Genoese Economic Culture*, s. 143.

²⁰Avner Greif vd., "Coordination, Commitment, and Enforcement: The Case of the Merchant Guild", *Journal of Political Economy*, Vol. 102, No. 4, 1994, s. 746.

²¹Lopez, "Market Expansion", s. 457.

ekonomik fenomenlerinin en inceayrıntılarıyla gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır²².

Cenevizlilerin bankacılık ve finans alanında kazanımları da bu sömürge sisteminin ürünüydü. Cenevizlilerin Orta Çağ Akdeniz ticareti etkileri uzun süren ve zamanla modern dünyayı da biçimlendiren bir yapıya dönüşmüştür. Kantor, hegemonik finans kapitalinin kökenini on altıncı yüzyıl Cenova'sına kadar takip eder ve Braudel'in bu Ceneviz hegemonyasının yaklaşık 1557'den 1627'ye kadar sürdüğünü ifade eder. Kantor'a göre Venedik ve Cenova gibi on altıncı yüzyıl krallıkları, katı mülkiyet veya külçe üzerinde çeşitli takas notlarına ayrıcalık tanıyarak, küresel sermayeyi genişletmede ve hızlandırmada çok büyük bir rol oynamıştır²³. Ayrıca 13. Yüzyılın ortalarından itibaren Ceneviz noter arşivlerinde bankacılığın erken gelişimine ilişkin önemli kanıtlar da bulunmaktadır²⁴. Cenova, altın sikkeleri normal dolaşımına yeniden sokarak Floransa'yı birkaç ay, Venedik'i otuz iki yıl ve İngiltere'yi neredeyse bir asır geride bırakmış olduğu ileri sürülür²⁵.

Cenevizlilerin koloni, ticaret, mülk, koloni vatandaşlığı, finans alanlarında araştırmacıların ortak olarak üzerinde durdukları konuları kısaca gözden geçirdikten sonra Anadolu'ya onları çeken ticari metaların neler olduğuna bakarak devam etmek uygun olacaktır.

Deniz ve dağlar arasında yer alan bir kıyı kenti olan Cenova'nın topografik yapısı tarımsal faaliyetler için uygun değildi²⁶. Flet'e göre "Başlangıçta tarımsal ürünlerin sağlanmasının tetiklediği koloni hareketlerinde Anadolu coğrafyası hareketliydi ve ürünler çeşitliydi."²⁷ İhraç edilen mallardan en önemlileri tahıl, köle

²² Eugene H. Byrne, "Genoese Trade with Syria in the Twelfth Century", *The American Historical Review*, Vol. 25, No. 2, 1920, s. 191.

²³ Kantor, "Fate of Finance", s. 143.

²⁴ Margaret Winslow Hall, "Early Bankers in the Genoese Notarial Records", *The Economic History Review*, Vol. 6, No. 1, 1935, s. 73; Eugene H. Byrne, "Commercial Contracts of the Genoese in the Syrian Trade of the Twelfth Century", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 31, No. 1, 1916, s. 129; Lopez, *Market Expansion*, s. 462.

²⁵ Lopez, "Market Expansion", s. 449.

²⁶ F. Özden Mercan, "A Struggle for Survival: Genoese Diplomacy with the Sublime Porte in the Face of Spanish and French Opposition", *Journal of Early Modern History* Vol. 23, 2019, s. 554.

ve şap iken, en çok ticareti yapılan ithalat ise kumaşdır. Metaller ve şarap da ticarete önemli bir rol oynadı²⁸. Köle ticareti bu dönemde Doğu Akdeniz'de büyük önem taşıyordu ve ana pazarlar Anadolu'nun kıyı kentlerinde (**Harita 1**), Pera'da, Girit'te, Sakız Adası'nda, Kıbrıs'ta, Rodos'ta ve Naksos'daydı. Foça, Efes, Balat (Palatia), Sultanhisar (Nysa), Ayasuluk(Theologos / Altoluogo), Kadı Kalesi (Ania) ve Magnesia köle pazarlarına sahipti²⁹. Phokaea ve Balat (Palatia) köleler için ihracat limanıydı. Antalya'da da köle pazarları vardı, oradan ve Alanya'dan (Candelor) köleler ihraç ediliyordu. Bursa'da ve Karadeniz'in güney kıyılarında da pazarlar vardı. Kırım'dan Sinop ve Samsun'a (Simisso) ve Bursa'ya köleler götürülürdü. Gelibolu, kontrollü bir köle pazarıydı³⁰. Sakız Adası'nda çıkarılan 1413 tarihli bir Ceneviz belgesi, Cenevizlilerin Osmanlı devleti ile köle ticareti yaptığını açıkça ortaya koymaktadır³¹.

Tahıl, 14. Ve 15. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz ile batı şehir devletleri arasındaki ticarete en önemli mallardan biriydi ve Cenevizli tüccarların büyük rol oynadığı bir ticaretti³². Cenevizliler, bu süreçte Konstantinopolis'e tahıl tedarik eden Bulgaristan ve Karadeniz bölgelerine hâkim oldular³³. Batı Anadolu, Doğu Akdeniz'de önemli bir tahıl kaynağıydı ve Cenevizliler ile diğer batılı şehir devletlerinin sürekli olarak kullandığı bir kaynaktı³⁴. Foça (Phokaia) Cenevizliler tarafından tahıl ihracatı için kullanılan önemli bir limandı. Tarsus da Cenevizliler için bir tahıl pazarıydı³⁵.

Geç Orta Çağ'da Cenevizlilerin (**Resim 3**) Anadolu ile ticaretinde önemli bir meta da çeşitli endüstrilerde, ayrıca tıpta kullanılan ve belirli kayalardan elde edilen renksiz kristalli bir madde olan şap idi. Şap Avrupa kumaş endüstrisinde son derece

²⁷ Katherine Harriet Fleet, *Trade Relations Between the Turks and the Genoese, 1300-1453*, The School of Oriental and African Studies, University of London, Submitted to the University of London for the degree of PhD, November 1993. Published by ProQuest LLC (2018), ProQuest Number: 11015927, s. 131-321.

²⁸ Fleet, *Trade Relations*, s. 133.

²⁹ Fleet, *Trade Relations*, s. 135; Lopez, "Market Expansion", s. 457.

³⁰ Fleet, *Trade Relations*, s. 136.

³¹ Fleet, *Trade Relations*, s. 142.

³² Fleet, *Trade Relations*, s. 177.

³³ Fleet, *Trade Relations*, s. 177.

³⁴ Fleet, *Trade Relations*, s. 184.

³⁵ Fleet, *Trade Relations*, s. 185.

önemliydi³⁶. Anadolu'da şap madenciliği, üretimi ve ihracı çok eski zamanlardan itibaren bu ticarete hâkim olan Cenevizlilerin elindeydi. Daha sonra Zaccaria ailesi, şap çıkarımını kontrol etti. 1356'da Midilli'ye yerleşen Gattilusio ailesi, burada ve kuzey Ege'deki diğer adalarda şap üretimini yönettiler³⁷. Anadolu'da şap üretiminin ana merkezlerinden biri Phokaia idi³⁸. Phokaia kalesi, Türk akınları nedeniyle Cenevizliler tarafından kurulmuştur. Şap için kaynak oluşturan dağların eteklerindeki kıyıda bulunan Yeni Phokaia'da da şap üretiminin seviyesi yüksekti³⁹. Diğer şap kaynakları, Karahisar (Koloneia), Kütahya ve Ulubad (Ulekabad)'daydı. Şap, Ayasuluk (Theologos / Altoluogo), Balat (Palatia) ve Antalya üzerinden ihraç edilmekteydi⁴⁰. Theologos'tan bükülmemiş kenevir, Antalya'dan keten ve müslin (bir tür kumaş) ihraç ediliyordu. Yün, Antalya (Sathalia), Alanya (Candeloro) ve Balat'tan ihraç ediliyordu⁴¹. Cenevizliler siyah kuru üzümü ve demiri Balat'tan (Palatia) 14. yüzyılın sonlarında, 15. yüzyılın başlarında (**Resim 4**) ihraç ettiler⁴². Tabaklanmış deri ve kösele Balat, Gelibolu, Bursa ve Edirne'den ihraç ediliyordu⁴³.

Buraya kadar verilen bilgilerle Cenevizliler, koloni yapıları içindeki özgün noktalar ve Akdeniz ticaretindeki konumları gibi konularda çağdaşları olan diğer denizci milletlerden (Pisa, Venedik) onları farklılaştıran noktalar belirtilerek tezde izlenecek plan kapsamında özetlenmiştir.

“Batı Anadolu Ceneviz Kaleleri” başlıklı bu tez üç bölüm olarak planlanmıştır. “Tarihsel Süreç ve Ceneviz Koloni Sistemi” ilk bölümü oluşturmaktadır. Cenevizlilerin Akdeniz’de koloni kurmaya başlamaları, kolonilerin oluşmasındaki nedenler, siyasi ve ekonomik etkiler üzerinden aktarılmaktadır. ‘Ceneviz Koloni Sistemi’ başlıklı alt bölümde kolonilerin ve/veya yerleşimlerin farklı tipleri ve nedenleri üzerinde durmaktadır. İkinci bölüm ‘Anadolu’daki Ceneviz Kale ve Yerleşimleri’ hakkında bilgi vermektedir. ‘Batı Anadolu’daki Ceneviz Kaleleri’ üçüncü ve son bölümü oluşturmaktadır. Çandarlı, Foça, İzmir (Liman kalesi), Çeşme,

³⁶Fleet, *Trade Relations*, .s.204.

³⁷Fleet, *Trade Relations*, .s. 205.

³⁸Fleet, *Trade Relations*, s. 209.

³⁹Fleet, *Trade Relations*, s. 210.

⁴⁰Fleet, *Trade Relations*, s. 214.

⁴¹Fleet, *Trade Relations*, .s. 245.

⁴²Fleet, *Trade Relations*, s. 275, 290.

⁴³Fleet, *Trade Relations*, .s. 312.

Kuşadası Güvercinada kaleleri incelenmiştir. Ceneviz kale mimarisinin saptanmış bir plan tipi yayınlarda yer almamaktadır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda duvar örgü tekniğinden yola çıkılarak saptamalar ve tartışmalar yapılmıştır⁴⁴. Bu çalışmalar arasında Burak⁴⁵, Sağlam⁴⁶ ve Çağaptay'ın⁴⁷ çalışmaları dikkat çekicidir. Kalelerin değerlendirilmesi noktasında bu çalışmaların yöntemleri benimsenmiştir.

⁴⁴ Nurhilal Burak, " Genoese Traces in the Black SeaCoast of Turkey's Forts", *Defensive Architecture of the Mediterranean*, (ed.NavarroPalazón, García-Pulido.), Vol XI, 2020, s. 531-536; , James Crow, Stephen Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia", *Anatolian Studies*, Vol. 45, 1995, s. 251-265; Naz Ecem Çınaryılmaz, Bilge Ar, "San Michele Church of Genoese Galata (Pera): Historic records and material evidence on its chronology", *ITU A|Z* , Vol 17 No 2, 2020, s.15-29; F.W.Hasluck, "Dr. Covell's Notes on Galata", *The Annual of the British School at Athens* , Vol. 11,1904/1905, s. 50-62; F.W. Hasluck , "The Latin Monuments of Chios", *The Annual of the British School at Athens* ,Vol. 16, 1909/1910, s. 137-184; F.W. Hasluck, "Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 17, 1910/1911, s. 132-144; F. W. Hasluck, "Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 17, 1910/1911, s. 145-150; F.W. Hasluck, "Genoese Lintel-Reliefs in Chios", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, Vol. 18, No. 96, 1911, s. 325+328-330; F.W. Hasluck, "The Mosques of theArabs in Constantinople", *The Annual of the British School at Athens* , Vol. 22, 1916/1917 - 1917/1918, s.157-174; M. E. Martin, "Some Miscellaneous Notes on the Town and Antiquities of Sinop, Mainly from Travellers' Accounts", *Anatolian Studies*, Vol. 48, 1998, s. 175-180; Hasan Sercan Sağlam, "Transformation and Continuity of Sacred Places: The Case of Galata", *İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi (Journal of Urban Studies)*, Sayı 31, Cilt Volume 11, Yıl 2020, s.1832-1855; Suna Çağaptay, "Frontierscape: Reconsidering Bithynian Structures and Their Builders on theByzantine-Ottoman Cusp", *Muqarnas* , Vol. 28 , 2011, s. 157-193.

⁴⁵ Burak, "Genoese Traces" , s. 531-536.

⁴⁶ Sağlam, "Transformation and Continuity", s.1832-1855.

⁴⁷ Çağaptay, "Frontierscape", s.157-193.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇ VE CENEVİZ KOLONİ SİSTEMİ

1.1.TARİHSEL SÜREÇ

Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasının ardından Bizans İmparatorluğunun (Doğu Roma) Akdeniz'in kaybolan siyasî birliğini sağlamaya çalışması ve Müslümanlarında Akdeniz üzerinde güç kazanması bu alanın doğu-batı şeklinde iki kısma ayrılmasına neden oldu. Akdeniz'in ana deniz yolları Arapların kontrolü altındaydı⁴⁸. Bu durum Ege Denizi ve kıyılarını Hristiyan gemiciliği için çok tehlikeli hale getiriyor aynı zamanda Levant ticaretinin çoğunu da engelliyordu. 961 ve 969 yılları arasında yeniden gücünü toplayan Bizans İmparatorluğu Suriye, Girit ve Kıbrıs'ı fethederek Doğu Akdeniz deniz yollarının kontrolünü yeniden ele geçirdi (**Harita 2**). Venedik, Konstantinopolis ve Levant arasındaki daha büyük ölçekli ticaret hızla ivme kazandı. 10. ve 11. yüzyıllarda ana ticaret rotaları boyunca Hristiyanların Müslümanların kazanımlarını yeniden ele geçirmesi, bu yollar üzerinde daha sonraki Batı egemenliğinin temellerini attı. Böylece 969'dan itibaren Venedik'in uzun mesafeli ticareti istikrarlı bir şekilde genişlerken 1082'den sonra daha da hızlandı⁴⁹. 1082 Mayıs'ında, Bizans İmparatorluğu ile Venedik arasında yapılan ticaret antlaşmasının neticesinde elde edilen serbest ticaret imtiyazları ile IV.

⁴⁸ Hüseyin Kavak, *Birinci Haçlı Seferi Esnasında Doğu Akdeniz'in Durumu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı,, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2016, s.5; Sushi Srivastava, "Situating the Gentoo in History: European Perception of Indians in Early Phase of Colonialism", *Economic and Political Weekly* ,Vol. 36, No. 7, 2001, s. 578. Emevi hanedanlığının başlamasıyla (661-750) birlikte İslam donanmalarının gücünü artırmak ve deniz kuvvetlerinden daha fazla istifade etmek isteyen halifeler, Kayrevan ve Tunus başta olmak üzere birçok yeni liman şehri inşa ettirmiş, Kıbrıs'ın hâkimiyet altına alınmasıyla başlayan Akdeniz fetihleri 711'de Endülüs'ün fethedilmesiyle zirveye ulaşmıştır.

⁴⁹ Diego Puga, Daniel Trefler, "International Trade and Institutional Change: Medieval Venice's Response to Globalization", *CEPR Discussion Paper* No. 9076 August 2012 Centre for Economic Policy Research, s. 6.

Haçlı Seferi (1204) ve akabinde yapılan paylaşım antlaşması da Venedik'i bölgedeki en önemli siyasi güç konumuna getirmiştir⁵⁰.

Birinci Haçlı Seferi'ne (1096-1099) kadar Müslümanların kontrolünde olan Akdeniz ticareti bundan sonra Hristiyan dünyasının idaresine geçti. Bu duruma Birinci Haçlı Seferi'ne destek veren Cenova, Pisa ve Venedik'in doğrudan katkısı oldu. Doğu Akdeniz topraklarında kurulan Antakya Haçlı Prenslığı, Kudüs Haçlı Krallığı ve Trablus Haçlı Kontluğu'nun siyasî ve ekonomik olarak varlıklarını devam ettirmelerinde en büyük desteği bu İtalyan denizci devletler verdi. Haçlılara yardımları karşılığında bölgede kendi bağımsız yönetimlerini kuran İtalyanlar, kısa sürede doğu-batı arasında devam eden ticaretin önemli güçlerinden biri olmayı başarmışlardı⁵¹. Cenova⁵², Venedik⁵³ ve Pisa şehirlerinin Doğu Akdeniz'de başlatmış olduğu girişim Haçlıların uzun yıllar bölgede kalmasını sağlamış ayrıca burada kurulan Lâtin kolonilerinin faaliyetleri Avrupa'da sosyal hayatın değişmesinde etkili olmuştu.⁵⁴ Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204) ve bir Venedik himayesi olan Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla (1204) sonuçlanan olaylar zincirini başlattı. 1264'te sona eren bu süreç(İstanbulun Bizans tarafından yeniden fethi) Venediklilerin yerine gümrük vergilerinden tam muafiyet alan Cenevizlilerin geçmesiyle tamamlandı.⁵⁵

13. yüzyılın başlarından itibaren Ege'de Venedikliler tarafından geri plana itilen Cenevizlilerin, bölgede dengeyi sağlamaları ise ancak 1261 yılında İznik Rum

⁵⁰ Serdar Çavuşdere, "Türlere Karşı Haçlı Donanma İttifakı Teşebbüsü ve İzmir Haçlı Seferi:1341 – 1351", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)* Yıl 8, Sayı XXI, Mart 2015, s. 7.

⁵¹ Elif Ünal, *Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri (1096-1131)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2020, s.19. 10.-13..yüzyıllarda İtalyan denizci devletleri Venedik, Cenova ve ilk başlarda Amalfi ile Pisa Akdeniz'de donanmaları sayesinde güçlü durumdaydılar. Haçlı Seferleri öncesi dönemde bölgenin siyasî ve ekonomik politikalarına önemli etkilerde bulunan bu denizci devletler, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Anadolu sahillerinde ticarî faaliyetler yürüterek bölgenin ticarî akışının ve bağlantısının önemli ana arterleri olmuşlardı.

⁵² Gerald W. Day, "Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century", *The Journal of Economic History*, Vol. 37, No. 2, 1977, s. 292.

⁵³ Puga, Trefler, "International Trade and Institutional Change", s. 7.

⁵⁴ Kavak, *Birinci Haçlı Seferi*, s. iii.

⁵⁵ *The Cambridge Economic History of Europe Volume III Economic Organization and Policies in the Middle Ages* (Ed. M. M. Postan, E. E. Rich, Vere Harmsworth, Edward Miller), Cambridge at the University Press, London 1963, s. 61; J.K.Fotheringham, "Genoa and the Fourth Crusade", *The English Historical Review*, Vol. 25, No. 97, 1910, s.26.

İmparatoru VIII. Mihail Paleologos (1259-1282) ile yaptıkları Nymphaeum (Nif / Kemalpaşa) Antlaşması'ndan sonra Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasına karşılık İmparator tarafından kendilerine sunulan imtiyazlar sayesinde gerçekleşmiştir⁵⁶. 12. yüzyılda Venedik Haçlı Seferlerine katkısı karşılığı Akra (Acre)'da bir mahalle (quarter) **(Resim 5)** ve daimî bir sulh hâkimi ile ağırlık ve ölçülerinin kullanım haklarını almıştı. Aynı ayrıcalıklar daha sonra Pisalılar ve Cenevizlilere de sağlandı.⁵⁷ Bizanslılar Venedik ticaret hakimiyetini kontrol etmek ve vergi gelirlerini yükseltmek için, defalarca Venediklileri daha az elverişli koşullar altında Pisalılar ve Cenevizliler ile yer değiştirmeye çalıştılar⁵⁸. Cenevizliler, 13.yüzyılın ilk yarısında Venediklilerin bölgede sahip olduğu ayrıcalıkları asla elde edemediler. Ayrıca, Cenevizliler Konstantinopolis ve Karadeniz bölgesindeki ticarete hâkim olduklarında bile, Venedikliler Doğu Akdeniz üzerindeki etkilerini sürdürdüler ve o zamana kadar en karlı ticaret bölgesi olan Mısır Memluk Sultanlığının ana ticaret ortakları haline geldiler⁵⁹.

Ayrıca Cenevizliler, 14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın başlarında Rodos'u Venedik'e karşı bir üs olarak kullanmışlardı.⁶⁰ Sakız Adası'nın Ceneviz denizaşırı kolonizasyonunun oldukça büyük ölçekteki ilk deneyidir. Cenevizliler, 1204'te gerçekleşen ve Bizans başkenti İstanbul'un (Constantinople) Katolik kökenli Latinler tarafından işgalinden sonra birçok yönden gerileyen Bizans devletinden ve onun içinde bulunduğu zor durumdan çok yararlananlar arasındaydı, ancak sadece Sakız Adası üzerinde Nymphaeum Antlaşması (1261) ile bir hakimiyet kazandılar. Bölgede söz sahibi olmaları için neredeyse bir yüz yıl beklemleri ve bir isyanı bastırmak için Bizans devletine askeri yardımda bulunmaları gerekecekti. 15. yüzyılın sonlarından itibaren, ticari bir antrepo olarak da önemi olan Sakız Adası, Cenova'nın Levant'ta kalan tek mülküydü. Bölgede kendini hissettiren Türk baskısı ile siyasi durum

⁵⁶Çavuşdere, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı", s.7.

⁵⁷Yadira González De Lara, "The secret of Venetian success: a public-order, reputation-based institution", *European Review of Economic History*, Vol. 12, No. 3, 2008, s.264 dipnot 50 ve 51.

⁵⁸De Lara, "The secret of Venetian success", s.264.

⁵⁹De Lara, "The secret of Venetian success", s.264.

⁶⁰Palmira Brummett, "The Overrated Adversary: Rhodes and Ottoman Naval Power", *The Historical Journal*, Vol. 36, No. 3, 1993, s. 520 ve dipnot 9.

Cenova aleyine doğru kaydı ve haraç veren bir devlet konumuna geldi⁶¹. 1258'de Bağdat'ın Moğollar tarafından yağmalanmasıyla bölgede faaliyet gösteren ticaret rotaları ve yolları eksen değiştirerek Orta Asya'ya kaydı.⁶²

Osmanlı Padişahı I. Murad (1362-1389) ile Cenova Komünü arasında 1387 yılında imzalanan antlaşma Osmanlılar ile bir batılı şehir devleti arasında bilinen tek on dördüncü yüzyıl antlaşması olarak önemlidir. Bu belge bir antlaşma belgesinden ziyade Ceneviz noter kayıtlarının bir örneğini temsil eder. Osmanlı Devleti'nin Cenova ile olan ilişkileri hakkında birtakım değerlendirmeler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Antlaşmadan anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti'nin Cenevizlilerle düzenli ilişkileri vardı, Cenevizli bir acente aracılığıyla imparatorluk içinde ticaret yapan Cenevizli tüccarlardan vergi topladığını ve bu temasların Osmanlı yönetici sınıfı tarafından önemli görüldüğünü belirtmiştir⁶³.

14. yüzyılda, bölgede Bizans gücü zayıfladığında Cenova ile Venedik arasındaki ticari üstünlük rekabeti yeniden alevlendi. Akdeniz'de ise Haçlı ruhu geriler. Bu ortamda Türklerle Hristiyan kuvvetleri arasındaki ilk büyük çatışmalar, 1310-1319 yılları arasında Aydın ve Menteşe beyliklerinin donanmaları ile müttefik Rodos Şövalyeleri-Cenova kuvvetleri arasında Batı Anadolu kıyılarında cereyan eden savaşlarla başlamıştır⁶⁴.

1340'larda ve 1350'lerde Bizans İmparatorluğu'nu etkileyen savaşlar, Çanakkale Boğazı'nın iki yakası bir yanda, diğer yanda Kocaeli Yarımadası'nın fethi, Osmanlı'yı doğal olarak bu rekabetin içine soktuğu için özellikle önemlidir. Böylece,

⁶¹Robert Sabatino Lopez, "The Occupation of Chios by the Genoese and Their Administration of the Island by Philip P. Argenti: The Merchant of Prato by Iris Orig", *Speculum* , Vol. 36, No. 3, 1961, s. 447.

⁶²Winfield, "The Northern Routes", s.153; Reuven Amitai, "Diplomacy and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean: A Reexamination of the Mamluk-Byzantine-Genoese Triangle in the Late Thirteenth Century in Light of the Existing Early Correspondence", *Oriente Moderno* , 2008, Nuovaserie, Anno 88, Nr. 2, *Les Relations Diplomatiques Entre Le Monde Musulman et L'Occident Latin (XII e-XVI e siècle)* (2008) s. 349-368.

⁶³Katherine Harriet Fleet Fleet, "The Treaty of 1387 between Murād I and the Genoese", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 56, No. 1, 1993, s. 32; Ardian Muhaj, "The Maritime Expansion of the Ottomans and the Rivalry between Venice and Genoa in the Levant in the Time of Orhan I", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V bildirileri = International Symposium on Orhan Gazi and History-Culture of Kocaeli-V proceedings* / editörler Prof. Dr. Haluk Selvi, Prof. Dr. İbrahim Şirin, Doç. Dr. M. Bilal Çelik, Dr. Ali Yeşildal, Resül Narin, Kocaeli 2019, s. 326.

⁶⁴Çavuşdere, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı", s.9.

Osmanlı Devleti'nin denizcilik tarihinin başlangıcı I. Orhan'ın iktidarı ile bağlantılıdır ve Osmanlı Türklerinin Akdeniz'in denizcilik tarihine girişleri Cenova ve Venedik arasındaki rekabetin dinamiğini de etkilemiştir. 14.yy'da Anadolu'nun batı kıyısındaki beylikleri topraklarına katan Osmanlı Devleti, Ege'de önemli bir deniz gücü haline geldi.⁶⁵

14. ile 16. yüzyıllar, Doğu Akdeniz'in siyasi, ekonomik ve sosyal dünyasında derin bir geçiş dönemi olarak kabul edilir. İstanbul'un 1453'te Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi, bölgenin güç dengesinde, Venedikliler, Osmanlılar, Cenevizliler arasındaki rekabetten çok daha büyük ve daha kademeli bir değişimi simgeliyordu⁶⁶. İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra II. Mehmet, Venedik ticaretine karşı Floransa ve Ceneviz ticaretini teşvik etmeye başladı⁶⁷. Venedik ve Cenova ve diğer İtalyan şehir devletleri, 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki artan etkisi ile uzlaşmak zorunda kaldılar. Bununla birlikte, 1463-79, 1499-1503 ve 1537-39 Venedik-Osmanlı savaşları, Venedik'in elinde bulundurduğu deniz üstünlüğünü Osmanlı Devleti'ne karşı kaybettığını gösterdi⁶⁸.

1481'de Altın Orda Devleti hükümdarı Seyyid Ahmed Han'ın öldürülmesi ve 1502'de başkent Saray'ın yıkılması Altın Orda Devleti'nin ayakta kalmasını imkânsız hale getirdi. 1475 yılında Osmanlı imparatorluğu Gedik Ahmed Paşa'nın Kefe(Caffa), Sudak(Soldia) ve Balaklava(Cembalo)'daki Ceneviz kolonilerinin yanı sıra Yunan Prensiği Thedoro'yu (Mangub) fethetmesinin ardından bölgeye yeni bir

⁶⁵Muhaj, "The Maritime Expansion", s.325; Cristian Caselli, "Genoa, Genoese Merchants and the Ottoman Empire in the First Half of the Fifteenth Century: Rumours and Reality", *Al-Masaq*, 25:2, 2013, s.252.

⁶⁶Monique O'Connell, "The Venetian Patriciate in the Mediterranean: Legal Identity and Lineage in Fifteenth Century Venetian Crete", *Renaissance Quarterly*, Vol. 57, No. 2, 2004, s. 466; <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceneviz> (erişim 25.12.2021)

⁶⁷Alessandro Olsaretti, "Political Dynamics in the Rise of Fakhr al-Din, 1590-1633: Crusade, Trade, and State Formation along the Levantine Coast", *The International History Review*, Vol. 30, No. 4, 2008, s.714.

⁶⁸Olsaretti, "Political Dynamics", s.713.

oyuncu olarak katıldı. Bu fetihler sonucunda Kırım Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altına girdi⁶⁹.

16. yüzyılın sonlarında Cenevizli tüccarların ekonomik gücü, zayıf da olsa serbest liman uygulamasının yardımıyla, sadece şehri beslemeyi değil aynı zamanda cumhuriyetin askeri güçlerinin hiçbir zaman yapamadığı şekilde, uluslararası diplomasiyi de etkilemeyi başardı. Serbest limanın (Mülk sahibi devlet ile yapılan ve liman yönetimi üzerinde özerklik sağlayan antlaşma) başarısına rağmen, sonraki yıllarda gıda maddelerinin ithalat ve ihracatını düzenleyen düzenlemeler daha fazla gevşetilmedi⁷⁰. Bununla birlikte Ceneviz filosunun büyüklüğünün onlarca yıldır daraldığı ve Ceneviz gemilerinde limana giren ve çıkan malların yüzdesi düşüşe geçmiştir. Bu düşüşün pek çok nedeni vardı; bunların en az etkilisi, Ceneviz ekonomisinde denizcilik dışındaki faaliyetlere yönelmesi ve cumhuriyet tüccarlarının mallarını yabancı nakliyatçılara emanet etmeye istekli olmaları, böylece daha riskli ve daha az kazançlı ticaret işini terk etmeleridir.⁷¹

15. yüzyıl boyunca, Avrupa ticaretinin büyük bölümü Akdeniz'den Atlantik'e kayarken, Cenevizliler de ticari hakimiyetlerini kaybettiler. Yine de İspanya'nın kendisi boşluğu dolduramadı. Elbette, birçok liman şehri bir grup İspanyol tüccar ve girişimcinin yükselişini sağlasa da hem sayıları hem de yetenekleri her zaman gerekli olanı karşılamadı. Yeni Dünya'ya yelken açarken, dönüş yolculuğunda İspanyol gemileri değerli metalleri ve diğer bazı yüksek değerli ürünleri taşımaktaydı. İberyalı denizciler rekabeti yok etmek için her türlü çabayı gösterdi. Ancak İspanyol tüccarlar için Yeni Dünya ticaret rotaları ve ekonomik sistemi, sahip oldukları filo sisteminin izin verdiğinden çok daha dinamikti.⁷² 17. Yüzyılın başında çok sayıda İngiliz ve

⁶⁹ Alper Başer, "Conflicting Legitimacies in the Triangle of the Noghay Hordes, Crimean Khanate, and Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 36, No. ½, 2019, s. 106; Halil İnalçık, "Struggle for East-European Empire: 1400-1700 The Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire", *The Turks Yearbook* Vol. XXI, 1982-1991, s.2.

⁷⁰ Thomas Kirk, "Genoa and Livorno: Sixteenth and Seventeenth-century Commercial Rivalry as a Stimulus to Policy Development", *History*, Vol. 86, No. 281, 2001, s.7.

⁷¹ Kirk, "Genoa and Livorno", s.10.

⁷² Peter C. Emmer, "The First Global War: The Dutch versus Iberia in Asia, Africa and the New World, 1590-1609", *e-JPH (e-journal of Portuguese History)*, Vol.1, No.1, 2003, s. 3.

Hollanda gemisinin Akdeniz'e gelişi, Cenova'yı bir deniz gücü olarak yeniden ayağa kaldırma ihtiyacına ilişkin tartışmaların başlangıcıyla aynı zamana denk gelmişti⁷³.

1.2. CENEVİZLİLERİN AKDENİZ TİCARETİNDEKİ YERİ

Bu tarihsel çerçeve içerisinde Cenevizlilerin durumuna biraz daha yakından bakmak gerekir. 12. yüzyılın ortalarında, büyük tüccar aileleri Ceneviz-Akdeniz ticaretinde liderliği ele geçirmişlerdi; della Volta, Burone, Malone, Usodimare ve Vento gibi aileler ticarete hâkim olurken, Ribaldus di Saraphia, Blancardus ve Stabilis gibi eskiyi temsil eden aileler ortadan kayboldu. Doğu'dakilere göre risklerin daha fazla ve pazarların daha az olduğu Afrika ticaretinde bu Doğulular en yüksek yatırımları yaptı. 12. yüzyıl süresince, gemicilik programları, ticaret yolları ve bireysel tüccarların girişimleri, Levant ve Batı'yı daha büyük ölçüde birleştirdi ve Afrika ile Avrupa'nın ticaret merkezleriyle daha yakın temas kuruldu⁷⁴. Bu ekonomik birlik ve karşılıklı bağımlılık, 12. yüzyılda Cenova ile Afrika arasında var olan oldukça güçlü ticarete değiş tokuş edilen mallarda da kendisini göstermektedir.⁷⁵

Cenovalı Zaccaria ailesinin Sakız Adası ve Foça gibi stratejik yerleri elinde bulundurması; Hospitalier Şövalye Tarikatı'nın Kıbrıs'tan çıkarak Rodos Adası gibi bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla son derece kritik bir mevkiyi ele geçirmesi; Batı Anadolu'ya tamamiyle hâkim olan Türklerin siyasi teşekküller kurarak Ege kıyılarına ve adalarına doğru ilerlemesi ve bir yandan da Atina'ya yerleşmiş bulunan Katalan Kumpanyası⁷⁶ ile ittifak hâlinde Yunanistan anakarasındaki askerî başarıları; Bizans İmparatorluğu'nun her geçen gün bölgedeki egemenliğini yitirmesi ve Papalığın, Hristiyan Batı'nın öncü kuvvetleri olarak gördüğü ve Kutsal Topraklara

⁷³Kirk, "Genoa and Livorno", s.10.

⁷⁴Hilmar C. Krueger, "The Wares of Exchange in the Genoese-African Traffic of the Twelfth Century", *Speculum*, Vol. 12, No. 1, 1937, s.377-395.

⁷⁵Krueger, "The Wares of Exchange", s. 57

⁷⁶Céline Dauverd, "Cultivating Differences: Genoese Trade Identity in the Constantinople of Sultan Mehmed II, 1453-81", Special Issue: The Mediterranean Voyage, *Mediterranean Studies*, Vol. 23, No. 2, 2015, s. 42-61; R. Ignatius Burns, "The Catalan Company and the European Powers, 1305-1311", *Speculum*, Vol. 29, No. 4, 1954, s. 751-771; Angeliki E. Laiou, "Italy and the Italians in the Political Geography of the Byzantines (14th Century)", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 49, 1995, s. 74.

yapılacak Haçlı Seferi için atlama taşı olarak addettiği bölgedeki Latin güçlerini destekleyen girişimleri, Ege’de yakın zamanda büyük bir çatışma döneminin başlayacağını habercisi olmuştu. 1453'te İstanbul’un fethi, Akdeniz tarihinde bir dönüm noktasını ve Doğu ile Batı arasındaki ticari ilişkilerin sonunu getirdiği şeklinde yorumlanır. Ancak bu ortamda Ceneviz topluluğu kendisini ekonomik bir arabulucu olarak öne sürdü. Cenevizliler özellikle savaş zamanlarında Müslüman bir çevrede tutunmayı başardılar. Kent topografyasına hakimiyetleri, göç politikalarındaki ustalıkları ve ticari ayrıcalıklarla ilgiligörüşmelerdeki stratejileri ⁷⁷ kazanımlarının nedenleriydi. Cenevizlilerin Osmanlı ekonomisine katılımının yalnızca ekonomik maharetlerinin değil, kültürel becerilerinin de bir ürünü olduğu sonucuna varılmaktadır ⁷⁸ 11.yüzyılın başından 16. yüzyılın sonuna kadar Akdeniz'deki deniz gücü dengesindeki en büyük değişiklik 1453'te İstanbul’un fethi, Osmanlı İmparatorluğu’nun deniz seçeneğini benimsemesi, güçlü bir donanmaya ihtiyaç olması ve bu nokta da yolun Cenevizlilerle kesişmesidir ⁷⁹.

Cenova için, 14. yüzyıl krizi ekonomik olduğu kadar siyasi nedenlerden de kaynaklanıyordu. Katalan deniz gücünün ortaya çıkışı, Ceneviz gemiciliği için doğrudan bir tehdit oluşturuyordu ⁸⁰. 14. yüzyıl boyunca, Cenova, önemli bir yerli sanayi üretimi olmasa bile büyük bir lojistik merkezi olarak gelişmeye devam etti. Doğu’da Türk gücünün yükselişi ve kuzey eyaletlerinden ve İspanya’dan gelen sert rekabet, Cenevizliler için ticari düşüşe yol açan kronik sivil huzursuzlukla birleşti. 15. yüzyılda gemi inşa endüstrisinin çöküşü, yüzyıllardır ana istihdam kaynağı olarak denize bakan bir şehir için dramatik bir değişimin sinyali oldu ⁸¹.

Akdeniz’deki Ceneviz başarısının ve kıvrak stratejilerinin gerisinde yatan önemli bir neden daha vardır. Bu özellik ilerleyen yüzyıllarda aleyhlerine

⁷⁷ Dauverd, "Cultivating Differences", s.95; Çavuşdere, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı", s.7; Laiou, "Italy and the Italians", s. 96; H. Yücekaya, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Osmanlı – Ceneviz Ticareti ve Diplomasisi", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol.14(87), 2021, s. 303.

⁷⁸ Dauverd, "Cultivating Differences", s.94.

⁷⁹ Susan Rose, "Islam Versus Christendom: The Naval Dimension, 1000-1600", *The Journal of Military History*, Vol. 63, No. 3, 1999, s.577.

⁸⁰ David Abulafia, "Genoa and the Security of the Seas: The Mission of BabilanoLomellino in 1350", *Papers of the British School at Rome*, Vol. 45, 1977, s.272.

⁸¹ Mark Angelos, "Genoa and the Genoese, 958-1528", *Speculum*, Vol. 75, No. 1, 2000, s.178.

işleyecektir. Cenevizlilerin geleneksel tanımı, ticarete bağılıklarına karşın kamu işlerine ilgisizlikleri olan bireyler, tüccarlar ve denizcilerden oluştuğu şeklindedir. Shaw, Cenova'yı özel kılan şeyin devletin vatandaşlar karşısında aşırı zayıf olması şeklinde açıklar. Venedik'ten farklı olarak, Cenova'nın bir devlet değil, küçük girişimcilerden büyük ekonomik ve aile klanlarına kadar özel inisiyatif ve çıkarların kolektif bir duyguya üstün geldiği büyük bir ticari konsorsiyum olarak ifade eder⁸². Bu özellik Akdeniz'de ticari faaliyetlerde onları özgür bırakırken 16. Yüzyıldan itibaren arkalarında güçlü bir devlet yapısı olmaması nedeniyle zarar görmelerine neden olmuştur.

16. yüzyılda Cenova, Habsburg İmparatorluğu'nun önemli bir müttefiki oldu. Ortak siyasi, ticari, mali ve stratejik faktörler, Cenevizli Patricileri İspanya'ya sıkıca bağladı. 16. yüzyılın ortalarında, çeşitli faktörlerin birleşimi, Cenova'nın Akdeniz'deki ittifaklarını yeniden yapılandırmasına zemin hazırladı. Habsburg ve Valois çatışmasının kurbanı olan ve ikisi arasında kalan Cenova, bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak ve Levant ticareti yapmak için alternatif bir imparatorluk gücü olan Osmanlı İmparatorluğu'na başvurmak zorunda kalmıştı⁸³.

Osmanlı-Ceneviz ilişkilerindeki en kritik dönemeç İstanbul'un fethi sonrası yaşanmıştır. Daha önce Venedik karşısında Akdeniz limanlarındaki ticari avantajlarını kaybeden Ceneviz, fetih sonrası Karadeniz'deki muazzam ticari periferisini de kaybetmiştir. Osmanlı Ceneviz diplomatik ilişkileri sınırlı bir düzeyde kalsa da ticari ilişkiler belli bir seviyede devam etmiştir. Ancak bu ilişki, Osmanlı-Venedik ticari ilişkileri ile kıyaslanmayacak ölçüde sönüktür. Nitekim 18. yüzyılda Ceneviz idaresinin Osmanlı merkezinde daimî elçilik kurmak için ısrarcı tutumu resmî belgelere dahi yansımıştır⁸⁴.

Antonio Iodice ve Luisa Piccinno Akdeniz'deki Ceneviz varlığını tanımlarken belirgin noktaları ön plana çıkarırlar. Bazı bilim adamları tarafından ilk küreselleşme çağı olarak adlandırıldığını belirtirler. Bu, yeni ticaret yollarının açılması ve yeni oyuncuların girmesiyle ortaya çıkan uluslararası ticaret modellerinde önemli

⁸² Christine Shaw, "Principles and Practice in the Civic Government of Fifteenth-Century Genoa", *Renaissance Quarterly*, Vol. 58, No. 1, 2005, s. 45.

⁸³ Mercan, "A Struggle for Survival", s.542-545.

⁸⁴ Yücekaya, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde", s.301.

değişikliklerle karakterize edilir. Aynı zamanda, geleneksel Akdeniz pazarlarıyla bağlantılı tüccar toplulukları için çevresel veya ikincil pazarlar giderek daha çekici hale gelir. Akdeniz ticaret yollarının yeni coğrafyası, hinterland ürünlerinin ihracı için birden fazla uğrak noktası sunar. Bu limanlar ana merkezler ve yeniden dağıtım merkezleri ile bağlantılıydı. Özellikle tahıl ticareti için belirgin olan bu sistem, sırayla, yabancı azınlıklara mensup tüccarların az çok istikrarlı bir yerleşimini belirlemek veya desteklemek şeklindeydi. F. Braudel'in altını çizdiği gibi, bu tür azınlıklar ister milliyet ister din tarafından karakterize ediliyordu ve “karşılıklı yardımlaşma ve meşru müdafaa için bir arada kalma eğilimindeydiler”⁸⁵. Ayrıca kendi topraklarıyla bir ilişkiler ağı sürdürdüler ve genellikle ortak ve tanınabilir özellikler gösterdiler. Genel olarak, bir diasporayı üç temel özellik karakterize etti: coğrafi dağılım, gerçek veya hayali bir anavataana yönelme ve spesifik kimlik. 15. yüzyılın sonundan itibaren Akdeniz’in her yerine yerleşen Ceneviz tüccar toplulukları, bu teorik çerçeveye tam olarak karşılık gelmektedir. Bu topluluklar, erken modern dönemde, ekonomik faaliyetlere mali faaliyetleri ve geleneksel ticari faaliyetleri de ekleyerek giderek daha etkili hale gelmişlerdir⁸⁶. Anzai ise, Christine Shaw'ın bazı makalelerinde Ceneviz kayıtlarını incelediği ve paranın değeri duygusuna dayanan Ceneviz pragmatizmini saptadığını belirtir.⁸⁷

Venedik ve Cenova, vatandaşlık konusundaki son derece farklı politikalarıyla daha da ayırt edilmiştir. Tam Venedik vatandaşlığı verilmesi için yapılması gerekenler büyük çaba içeriyordu ve bireysel vatandaş olmak için cumhuriyetle derin bir özdeşleşme duygusu yaratması bekleniyordu. Buna karşılık, Cenova, sermayelerini kendine çekmek için yabancıları tam vatandaş olarak kabul etmede daha cömertti. Ticaret uygulamalarında da Venedik kuralları Cenova'nınkinden daha

⁸⁵ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 1. Cilt, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1989, s.166.

⁸⁶ Antonio Iodice, Luisa Piccinno, Whatever the cost: Grain trade and the Genoese dominating minority in Sicily and Tabarka (16th-18th centuries), *Business History*, DOI: 10.1080/00076791.2021.1924686, s.1.

⁸⁷ Yoko Kamenaga -Anzai, "The Medieval Genoese Consciousness between their Government and their Colonial World in Romania by the Analysis of a Letter", *The 10th Japanese-Korean Symposium on Medieval History of Europe* (2019), s.49.

sıkıydı. Ceneviz toplumu Venedik toplumundan çok daha az birbirine bağılıydı. Cenova'da siyasi alanda olduğu kadar ticari alanda da egemen olan bireycilikti⁸⁸.

Mercan'a göre, Cenova için Braudel, İtalyan şehir devletlerinin 15. ve 16. yüzyılın sonlarındaki genişleyen siyasi krize tepkisini tartışırken, hayatta kalmalarını sürdürmek için her devletin bu siyasi çalkantılarla ilgili farklı stratejiler benimsediğini savundu⁸⁹. Cenova, iki rakip devlet olan Fransa ve İspanya arasındaki konumu nedeniyle dış tehditlere daha fazla maruz kaldığı için daha acil bir hayatta kalma mücadelesi ile karşı karşıya kaldı. Konumu, sürekli iç çatışmalar ve bireyin devlet çıkarları üzerindeki üstünlüğü, Cenova'yı yabancılara karşı savunmasız hale getirdi. Soylular arasında, esas olarak dört büyük haneden (Doria, Spinola, Fieschi ve Grimaldi) oluşan feodal aristokrasi ile armatör ve tüccarlar arasında bir bölünme vardı. Tüccarlar ve zanaatkarlar olmak üzere iki gruptan oluşan halk arasında da benzer türde bir bölünme vardı.⁹⁰ Bu sosyal ve politik bölünmeler, Orta Çağ Cenova'sında her türlü iç birliği ve tutarlılığı engelledi. Özellikle Fransa ve İspanya arasındaki İtalyan yarımadasına hâkim olma mücadelesinin sürdüğü dönemde, hizipçilik ve ayrılık devletin bekası için önemli bir tehdit oluşturmaya başladı. Fransız egemenliği ile İspanyol koruması arasında gidip gelen Cenova, bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumanın bir yolu olarak ikincisini seçti⁹¹. Mercan'a göre 16. Yüzyılda İspanya'nın Habsburg emperyalizmi ve Cenova'nın ticari emperyalizmi örtüştü⁹².

Ceneviz Cumhuriyeti'nin yaşadığı en önemli dönemeçlerden ilki, 1258 yılında Doğu Akdeniz'de Venedik'le yaptığı mücadeleyi kaybetmesi Doğu Akdeniz limanlarında sahip olduğu zenginliğe mal oldu. Ceneviz'in Karadeniz merkezli ticari ağının en önemli noktası Bizans İstanbul'undaki Pera'dır. Pera'nın oluşumu 1155 tarihine kadar uzanır. Cenevizliler, Bizans'la yaptıkları imtiyazlı anlaşma sonucunda adım adım Pera'yı muazzam bir ticaretin merkezi haline getirmişlerdir. Ceneviz,

⁸⁸Caselli, "Genoa", s. 262.

⁸⁹ Mercan, "A Struggle for Survival", s. 546.

⁹⁰ Mercan, "A Struggle for Survival", s.547.

⁹¹ Mercan, "A Struggle for Survival", s.548.

⁹² Mercan, "A Struggle for Survival", s.551; Daniel M. Swetschinski, "Conflict and Opportunity in "Europe's OtherSea": The Adventure of Caribbean Jewish Settlement", *American Jewish History* , Vol. 72, No. 2, 1982, s. 225.

Pera'yı Bizans'la iyi ilişkileri sayesinde neredeyse otonom bir ticari bölge gibi idare etmiştir. İstanbul'un fethine kadar Batı Anadolu'daki Türkmen beylikleriyle de çok iyi ilişkileri olmuştur⁹³. Ceneviz'in Osmanlı devleti ile Venedik'ten daha iyi ilişkileri vardır. Cenova Devletinin bağımsızlığı 1815 yılında ortadan kalkmış ancak yerel kimliği ve kurumları devam etmiştir.⁹⁴ Akdeniz'de ve Doğu ticaretinde Ceneviz, Venedik'in ardından en uzun süre ayakta kalan İtalyan Şehir Devleti'dir. Ceneviz, 1005'teki kuruluşundan 1797'de Napolyon tarafından işgal edildiği zamana kadar 792 yıl yaşamış bir devlettir⁹⁵.

1.3.-CENEVİZ KOLONİ SİSTEMİ

1.3. 1.CENEVİZ KOLONİLERİNİN YAYILIM ALANI

Cenova 6. yüzyıla kadar, barbar tehditleri nedeniyle, kendisini dar ve daha savunulabilir bir duvar çemberine kapattı. Kentin surların dışında kalan kısımları ayrı, yaşanabilir ama savunmasız ticaret kasabaları olarak varlığını sürdürdü. Cenova'nın Galya ve İspanya için bir mola yeri olarak ticari işlevi önemini korudu. Bu tarihte Deniz Alpleri, Narbonne bölgesi ve Viennensis eyaletinin bir kısmı fiilen Vizigot krallığına bağlıydı. Bu koruma çemberi Cenova ticareti için önemliydi. Cenova, İmparatorluğun dış etkenlerden korunmasına izin veren elverişli konumu sayesinde kendi özerkliğini korumayı başardı. Bizanslılar Cenova'nın stratejik potansiyelini fark ettiler ve onu kuzey Tiren Denizi'ndeki kalelerinden biri haline getirdiler. 643 yılının Ekim ayının sonunda Lombardlar Cenova'ya ulaştığında Kral Rotari (636-652) Cenova'yı fethetti ve surlarını yıktı. 772'de Charlemagne'nin gelişi ile Cenova "Kutsal Roma İmparatorluğu"nun bir şehri oldu. Cenova'yı ziyaret eden Charlemagne, Müslümanların istila ettiği denizlerin kontrolü için stratejik önemini fark etti. 806'da Cenevizliler, Kral Pepin adına, Korsika'da Sarazenlere (Müslümanlar) karşı düzenlenen saldırıda yer aldı. 849 ve 850 arasında Cenova,

⁹³Caselli, "Genoa", s. 253.

⁹⁴Yücekaya, " Osmanlı Arşiv Belgelerinde", s. 303; Harry W. Gidden, *Medieval Commerce (Continued)*, History, Vol. 1, No. 4, 1912, s. 238; Caselli, "Genoa", s. 254.

⁹⁵Yücekaya, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde", s. 303.

Sarazen ve Normanların Luni, Ligurya ve Toskana kıyılarına yaptığı akınlar nedeniyle surlarını genişletti⁹⁶.

Katolik Hristiyanlar için en büyük özlem, Müslümanlar tarafından fethedilen Kutsal Topraklara ulaşmaktı. Bu kıyılara sefer düzenlemek için de Ceneviz limanından daha uygun bir liman yoktu. 11. yüzyılda Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan bağımsız olmaya başlayan Cenova, ticaret filosu nedeniyle Batı Akdeniz'in önde gelen ticari mal taşıyıcısıydı.⁹⁷ 13. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de Liguryalıların kolonileri oluşmaya başlamıştı. Ceneviz varlığı askeri işgale değil, yerel tüccarlar ve egemen sınıflarla ilişkili Ceneviz ve Liguryalı ailelerin ekonomik ilişkilerinedayanıyordu⁹⁸. Ceneviz Filosunun Haçlı Seferlerine katılması (özellikle Antakya ve Akka fetihleri) onu büyük ölçüde zenginleştirdi. Bununla birlikte küçük koloniler Tartus (Suriye), Trablus (Libya) ve Beyrut'ta (Lübnan) kuruldu. Ancak, XII. yüzyılda Müslümanların bu coğrafyayı yeniden fethi, Ceneviz varlığını Kutsal Topraklardan kaldırdı⁹⁹. İspanya'nın Akdeniz kıyısında Valencia'dan Cebelitarık'a kadar kurulan Ceneviz kolonileri ise kısa ömürlü oldu. 13. Yüzyıla gelindiğinde Doğu Akdeniz'de, Cenova'nın gücü, Bizans imparatoru VIII. Mikhail Paleologos ile yapılan Nymphaeum Antlaşması (1261) ile büyük ölçüde ilerlemiştir. Bu antlaşma, Bizans'ın Konstantinopolis'i yeniden fethine yardımları karşılığında, Venediklileri Karadeniz'e giden boğazlardan fiilen kovmasına neden olmuştur. Ana Ceneviz ticaret üsleri, Ege Denizi'ndeki Sakız Adası ve Midilli ile Moğol yönetimindeki Doğu Avrupa ile Orta Asya ve Batı Avrupa arasındaki ana ticaret merkezi olan Kefe (Caffa)'ydı (**Resim 6 ve 7**). Diğer koloniler arasında Balaklava (Cembalo) (**Resim 8-10**), Sudak (Soldaio) (**Resim 11 ve 12**), Kerç (Vosporo), Azov (Tana) (**Resim 13**), Taman (Matrega), Mapa (Anapa), Bata (Novorossijsk), Azak Denizi'nde, Savastopoli (Sukhumi/Sohum), Ukrayna kıyılarında Salmastro ve Maurocastro (Bilhorod-Dnistrovskyi) ve Odessa (Ginestra) vardı. Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki kolonilerise Samastro (Amasra),

⁹⁶ <http://www.giustiniani.info/genova.html> (erişim 4.2.2022)

⁹⁷ Daine Owen Hughes, "Urban Growth and Family Structure in Medieval Genoa", *Past&Present*, No. 66, 1975, s.7

⁹⁸ Hughes, "Urban Growth", s.5.

⁹⁹ Paul E. Chevedden, "The Islamic View and the Christian View of the Crusades: A New Synthesis", *History*, Vol. 93, No. 2 (310), 2008, s. 183.

Finogonya (Kefken), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Vatiza (Fatsa) ve Trabzondur. 13. ve 15. yüzyıllar arasındaki büyük genişleme döneminde, Cenova Cumhuriyeti, günümüzde Romanya olarak adlandırılan bölgede birçok koloniye ve ticari/askeri limana sahipti. Bölgedeki en büyük Ceneviz kolonileri Calafat, Licostomo, Galați (Caladda), Constanța (Köstence), Giurgiu (SanGiorgio), Kilia ve Vicina idi ¹⁰⁰. Karadeniz'in iki kıyısı, sunabilecekleri şeyler açısından oldukça farklıydı. Güney kıyıları kervan yolunu Çin'in baharat ve ipeklerine taşıırken, kuzey kıyısı tahıl (özellikle buğday ve darı), bal ve balmumu sağlayan büyük bir tarımsal zenginliksunuyordu ¹⁰¹. 14. yüzyıla gelindiğinde Cenova, Karadeniz çevresinde, Ege'de, Kıbrıs'ta ve İber Yarımadası'nın yanı sıra İngiltere ve Flandre'de kolonileri olan "deniz yoluyla taşınan bir ticaret imparatorluğu" kurmuştu ¹⁰². Bu Ceneviz yerleşimleri, öncelikle Cumhuriyeti bu alanda bir güç haline getiren deniz ticaret yollarının korunmasına hizmet etti. Sakız Adası, 1566'daki Osmanlı fethine kadar Giustiniani ailesinin bir tımarı olarak kaldı. Cenova ayrıca 1540'tan 1742'ye kadar Lomellini ailesinin elinde bulunan Tunus kıyılarındaki Tabarka adasını kontrolü altında tutuyordu. Kırım'daki Ceneviz kolonilerinin düşüşü, 15. yüzyılın sonlarında Osmanlı genişlemesiyle ilgiliydi. Cenova, Kırım şehirlerinin yanı sıra, soylu Ghisolfi ailesine ait olan Taman Yarımadası'ndaki topraklarını da kaybetti. Diğer kayıplar Licostomo'nun Moldavya'daki ticari üslerini ve Odessa yakınlarındaki Moncastro'yu içeriyordu. Doğu kolonilerinin düşüşü, büyük bir Avrupa gücü olarak Cenova Cumhuriyeti için sonunda durdurulamaz bir hale dönüşen derin bir ekonomik krize neden oldu (**Harita 3**). Cenova bu nedenle çıkarlarını Batı Akdeniz'e kaydırды ve Cadiz ile Lizbon'da gelişen topluluklar kurdu (**Harita 4**). Özellikle Cenova, etkin bir bankacılık üssü haline geldi. Ceneviz tüccarları, Pasifik'teki ana limanlardan biri olan Eski Panama'da 1671'e kadar aktif oldu.

¹⁰⁰ https://stringfixer.com/tr/Genoese_colonies (erişim 11.2.2022)

¹⁰¹ Dennis Deletant, "Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 62, No. 4, 1984, s. 513.

¹⁰² Fatma Özden Mercan, "From Genoese to the Perots: The Genoese Community in Byzantine/Ottoman Constantinople (14th–15th c.)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVI / 2, 2021, s. 596.

Tabarka Osmanlı İmparatorluğu tarafından işgal edildi (1742) ve Korsika 1768'de Versay Antlaşması'ndan sonra Fransa tarafından ilhak edildi. Cenova Cumhuriyeti Napolyon yönetimindeki İlk Fransız Cumhuriyeti tarafından 1797'de son verildiğinde onun yerini Ligurya Cumhuriyeti aldı.

1.3. 2.KOLONİLERİN TEMELİNİ OLUŞTURAN SOSYAL YAPI

Ceneviz toplumunun temelinde aile vardır. Bu anlayış, Compagna'nın "bölgesel" düzeyde yaratılmasına ve tanındık mahallelerin doğuşuna yol açar ve Ceneviz devletinin çekirdeğini temsil eder. İktidarın birkaç ailenin elinde merkezileşmesini önlemek için 1122'de konsolosluk süresi dört yıldan bir yıla indirildi ve 1130'da Konsolosların sayısı artırılarak üstlendikleri çeşitli görevler arasında net bir ayrım yapıldı. Cenova'nın yedi kampa bölünmesi, ticari amaçlı sakinlerini geçici bir birlikle birbirine bağladı ve eşit avantajlar elde ettiler. 12. Yüzyıldaki bu durum ve kentsel alanla ilgili politikaları, bu ticari bölge deneyimini kolonilerine taşımalarına neden oldu¹⁰³.

Orta Çağ'da, soylu ve zengin Ceneviz vatandaşları, kendilerini aynı semtlerde yaşayan ve ortak çıkarları olan ailelerin oluşturduğu konsorsiyumlar halinde örgütlediler. Bu konsorsiyumlara Compagna adı verildi¹⁰⁴. Konsoloslar ve konsolos yardımcıları olarak adlandırılan şefler, yönetim, şirketleri idare etme, ortakların anlaşmazlıklarını sonuca bağlama gibi yetkilere sahipti; kısacası idari, askeri ve yargısal işlevleri aynı anda yürütmekteydiler. Sistem başlangıçta, maliyetleri üstlenen tek bir müşteri ve onları silahlandıran ve yöneten tek bir mal sahibi olan bir gemi yapımcısı tarafından oluşturuldu; daha sonra bu sisteme savaş kadirgaları ve büyük gemiler için bir cephanelik ilave edildi. Ortak çıkarları olan askeri işletmeler için şehir, herhangi bir askeri filo bulundurmada,

¹⁰³ Lopez, "Market Expansion", s. 451.

¹⁰⁴Chris Wickham, "The Feudal Revolution and the Origins of Italian City Communes:The Prothero Lecture", *Transactions of the Royal Historical Society* , Sixth Series, Vol. 24, 2014, s.41. Cenova'da 945'te, sonraki yüzyıllarda çok önemli hale gelen bir topluluk kuruldu: "Compagna". Bu topluluğun yaratıcısı, vatandaşları iki kategoriye ayırmayı düşünen Piskopos Teodolfo'ydü: Şehrin korunmasıyla ilgilenmek zorunda kalan mülksüzler ve "bonihomines" yani askeri filonun inşasına yıllık ücret ödeyen zenginler bu iki kategoriyi oluşturuyordu.

ancak özel şahısların ticari filosuna başvurdu. Her gemi, bir korsanlık olgusu olduğundan, ticari olduğu kadar savaş aracı olarak varoldu. Cenova savaşlarında baskın bir rol oynayan korsan gemileri, askeri ve yağma amaçlı özel teşebbüsler tarafından fonlanmış ve yönetilmiştir. Cenova zamanının en kapsamlı ve etkileyici siyasi-kurumsal ve mali-ticari yapısını inşa etmesine izin veren pragmatik bir politika yürütmüştür¹⁰⁵.

1.3.3. KOLONİLERİN ÖZELLİKLERİ

İlk koloniler, Haçlı Seferlerini destekleme sözünden kaynaklanmaktadır¹⁰⁶. İlk imtiyazlar Kudüs, Yafa, Arsuf, Kayserya, Beyrut, Loadicea, Acri (liman gelirlerinin 1/3'ü), Trablus (şehrin 1/3'ü) ve Gibelletto (şehrin "tımari") şehirlerinden alınmıştır¹⁰⁷. 1154-64 arasındaki on yılda, noter kayıtlarına bakıldığında, Cenova ile Doğu arasındaki ticaret, yüksek siyasi nüfuza ve toprak zenginliğine sahip beş aileden oluşan küçük bir grubun tekelindedir¹⁰⁸.

Ceneviz sömürge stratejisi geniş toprakların askeri işgalini öngörmez, ancak şehirlerin ticari ve stratejik olarak daha önemli olan bazı bölgelerinin imtiyazını almayı amaçlar. Cenevizlilerin düşük etkili sömürgecilik doktrini, Cenevizli ailelerin katı ekonomik amaçları ve azaltılmış askeri kaynaklarla geniş alanları sürekli korumanın imkansızlığı tarafından belirlenir¹⁰⁹.

Ceneviz Cumhuriyeti kolonileri, Akdeniz ve Karadeniz'de aslında bir dizi ekonomik ve ticari karakoldu. Bazıları yerel tüccarların ekonomisini desteklemek içindöğrudan cumhuriyet yetkililerinin himayesi altında kurulmuşken, diğerleri Ceneviz soylularının feodal mülkleri olarak ortaya çıkmış veya Saint George

¹⁰⁵ Valeria Fiorani, "The Piacentini, Golden Age of Genoa's Eastwards Trade (13th-15th Centuries)", *The Journal of Central Asian Studies*, Vol. XIX, 2010, s. 25.

¹⁰⁶ Wickham, "The Feudal Revolution", s.41.

¹⁰⁷ https://stringfixer.com/tr/Genoese_colonies (erişim 11.2.2022)

¹⁰⁸ Eugene H. Byrne, "Easterners in Genoa", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 38, 1918, s.179.

¹⁰⁹ Byrne, "Easterners", s.177. 12. yüzyıl, Ceneviz tarihinde hem doğu hem de batının gelecekteki gelişim çizgilerinin çoğunun belirlendiği bir geçiş dönemine işaret eder. Cenova, siyaset alanında sadece fiili bağımsızlığını değil, hukuken de bağımsızlığını kurmuştur.

Bankası gibi güçlü özel kurumlar tarafından kurulmuştu. Çünkü sömürge ağının doğuşu ticareti bir yandan arttırırken Cenevizlileri yeni kredi ve sigorta biçimleri geliştirmeye de itmiştir.¹¹⁰.

Ceneviz kolonizasyonunun neredeyse tipik şeması şunlardan oluşur: bir sokak ve / veya bir meydan, bitişikteki evler, bir kuyu, bazı depolar ile vergi ve harçlardan sürekli muafiyet. Amaç, kolayca savunulabilir, bölgenin geri kalanından bağımsız olarak yönetilebilir ve vergi yükü olmayan küçük bir ticari alan yaratmaktır. Günümüz Serbest Bölgeleri bu düzenin modern örnekleridir. 1110'da Cenevizliler Mamistra, Salino, Gibello, Laodicea, Tortosa, Tripoli, Gibello, Beyrut, S. Giovanni d'Acri, Gibelletto, Cesarea, Arzuf, Giaffa, Ascalona ve Kudüs'ün birden fazla semtine sahiptiler. 1136'da Bugea'da (Cezayir Krallığı) küçük bir depoları vardı ve tek siyasi temsilci bir katıptı. Her şey tek bir binada (gümrük, depo, market, otel ve kilise) merkezleştirilmişti.

Kıyı şehirlerine ait kolonilerin tipik yapısı daha önce kurulan Akdeniz kolonilerinden farklıdır. Bir veya iki katlı birkaç ahşap evin bulunduğu şehrin bir semtinden oluşuyordu; esnaf, dükkânları denize doğru giden ve çok sayıda çıkmaz sokağı bulunan ana yola (*Ruga Genuensium*) diziliydi. Sokak, evlerin ve depoların bulunduğu pasajlarla çevriliyse buna *embolo* denirdi. Bizans Döneminde *pandocheion*¹¹¹ olarak adlandırılan bu yapı yerine Avrupa tüccar topluluklarına hem geçici ziyaretçileri hem de kalıcı yerleşimcileri barındırmak için küçük bir yerleşim bölgesini (*embolo*) tanımlamıştır¹¹². Bu *embololar*, dönemin evlerinden, depolarından, kiliselerinden oluşuyordu. Limanda onlar için bir rıhtım ayrılmış ve koloni tarafından uygulanan vergilerin ödendiği gümrüklerin hemen ardından seyyar zincirle kapatılmaktaydı. Gümrüğün üst katında tüccarlar için geçici bir konaklama yeri vardır. Koloninin buluşma yeri olan meydanda, taş ve tuğladan kamu binaları

¹¹⁰Robert L. Reynolds, "In Search of a Business Class in Thirteenth-Century Genoa", *The Journal of Economic History*, Vol. 5, Supplement: The Tasks of Economic History, 1945, s.5.

¹¹¹<https://www.biblestudytools.com/lexicons/greek/nas/pandocheion.html> (erişim 24.12.2021) kelime bir hanı, yabancıların kabulü için bir evi tanımlar.

¹¹² Mercan, "From Genoese to the Perots", s.593. Bizans İmparatorluğu'nda üç farklı İtalyan tüccar grubu vardı. İlk grup, işlerini bitirir bitirmez Bizans limanlarını terk eden tüccarlar, ikinci grup, on yıl kadar bir süreye denk gelse de, imparatorlukta geçici olarak kalan tüccarlar ve üçüncü grup ise sürekli yerleşimci olan 'habitatoresburgenses' olarak tanımlananlardı.

bulunur. Ortak loggia ve kilise de burada yer alır. Bazı kolonilerde ayrıca kendi paralarını basmak için bir darphane ve bazen bir hamam, mezbaha, değirmenler, kuyu ve fırın da bulunuyordu. Kuşatma durumunda acil erzak sağlamak için ekilebilir arazileri şehrin hemen dışındaydı. Bu mahallede insanlar anavatanlarındaymış gibi yaşıyor, aynı dil konuşuluyor ve anavatandan gönderilen bir sulh hâkimi (Konsül veya Vikont), yerel yönetim önündeyerleşimcilerin hak ve ayrıcalıklarını koruyordu. Geniş bir siyasi, dini, yargısal ve mali özerkliğe sahiptiler; ama her zaman Cenova'da yürürlükte olan cezai ve ticari mevzuata tabiydiler.

Ceneviz kolonizasyonunun kurulması her zaman tek tip olmamıştır¹¹³. Kefe, Pera, Sakız Adası, Samsun ve Antakya bu tek tip olmamanın en belirgin örnekleridir. Bu Koloniler öncelikle uzun Bizans gelenekleriyle dolu eski kentlerde kurulmuşlardır. Cenevizli tüccarların varış anında sakinlerinin çok az olduğu yerler seçmişlerdir. Örneğin, Caffa, 9. yüzyılın başından 1270'lere kadar, birkaç Cenevizlinin yerleşmesine kadar bilinmiyordu. Venedik egemenliğindeki Soldaia'yı terk edip, adı tamamen unutulmuş eski bir Yunan kenti olan Theodosia'nın yerine yeni bir koloni kurdular. Latin (Ceneviz) yerleşiminin kuruluşu hızlı ve kolaydı¹¹⁴. Görevi tüm denizcilik ve sömürgecilik sorunlarıyla ilgilenmek olan *Cenova OfficiumGazarie*, daha önce Tatarlar tarafından tahrip edilen şehrin yeniden inşası nedeniyle 1316'da Caffa'nın yeni sakinlerini yerleştirdiğinde, şehir plancıları şehrin eski kısımlarında -kale çevresinde- Ceneviz kolonizasyonunu teşvik etmek ve Yunanlıları kendi kiliselerinin korunduğu banliyölere yerleştirmek istediler. Fakat çeşitli topluluklar arasındaki bu ilk bölünme zamanla gücünü kaybetti. Yunanlılar, şehrin banliyölerinde (*burgi*) olduğu kadar *kastrum*da da yaşıyorlardı. 14. yüzyılın sonunda kentsel alanda artık Latinler ve Yunanlılar arasında bir ayırım yoktu. Cenevizli yetkililer tarafından 14. yüzyılın başında geliştirilen iskân politikası hiçbir zaman gerektiği gibi uygulanmadı, çünkü Kefe'deki eski kentsel alanları dolduracak

¹¹³Yoko Kamenaga-Anzai, "Medieval Genoese Colonial Society Viewed from an Analysis of their Colonial Testaments Part 1", *Testators and their Bequests*, Vol.21, 2012, s.130.

¹¹⁴Michel Balard, "The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 49, 1995, Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries, s.23; Sergey G Bocharov, "Ancient Economic and Social Concepts in the Genoese Gasaria Region", *European Research Studies Journal Volume XX*, Special Issue, 2017, s. 199-207.

yeterli Latin yoktu¹¹⁵. Aynı başarısızlık Sakız Adası'nda da aynı nedenlerle meydana geldi. Latinler, Sakız'da iç şehrin tüm konutlarını kendilerine ayırmayı başaramadılar. Soldaia koloni tüzüğünde belirtildiği gibi, şehrin korunması için nüfusun askeri örgütlenmesi ve kentsel alanın mahallelere bölünmesi gerekiyordu¹¹⁶. Dolayısıyla Soldaia, La Copa ve Cembalo gibi Latin nüfusun ihtiyacı karşılayamadığı yerlerde Rumların kamu görevlerine katılımının daha önemli olduğu görülmektedir¹¹⁷.

1270'ten itibaren Cenevizli tüccarların Karadeniz'deki üssü olan Kefe, kendi kendini yöneten bir koloniydi Bir diğer önemli Ceneviz ticaret üssü Ege Denizi'ndeki Sakız adasıydı¹¹⁸. 1261'de İmparator VIII. Mikhail, Pera'daki Cenevizli tüccarlara tavizler verince, Sakız Adası'nda bir konsolos bulundurmalarına da izin verdi. 1304 yılında Cenevizli kardeşler Benedetto ve Manuele Zaccaria adayı ele geçirdi. Bu kardeşler 1267'den beri Bizans İmparatoru'na yıllık bir haraç karşılığında Phokaia'daki şap madenlerini kontrol ediyorlardı. Mercan, Sakız Adası'ndaki koloni sistemini hayatta kalma stratejisine bağlar. Kolonilerin merkezden sıkı bir şekilde yönetildiği Venedik'in devlet destekli genişlemesinin aksine, Cenova ticaret karakolları üzerinde sıkı bir kontrole sahip olmadığını belirtir. Kolonilerdeki Cenevizli tüccarların kendi kendini yöneten bir kural oluşturduğunu ileri sürer. Sakız Adası bu anlamda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sakız Adası Zaccaria ailesinin ardından 1346'dan 1566'ya kadar, farklı ailelerden gelen ancak tek bir isim altında birleşen siyasi ve sosyal bir birliktelik olan Giustiniani adı altında bir grup aile tarafından kontrol edildi. Benzer şekilde, Cenevizli Gattilusio ailesi, Bizans yönetici ailesiyle yakın ilişkileri sayesinde Midilli ve Kuzey Ege'deki diğer bazı adalara hükmetti. Mercan bu durumu Doğu Akdeniz'deki Cenevizliler için sadece bir

¹¹⁵ *The Cambridge Economic History of Europe Volume III Economic Organization and Policies in the Middle Ages* (Ed. M. M. Postan, E. E. Rich, Vere Harmsworth, Edward Miller), Cambridge at the University Press Press, London 1963, s.63. Kırım'daki Kaffa ve Don'un ağzındaki Tana Hristiyan tüccarların göze çarpan bir rol oynadığı Orta Çağ'ın büyük köle pazarlarıydı. Kaffa'da organizasyon, diğer kolonilerinkiyle hemen hemen aynıydı. Karadeniz çevresindeki bölgelerde koşullar hala ilkeldi ve madeni para henüz piyasaya sürülme sürecindeydi. Tana'da bile, sommi denilen gümüş külçeler başlıca ödeme aracıydı ve doğu ticareti hâlâ balık, havyar veya kölelere karşı kumaş ve keten takasına dayanıyordu.

¹¹⁶ Balard, "The Greeks of Crimea", s.25.

¹¹⁷ Balard, "The Greeks of Crimea", s.26.

¹¹⁸ M. I. Finley, "Colonies: An Attempt at a Typology", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 26, 1976, s. 177.

karakter meselesi değil, aynı zamanda bir hayatta kalma stratejisi olarak ifade eder¹¹⁹.

Mercan Pera'daki Ceneviz yerleşimi ile ilgili şu saptamaları yapar. Yerleşim, esas olarak kiliselerinin bulunduğu Yeni ve Eski Loggias'taydı; Yirmi dört üyeden oluşan bir konsey olan *Magnifica Communitadi Pera*, koloninin örgütlenmesinden ve düzeninden sorumluydu. 1304 yılında koloninin “*imperium in imperio*” statüsü onaylandı.¹²⁰ Bu tarihten itibaren Cenevizliler surlarla tahkim edilmiş Pera'da yarı özerk bir yönetim kurdular. Önde gelen bir memur ve vali olan *podestá*, Cenova tüzüğünün Pera'da uygulanmasını ve gözetilmesini sağlamaktan sorumluydu. Mercan, Pera Cenevizlileri örneğinde, Ceneviz topluluğu üyelerinin değişen koşullar karşısındaki esnekliği ve çok yönlülüğü ile bireysel çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmalarını, onların bir toplumsal düzen benimsemelerine neden olduğunu ileri sürmektedir¹²¹. İstanbul, diğer koloniler veya kuruluşlardan farklı olarak, Akdeniz havzasının kenarında bir karakol değil, Doğu'nun en stratejik noktasında yer alan bir ticaret ve dağıtım merkeziydi. Sadece bir uğrak limanı olmak yerine, 12. ve 13. yüzyıllarda pek çok İtalyan gezgin tüccar için bir operasyon üssüydü¹²². Pera'dakipodestanın yargı yetkisi, yerel koloninin ötesine geçerek Bizans İmparatorluğu'ndaki tüm Ceneviz kuruluşlarına ve hatta Trabzon ve Kırım'dakilere kadar uzanıyordu¹²³. *Coparion* olarak adlandırılan yeni Ceneviz bileşimi, 12. yüzyılın geri kalanında Ceneviz kuruluşunun kalıcı bir çekirdeği olarak hizmet etti. Şehrin kuzey tarafında yer alıyordu ve Haliç'in güney kıyısı boyunca uzanan tüm İtalyan imtiyaz sektörünün doğu ucunu oluşturuyordu. Kasım 1170'te İmparator I.Manuel tarafından Cenevizlileretahsis edilmiş olan Pisan yerleşimindeki bir mahalle önemli ipucular barındırıyor. Mahallenin fiziksel olarak yeniden inşası muhtemelen imkânsız olsa da, belgelerden yola çıkılarak bazı genel yorumlar yapılabilmektedir. Mahalle hem binaları hem de boş arsaları içeren bir alanı kaplıyordu. Bölgenin durumu biraz harap olmuşsa da eskiden üzerlerinde binaların

¹¹⁹ Mercan, "From Genoese to the Perots", s.595.

¹²⁰ Mercan, " From Genoese to the Perots", s.594.

¹²¹ Mercan, "From Genoese to the Perots", s.597.

¹²² *The Cambridge Economic History of Europe Volume III*, s. 64.

¹²³ *The Cambridge EconomicHistory of Europe Volume III*, s. 62.

olduğu birçok arsadan söz edilmektedir. Mahallede ağaç işçilerinden söz edildimekte olup aynı yerde eskidende benzer bir uğraş vardı. Mahallenin adı olan “Coparion”, özellikle daha sonraki bir belgede küreklerin yapıldığı binalardan söz edilmesi ışığında, Yunanca “xúnr”, "kürekler" kelimesinden geldiği düşünülmektedir¹²⁴.

Cenevizlilere muhtemelen belirli bir kilise verilmedi, ancak imparator I. Manuel üzerine inşa edilebilecek boş bir arsa sağladı. İnşaat masraflarını tam olarak kimin ödeyeceği çok geçmeden Cenevizliler ve Manuel arasında bir anlaşmazlık konusu haline geldi. Fırınlara, değirmenler ve kuyular gibi Orta Çağ İtalyan kent planının diğer olağan eklerinden de ancak günümüze ulaşan belgelerden öğrenilmektedir. Cenevizliler, 12. yüzyılın sonunda yaptıkları gibi, komşu binaları yerel halktan kiralarak tesislerini genişletmiş oldukları değerlendirilebilir. Mahalleye en yakın noktada Cenevizlilere ticaret için bir iskelenin kullanımı verildi¹²⁵.

Öztürk Çilingir Samsun'daki Ceneviz kolonisini tanımlarken Ceneviz tüccarlarının bir bölümünün kendileri için ayrılmış olan *funduk*, *fondico* diye adlandırılmış olan hanlarda kaldıklarını belirtir ve *funduk* olarak adlandırılan yapının yabancı tüccarlar tarafından depo olarak da kullanıldığını ekler. Tüccarların diğer kısmının ise dağınık bir halde şehirdeki evlerde oturduklarını ilave eder. Öztürk Çilingir bu dönemde Ceneviz tüccarlarının iki ayrı handa kaldığını, bunlardan birinin, uzun süre kullanılan ve ihtiyaçlara göre küçük bir kilise de eklenen Kemaleddin Hanı, diğerinin ise Arap kökenli PauliCatalazai'nin idaresindeki han olduğunu belirtir¹²⁶.

1098'de Cenevizliler Antakya'da çeyreklik (Quarter/mahalle) bir pay aldıklarında (bu Levant'taki bir İtalyan komününün ilk imtiyazıydı) onu "Amalfi sokağı" sınırında kurdular¹²⁷. 1098 tarihli bir tüzükte, Cenevizlilere "bir *fondaco*, bir kuyu ve etrafında otuz ev bulunan St. John kilisesi" olarak verilmiş olduğu yer alır.

¹²⁴ Gerald W. Day, "Byzantino-Genoese Diplomacy and the Collapse of Emperor Manuel's Western Policy 1168-1171", *Byzantion*, Vol. 48, No. 2, 1978, s. 400.

¹²⁵ Day, "Byzantino-Genoese Diplomacy", s. 401.

¹²⁶ Ayşegül Öztürk Çilingir, *Orta Çağ'da Samsun*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Samsun 2021, s. 117.

¹²⁷ Vsevolod Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum and the Rise of Merchant Colonies", *The Business History Review*, Vol. 41, No. 2, 1967, s. 191.

Açık olmasa da mahallenin, kilise tarafından yönetilen ortak binalardan ve özel konaklama yerlerinden oluşmuş bir şekle sahip olduğuna kanaat getirilmektedir. "Amalfi caddesi"nden 1149'da bir kez daha bahsedilir. Bundan sonra, koloni, 1163'te ihracat ve ithalat vergilerinden muafiyet ve görünüşe göre malların depolanması için tasarlanmış üç eve sahiptir.¹²⁸

Hristiyan dünyasında, kiliseye bağlı *pandocheia* ve *xenodochia*'nın hayırsever ve dindar vakıflardan *ecclesiaemercatorum*'a ve ticareti teşvik eden sömürge kiliselerine dönüşümü geç gerçekleştirdi ve büyük ölçüde Kuzey Avrupa'nın sınır bölgeleri ve Doğu Akdeniz'in denizaşırı toprakları ile sınırlıydı ve dönüşüm 7. ve 8. yüzyılda başlamıştı. İslam fetihleri yoluyla Suriye'den Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya kademeli olarak din, dil ve geleneklerin değişmesiyle, birçok Hristiyan cemaati ortadan kalktı ve kiliseleri camiye dönüştürüldü. Yunan *pandocheion* veya *pandakion*'un Arapça *fundaq* haline gelmesidir. *Fundaq*, *fondaco*(İtalyanca), *alhondiga* (İspanyolca) isimler, pansiyon, kervansaray, depo, market ve yabancılara ait imtiyaz gibi kavramlar için çeşitli zaman ve yerlerde kullanıldı¹²⁹.

Kolonilerin rolü başka bir açıdan da önemlidir. Genellikle İtalyanların ya da en azından güney Avrupalı tüccarların, dini, siyasi, dilsel ve diğer engellerle dışlandıkları başka bir dünyayla temasa geçtikleri ileri karakollardı. İtalyan tüccarlar kolonilerinde yabancılarla başa çıkmak için ihtiyaç duydukları her şeyi buldular: yerel gelenekler hakkında onlara tavsiyelerde bulunmak için yerleşik insanlar, bağlantı kurmak için tercümanlar ve simsarlar, tapuları düzenlemek için noterler ve anlaşmazlıkları çözmek için güvenilir yargıçlar. Riske girmemeyi ve organize bir pazarda işlem yapmayı tercih ettiler¹³⁰.

Avrupa ve Doğu Akdeniz bölgesinde kilise, tüccar kolonilerinin merkezini oluşturuyordu. Kilise binaları depo olarak kullanılıyordu. Kilise aynı zamanda yerleşik tüccarların yaşadığı mahallelerde yerleşik olmayanlar için pansiyon gibi konaklama imlanları sağladı. Rahipler genellikle kâtip olarak hizmet ettiler, ağırlıkların ve ölçülerin doğruluğunun koruyucularıydılar¹³¹.

¹²⁸ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s. 192.

¹²⁹ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s. 196.

¹³⁰ *The Cambridge Economic History of Europe Volume III*, s. 63.

¹³¹ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s. 237.

Akdeniz'deki tüccar kolonilerinin öncüleri olarak kiliselerin görülme sıklığı, orta çağ ticaretinin dinle ilişkisi olarak öne sürülmektedir¹³². Slessarev bu noktada Bizans'a ait bir düzenlemenin önemine dikkat çeker. Bizans'ın 8. yüzyılda Akdeniz üzerindeki hegemonyasını kaybetmesinin onları limanlarında resmi kontrol noktaları kurmaya zorladığını belirtir. Bunun için bir *apotheke* ile bir iskele oluşturulduğunu ve bunların aynı anda gümrük evi, mal deposu ve market olarak hizmet verdiğini belirtir. 10. yüzyılın sonlarına doğru, Bizans'ın dış ticareti giderek daha fazla İstanbul'da yoğunlaşır. Önce varoşlarda, sonra surların içinde yabancı tüccarların oturduğu *mitita* adı verilen özel evler ortaya çıkar¹³³. Ancak Slessarev kabul edilenin aksine *mitita*'nın tüccar kolonilerine dönüşmediğini, çünkü *mitita*'nın konuklarına sınırsız ikamet ve yasal özerklik sunmadığını belirtir. Slessarev'e göre, ev sahibi ülkeler, güçlü dini azınlıkları yabancılaştırmayı göze alamayan ve bu nedenle, güvenmek zorunda kalan, oldukça gevşek örülmüş çok ırklı devletler oldukları fikrine varır¹³⁴.

Kiliseler ve ticaret arasındaki yakın ilişki, hiçbir şekilde Akdeniz'in sömürge bölgeleriyle sınırlı değildi. Bu tür hanlar, mabetlerle aynı çatı altında birkaç küçük odadan oluşabileceği gibi, genellikle yanlarında duran oldukça geniş binalar da olabiliyordu. Venedik ve Pisa koloni kiliselerinin bazılarının yakın çevresinde imarethaneleri, bazılarının ise kuyuları ve revakları vardı. Bu bağlantılar ne kadar zayıf olursa olsun, ortak bir üslup önermektedir. Kilise bağlantılı *pandocheiave xenodochia*'nın sürekli varlığını işaret etmektedir¹³⁵.

Farklı koloni tipleri, ticaret ve kilisenin iç içe geçmesi, yerleşimlerin hem eski yapısal geleneklerini korumaları hem de tüccarların ihtiyaçlarına cevap verecek birimlerin oluşması Orta çağ kentinin organik yapısının sunduğu olanaklar çerçevesinde cevap bulmaktadır. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla kentin tanımı değişirken yeni bir biçim de ortaya çıkar. Savunma amacının ön planda tutulduğu kent yapısı çözülür ve ticari amaçlı bir yapıya doğru evrilir. Bu değişimin

¹³² Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s. 178.

¹³³ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s. 180.

¹³⁴ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s. 181.

¹³⁵ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s. 194.

sonucu ortaya çıkan kent tipleri Morris tarafından tanımlanmıştır¹³⁶. Roma İmparatorluğu kent örgüsünü devam ettirenler, askeri amaçlı kuruluşun ardından ticaret merkezi olan yerleşimler ve organik büyüyen kentler. Eskidemiçalışmasında, Orta Çağkentlerin asıl işlevlerinin zamanla ticarete dönüştüğünü ve kentlerin birer market alanı olduğunu vurgular. Bu değişimde surların da gümrük görevi gördüğünü belirtir. Ticaretin, kentlerde mekân oluşumunda da en önemli rol sahibi olduğunu, önceleri yaratılan açık alanların markete dönüştüğünü, bu durumun tüm sokaklara hatta özel alanlara kadar genişleyip kenti market formuna soktuğunu belirtir¹³⁷.

¹³⁶ A.E.J. Morris, "Elements of Planning: History-15:medievaltown", *Official Architecture and Planning*, Vol. 33, No. 6, 1970, s.532.

¹³⁷ Kahraman Eskidemiç, *Kent Morfolojisi ve Kültür: Anadolu ve İtalya Kentleri Karşılaştırmalı Analizleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Tasarım Anabilim Dalı, Kentsel Tasarım Programı 2016, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.14.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU VE EGE ADALARIN'DAKİ CENEVİZ KALE VE YERLEŞİMLERİ

Üçüncü bölümde incelenecek olan 'Batı Anadolu Ceneviz Kaleleri' nin tarihsel ve coğrafi açıdan anlamlandırılabilmesi, Ceneviz Akdeniz ve Ege'sinin siyasi bağlamlarının, ticari ağının örgüsü içinde gerçekleşebilir. Bu nedenle Anadolu ve Ege Adaları'ndaki Ceneviz kale ve yerleşimlerinin ana konuya bir zemin hazırlanması açısından gözden geçirilmesi gerekir. İzlemeyi kolaylaştırmak için bu kale ve yerleşimler günümüz coğrafi bölgeleri içinde sıralanmıştır. Kale ve yerleşimlerden bazıları hakkında yayınlar bulunmaktadır. Bu kaleler hem yayınlar hem de seyyahların verdiği bilgilerle, hakkında yayın yapılmamış kaleler de seyahatnamelerdeki notlarla sunulmuştur. Seyahatnamelerde söz konusu kalelerle ilgili anlatılanlar, anlam kaybı olaması için, eserde yer aldığı şekliyle verilmiştir.

2.1. MARMARA BÖLGESİ

GALATA (İSTANBUL)

Galata adının kökeni belirsizdir. İmparatorluk keçi çobanları sürülerini Bizans Sarayı'nın karşısındaki tepelerin ince otlarında otlattıkları için Yunanca süt anlamına gelen gala kelimesinden türediği söylenir. Galat'ın yarımada veya nokta anlamına gelen bir Trak kökü olduğu da ileri sürülür. İtalyanca'da küçük bir koy anlamına gelen Cala da ismin açıklaması olarak önerilmiştir. İstanbul'un 1948'e kadar öne çıkan bir özelliği olan, Cenova limanındakileri andıran, Galata'nın ünlü merdivenli caddesi, calata (merdiven) etimolojisi önerilenleri içinde olasılığı en yüksek olanıdır

138

¹³⁸ Mitler, "The Genoese in Galata", s.71.

Manuel II Komnenos tarafından 1155'te Cenova'ya Galata'da (Pera) İstanbul'a bakan bir *fondaco* (mağaza ve pazar bölgesi) verilir ¹³⁹. Galata'nın dışında, Sakız Adası'nın Mahonası ve Midilli'deki Ceneviz kökenli Gattilusio Ailesi'nin topraklarında özel Ceneviz yönetim sistemi bulunmaktadır ¹⁴⁰. Galata'daki podestanın ¹⁴¹ yargı yetkisi, yerel koloninin ötesine geçerek Bizans İmparatorluğu'ndaki tüm Ceneviz kuruluşlarına ve hatta Trabzon ve Kırım'dakilere kadar uzanır ¹⁴². İstanbul, diğer koloniler veya kuruluşlardan farklı olarak, Akdeniz havzasının kenarında bir karakol değil, en stratejik noktada yer alan bir ticaret ve dağıtım merkezidir. Sadece bir uğrak limanı olmak yerine, 12. ve 13. yüzyıllarda pek çok İtalyan gezgin tüccar için bir operasyon üssüdür ¹⁴³.

Paleologlar 1261'de İstanbul'da Yunan İmparatorluğunu yeniden kurduğunda, Galata önemli bir kolonidir. Cenevizliler, İstanbul'u Latinlerden geri alma mücadelesinde Venedikli rakiplerine karşı Paleologlara yardım ederek 13 Mart 1261'de Nymphaeum Antlaşması ile haklar elde ettiler. 1261'den sonra Galata refahının zirvesine ulaştı. 1304'te verilen *Statuti di Peyra* (Pera Statüsü) ile koloninin *imperium in imperio* statüsü yeniden teyit edildi ve podesta Bizans Mahkemesi'nde bulunan bir bakan olarak akredite edildi. Ancak kısa süre sonra Bizans arması Galata armasından çıkarıldı ve Galata, Bizans yönetiminden bağımsız bir koloni gibi hareket etmeye başladı. Mihail VIII Paleologos, mahalleyi Cenevizlilere verirken deniz kulelerini yıktırması olmasına rağmen, 1446'da Venedik saldırganlığı bahanesiyle surlarını ve kulelerini restore ettiler ve Türk işgaline kadar hem şehir hem de savunma inşaatını sürdürdüler ¹⁴⁴. İmparator I. Aleksios döneminden III. Aleksios dönemine kadar olan zaman diliminde sırasıyla Ceneviz, Pisa, Amalfi ve Venedik mahallelerinin yer aldığı, Sirkeci'den Unkapanı'na uzanan, kıyı şeridi kendi

¹³⁹ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s.182; Muhaj, "The Maritime Expansion", s. 326; *The Cambridge Economic History of Europe Volume III*, s. 62.

¹⁴⁰ Anzai, "The Medieval Genoese Consciousness", s.57.

¹⁴¹ Laiou, "Italy and the Italians", s. 94. 14. Yüzyıl tarihçisi Gregoras Konstantinopolis'teki İtalyan kolonilerinin en önemli memurları için kullanılan terimlerin Yunanca karşılıklarını verir: bailo'nun bir "epitropos", Pisa konsolosu bir "ephoros" ve Ceneviz podesth'inin bir "exousiastes" olduğunu belirtir.

¹⁴² *The Cambridge Economic History of Europe Volume III*, s. 62.

¹⁴³ *The Cambridge Economic History of Europe Volume III*, s.64.

¹⁴⁴ Mitler, "The Genoese in Galata", s.73.

yönetimlerindeki limanlarıyla uluslararası öneme sahip bir ticaret merkezi durumuna geldi. Cenevizler, Galata bölgesinde kurulan darphanede kendi paralarını da bastılar¹⁴⁵.

Galata, her türlü sınırın son derece geçirgen olduğu Akdeniz'deki Ceneviz ticaretine ekonomik tutarlılık sağladı. Burası iki dünyayı birbirine bağlayan bir Latin karakolu ve bir zanaatkarlar ve tüccarlar kolonisiydi (**Resim 14-20**). Bu nedenle, Ceneviz kimliğinin kökleri kültürde, dilde esas olarak da meslekteydi. Dauverd, 1453'ten beş yıl önce, Fransız şövalye Bertrandon de la Brocquière'in ağzından, Galata'nın gördüğü

"En güzel liman" olduğu; "en büyük Ceneviz kalyonlarının oraya yaklaşabildiği"

ifadesine yer verir. Dauverd, Venedikli Giovan Maria Angiolello'nun tanımlarını da iletir. Ona göre Galata, Venedik kadar büyüktü,

*"Bütün kalyonlar ve gemiler Pera'dan geçer ve bütün İtalyan tüccarlar Pera'da kalır. Yunanlıların, Yahudilerin ve Cenevizlilerin yaşadığı, son derece ticarileşmiş büyük bir şehirdi"*¹⁴⁶.

Bizans Döneminde Galata, gotik bir kule, İtalyan kiliseleri ve bir piazzetta ile tamamlanmış bir İtalyan kentiydi¹⁴⁷. Dauverd noter kayıtlarındaki Cenevizlilere ait pek çok işleminin ev ve köle alımını içerdiğine ve bunun şehirdeki kalıcılıklarının ve ticari faaliyetlerinin bir göstergesi olduğuna işaret eder¹⁴⁸.

Buondelmonti elyazmasına eşlik eden İstanbul haritasında (**Resim 21**) Galata Haliç'in kuzey kıyısında yer almaktadır. Haritada Ceneviz yerleşiminin surları içindeki binaların kümelenmesine ek olarak, deniz kıyısı gemilerle doludur. Kıyı şeridinden denize doğru uzanan ahşap iskeleler, faaliyetleri deniz yollarına yönelik

¹⁴⁵ Lale Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde Ege Bölgesi Ceneviz Kaleleri", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (3),2021, s.582.

¹⁴⁶ Dauverd, "Cultivating Differences", s.97.

¹⁴⁷ Dauverd, "Cultivating Differences", s. 99.

¹⁴⁸ Dauverd, "Cultivating Differences", s.109.

bir topluluk imajını daha da güçlendirmektedir¹⁴⁹. Kentin kuzeyinde, Haliç'in karşı tarafında, "*Januensium pulcerrima civitas*" (Cenevizlerin en güzel şehri) olarak tanımlanan Pera gösterilmektedir¹⁵⁰.

1475'te Türkler'in Kaffa'yı işgali¹⁵¹ buradaki topluluğunun dağılmasına, Galata'ya yaklaşık 700 ailenin gelmesine, bunların Santa Maria ve San Nicola kiliselerinin çevresine yerleşerek semtin 'Küçük Kaffa' lakabını almasına neden olur¹⁵². Galata dış ticaretin merkezi olmaya devam etse de elçiler ve zengin tüccarlar kısa süre sonra şehrin yukarısındaki tepelerde yerleşmeye başlar. 1566'da Türkler, Cenova'nın Levanten rotalarının sonuncusunu keserek ve cumhuriyeti bir Yakın Doğu mülkiyetinden mahrum ederek Sakız adasını ele geçirir, bu da Yakın Doğu'daki Ceneviz etkisinin sona ermesi anlamına gelir¹⁵³. 17. Yüzyıl Cenevizliler açısından kayıpların olduğu yüzyıldır. 1669'da Ceneviz deniz bayrağı altında gezinme hakkı bir kez daha Galatalı tüccarlara verilir. Ancak 1671'de yeni atanan mukim Messer Giustiniani intihar edince yerine atanan ve Galata'daki son Cenevizli olan Conte Fieschi görevde sadece üç buçuk yıl geçirdi. 1675'te ayrılmak zorunda kaldı. 1680'de Kırkçı Kapu'da büyük bir yangın çıktı ve bir kez daha şehrin görünümünü kökten değiştirdi. 1682'de Magnifica Communita'nın meşruiyetini teyit eden berat, Babıali tarafından yeniden onaylanmadı¹⁵⁴.

Cenevizlilere ait yapılar içerisinde kule, Galata'nın en belirgin ve çarpıcı yapısıdır (**Resim 22 ve 23**). 208 m² alana sahiptir ve 63 m yüksekliğindedir. 1440'larda II. Murat'ın (1421-1451) yardımıyla inşa edilen bu kule, olası Venedik saldırısına karşı bir kale olarak düşünülmüştür. Ayrıca Kule bir yangın gözetleme yeri işlevi gördü ve 16. yüzyılda Hristiyan borçlular ve savaş tutsakları için bir hapisane olarak da kullanıldı. Bir kısmı da gemilerin erzakını barındırıyordu. Kule'nin hemen altında Kapu Kule'nin (Kule Kapısı) yanında Ceneviz Elçisi'nin evi

¹⁴⁹ Ian R. Manners, "Constructing the Image of a City: The Representation of Constantinople in Christopher Buondelmonti's *Liber Insularum Archipelagi*", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 87, No. 1, 1997, s.75.

¹⁵⁰ Manners, "Constructing the Image of a City", s. 83.

¹⁵¹ James T. Shotwell, "A Short History of the Question of Constantinople and the Straits", *American Association for International Conciliation*, November No:180,1922, s.478.

¹⁵² Mitler, "The Genoese in Galata", s.76.

¹⁵³ Mitler, "The Genoese in Galata", s. 77.

¹⁵⁴ Mitler, "The Genoese in Galata", s.79.

bulunuyordu. Tophane yakınlarında, çoğu Ceneviz'in 1459'da Türk egemenliğine giren Karadeniz'deki eski kolonisi Amasra'dan gelenlerin oturduğu meskenler vardı ¹⁵⁵.

San Michele Kilisesi Cenevizlilere ait olan ve koloninin kuruluşu ile ilgili önemli bir dini yapıdır. Çınaryılmaz ve Ar'ın San Michele Kilisesi'nin hem Ceneviz hem de Osmanlı katmanlarının izlerini arşiv belgeleri ve yerinde incelemeler yoluyla araştırarak günümüz topoğrafyasındaki tanımına açıklık getirdikleri çalışmaları önemlidir. San Michele Kilisesi 13. yüzyılda Galata'nın bir Ceneviz yerleşimine dönüşmesiyle Bizans kilisesi Aya Tekla'nın yerine kurulur. İstanbul Osmanlı egemenliğine girdiğinde kilise hala sağlamdır. 16. yüzyılın ortalarında yerine Mimar Sinan tarafından tasarlanan ve daha sonra Kurşunlu Han olarak adlandırılan Sadrazam Rüstem Paşa için anıtsal bir kervansaray yapılır ¹⁵⁶. San Michele Kilisesi'nin kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte yapıyla ilgili bilinen en eski kayıt 1281 yılına tarihlenir ¹⁵⁷. Çınaryılmaz ve Ar duvar yapım tekniklerinden ve Geç Bizans dönemindeki tuğlaların kalınlığının 4 ile 4,5 cm arasında olduğu, Osmanlı döneminde ise tuğlaların incelendiği bilgisinden yola çıkarak Kurşunlu Han'ın bazı kısımlarında San Michele Kilisesi'nin duvarlarının kullanıldığını önerirler. Böylece Cenevizlilere ait olarak değerlendirilebilecek duvar yapım tekniğini de önermiş olurlar **(Resim 24 ve 25)**. Devşirme parçaların da San Michele Kilisesi'nden geldiğini belirtirler ¹⁵⁸.

Cenevizlilere ait diğer kutsal yapılarla ilgili Mitler'in çalışmasından bilgi alınır. Kutsal alanların dış cepheleri donuk, Gotik cephelerdir. Bu kiliseler Kaffa'dan getirilen ikonlar açısından zengindir. Fetih sırasındaki başlıca Latin Kilisesi olan San Domenico, eski bir Ceneviz mezarlığının bulunduğu yere inşa edilmiş ve 1225 veya 1228'de Aziz Dominic ve Aziz Paul'e adanmıştır. Yapıya 'Heykelli Kilise' (Nakkaş Kilisesi) ve 'İmparatorluk Kilisesi' (Kilise-i Sultani) adını veren Türkler, onun 7. yüzyıl kuşatması sırasında Halife Abdülmelik tarafından kurulan camiden

¹⁵⁵ Mitler, "The Genoese in Galata", s.81.

¹⁵⁶ Naz Ecem Çınaryılmaz, Bilge Ar, "San Michele Church of Genoese Galata (Pera): Historic records and material evidence on its chronology", *ITU A|Z*, Vol 17, No 2, 2020, s.15.

¹⁵⁷ Çınaryılmaz, Ar, "San Michele Church of Genoese Galata (Pera) ", s. 19.

¹⁵⁸ Çınaryılmaz, Ar, "San Michele Church of Genoese Galata (Pera) ", s. 26.

dönüştürüldüğünü iddia ederler ve 1475'te Arap Camii'ne çevirirler ¹⁵⁹. 1917'de caminin restorasyonu sırasında çan kulesinde freskler ve bazı Ceneviz armaları bulundu. Buraya ait yüzden fazla taş eser İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Sömürge döneminde inşa edilen San Giovanni Battista, topluluktaki en büyük ikinci Latin kilisesidir. Türkçe belgelerde San Zani (Ceneviz dilinde Giovanni) olarak adlandırılan bu kilise ve imarethane 1660 yangınının kurbanı olur. San Benedetto, daha sonra Fransisken Manastırı'nın gözetimine devredilen Benedikten rahipleri için Cenevizliler tarafından Bizans'ın Aya Maria manastırının bulunduğu yere inşa edilir. Kilise bir kütüphaneye sahiptir. 10.593 eser ve Evliya Çelebi'yi etkileyen bir org burada bulunur. Diğer binalardan görece izolasyonu, San Benedetto'nun 1660'ta yıkımdan kurtulmasına neden olur, ancak daha sonraki bir yangın, 1958'e kadar çökmeyen Gotik kapı dışında tüm orijinal yapıyı tüketir ¹⁶⁰.

San Francesco kilisesi Papa V. Nicholas'ın (1447-1455) görevi sırasında restore edilir. Avluda Papa V. Nicholas'ın soyundan geldiği Cenevizli Sarzana ailesinin arması yer alır. 1639'da kilisenin bir kısmı ve bitişiğindeki Santa Anna şapeli yanar. San Pietro e Paolo, Cenevizliler tarafından inşa edilen en eski kiliselerden biridir. Kaffan'dan gelen ve Aziz Luka tarafından yapıldığı varsayılan Bakire'nin ünlü ikonu buraya yerleştirilir ¹⁶¹. Cenevizlilere ait alanı çevreleyen surların kaderi de farklı olmamıştır. 16. yüzyıldan itibaren bakımsız kalan Galata surlarının büyük bir kısmı 19. yüzyılda yıkılır ¹⁶². Dikkat çekici olan, Galata'nın bir kasaba içinde ayrı bir kasaba olarak uzun süre varlığını sürdürebilmesi ve yangınlar, müsadereleler, talanlar ve kentsel yenilemeye rağmen, Doğu Cenova'nın fiziki kalıntılarının birçoğunun bugün hala görülebilmesidir ¹⁶³.

Galata seyyahların ilgi odağındadır. Önemli bilgileri ve tarihsel detayları onların metinlerinde buluruz. İbn-i Batuta Galatayı şu şekilde tanımlar:

¹⁵⁹ Mitler, "The Genoese in Galata", s.86.

¹⁶⁰ Mitler, "The Genoese in Galata", s.87.

¹⁶¹ Mitler, "The Genoese in Galata", s. 88.

¹⁶² Özgür Ediz vd., "An Architectural Design Studio in Approach: 'Galata Experience'", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2010, s. 93.

¹⁶³ Mitler, "The Genoese in Galata", s.91.

“Şehrin öteki kısmı "Galata" adını taşıyor. Demin bahsettiğim suyun batı yakasıdır burası. 23 Nehre açılan kapılarıyla burası, bizim Ribatu'l-Feth'i andırıyor. Bu yakaya, hepsi de tüccar olan Frenk (Avrupalı) taifesi yerleşmiştir. Galata'da nüfus Cenova, Venedik, Roma ve Fransız gavurundan oluşuyor. Onlar da Kustantiniye hükümdarının hakimiyeti altında yaşıyorlar. Hükümdar onların başına kendilerinin razı olduğu birini atamaktadır; o adama Kums (Konsolos) derler. Onların her yıl hükümdara beni bir vergi ödemeleri gerekliyse de bazen başkaldırırlar ve iki taraf savaşa tutuşur. Aralarını ancak Papa bulur! Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman, dünyanın en işlek limanlarından. Bu limanda yüz kadar kurkura (çektiri denilen büyük tekne) gördüm. Ufak tekneler ise sayılmayacak denli çok! Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşıları birbirinden ayıran küçük dere sade lağım akıtıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz”¹⁶⁴.

17. yüzyıl Galatası ve tarihçesi Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır:

“Kostantin Ceneviz kralından kız alıp yakınlık kurarak krala izin verip İstanbul halicinin kuzey tarafında Galata adlı kaleyi Ceneviz kralı dört oğluna dört kale, birbirine bitişik büyük hisarlar yaptı ki her biri birer sağlam kaledir. Yunan dilinde "Galasude" derler. Daha önceleri Kostantin'in süthanesi olup bütün sağmal hayvanları orada durduğu için Galata derler”¹⁶⁵. “O büyük sur üzerine Afrika'dan ve Makedonya'dan bir milyon kefare ve fecere asker toplayıp karadan ve denizden denizler gibi asker ile Makedonya'ya gelip Kostantin'i karada, Silivri tarafından kuşattı. Denizden 1.000 parça gemi ile Ceneviz kralı yardımıyla deniz tarafından kuşattı. Yedi ayda İstanbul'u cebren ve kahren alıp Terkoz Kalesi'ne kadar yedi kat germe kale duvarlarını, burçlarını ve hendeklerini harap edip hâlâ iç kale olan İstanbul'u işgal edip tahtgâh edindi. Ceneviz kralı da Galata taraflarından tâ Karadeniz Boğazı'na kadar deniz kıyısında olan kaleleri harap edip Frenkler Galata'yı tahtgâh edindi”¹⁶⁶. “Ceneviz Frengi Galata'nın yarısına sahip oldu. İspanya yarısına kral olup devletleri günden güne düzene girip Ceneviz kâfirleri Karadeniz kıyılarından tâ

¹⁶⁴ İbn Battûta Seyahatnâme'si, I. Cilt, s.505.

¹⁶⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt 1. Kitap, 4. Bölüm, s.25.

¹⁶⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt 1. Kitap, 3. Bölüm, s. 18.

Kırım'a ve Azak Kalesi'ne kadar 1.700 parça kaleye sahip olup Galata'yı taht edindi"¹⁶⁷.

"İki yüz kırk altıncı bölüm Eski yapı, büyük kale Galata şehrinin ilk yapıcısı, şekilleri, içinde olan imaret ve bütün vasıflarını bildirir Önce Kostantiniyye Kalesi'ni, Büyük İskender tarihinden sonra (—) Kral yapmıştır. Galata zemini bir yeşillik, hoş havalı ve verimli bir yer olduğundan bütün sağmal koyunlarını ve sığırlarını bu Galata'da otlatıp sütlerini sağıp krala getirirler idi. Bu verimli yerde lezzetli süt elde edildiğinden Galata dediler, zira Yunanca'da süte "galata" derler. Sonraları çobanlara sığınmak olması için Kurşunlu Mahzen yerinde kale gibi sığınacak yer yaptılar. Bu hâl üzere tâ (—) asrına kadar geçindiler. Galata ise günden güne imar oldu. İstanbul'un kuzeyinde olup ikisinin arası bir mil enli bir haliştir. Batı tarafında Kâğıthane'ye varılır, 18 mildir. İstanbul'dan Galata'ya kayık, pereme ve mavunalar ile geçilir. Kefere asrında zincir üzere köprü var imiş. Sonra İskender tarihinden (—) sene sonra İspanya ve Ceneviz kralları Kostantiniyye üzerine saldırıp İspanya, Kostantin'i zapt etti. Ceneviz kralı Galata'yı işgal etti. Dört oğlu için dört adet bölme büyük hisarı birbirlerine bitişik yaptı. Akdeniz adalarından 400.000 keferere getirip yerleştirerek Galata'yı mamur etti. Daha sonra Karadeniz'in iki tarafında tâ Azak Kalesi'ne kadar 1.060 adet kale yaptı. Hatta Kırım Adası'nda Keçe, Sudak, Tateli, Bajıklağa, İnkirman, Menkub, Sarkirman, Kerç Kalesi karşı tarafta Torman ve Azak kalelerini yaparak Karadeniz'in dört tarafını zaptetti. Ceneviz Kralı, büyük oğlu Aronda'yı Galata Kalesi'ne kral atadı. Babası Sakız Adası'nda karar edip orayı taht merkezi etti. Daha sonra Galata'da Aronda Kral, Rum keferesiyle gönül birliği ve iş birliği yapıp günden güne Kostantiniyye'yi işgal eden İspanya keferesiyle savaştı. İspanya gece gündüz devam eden cenge takat getiremeyerek bir gece Yedikule tarafından gemilerine binip İspanya'ya kaçtı. Rum keferesi yine Kostantiniyye'ye sahip olarak boybeyi şeklinde hükümet ederdi. Ancak Ceneviz Kralı Aronda, Galata'da bağımsız kral oldu ve 1.000 parça yelken gemiye sahip oldu. Dört kardeş ortak bularak Galata'yı o kadar mamur ettiler ki hâlâ yapılarının kalıntılarından bellidir"¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1. Cilt 1. Kitap,8. Bölüm, s.50.

¹⁶⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1. Cilt 2. Kitap,246. Bölüm, s.387.

“Galata Kalesi'nin şekilleri ve vasıfları: Kostantiniyye Kalesi'nin halici kuzeyinde bir milden yakın mesafe deniz kıyısında akçe tahtası şeklinde şeddâdî, taştan yapılma sağlam ve hoş yapı bir kale, dayanıklı bir hisardır. Fırdolayı yalın kattır, İstanbul gibi üç kat değildir. Fakat kale içinde üç kat bölme hisar duvarı vardır. Her biri birer Ceneviz kralzâdesinin hükmünde idi. Başka kapıları vardır. İçinde ve dışında (—) büyük kapıları vardır. Önce batı tarafında Kasımpaşa Tersanesi'ne bakan küçük hisarda Meyyitkapısı. İkinci Azeppapısı; güneye bakar ve deniz kıyısındadır. Üçüncüsü yine deniz kıyısında ve güneye bakar Kürkçükapısı. Dördüncü yine deniz kıyısında anılan Yağkapanı, güney tarafına açıktır. Beşincisi yine deniz kıyısında ve güneye bakar Balıkpazarıkapısı. Altıncısı güney yönüne bakar Karaköykapısı. Yedincisi doğu tarafında deniz kıyısına açık Kurşunlu Mahzenkapısı, Rumlar Ayanıkokapısı derler, zira orada Hz. İsa bağlılarından havariyyun ayazması vardır. Sıtmalı adam girse şifa bulur. Sonra doğu tarafına, denize bakar. Sekizinci kapı, Kireçkapısı, yine doğu tarafına bakar ve denize açılır. Domuzkapısı, dokuzuncusu kuzey tarafında Tophanekapısı karaya bakar. Sonra kara tarafında, kuzey yönünde bulunan Küçükkulekapısı onuncu kapıdır. On birinci kapı yine kuzeye bakar Büyükkulekapısı. (—) basamak merdiven ile çıkılır, hepsinden sağlam demir kapıdır. Bu kapıların hepsi kalenin fırdolayı çevresindedir. Tophane Kule kapıları karaya bakmaktadır, sekiz kapısı deniz kıyısındadır. Kale içindeki bölme hisar duvarlarındaki kapıları bildirir: Önce Küçük Karaköykapısı, Küçükkulekapısı'nın iç yüzünde Mihalkapısı, Meydancıkıkapısı, Kilisekapısı, tçazepkapısı ve Sadıkkapısı. ' Bu altı adet kapılar içhisar bölmelerinde mahalleler içindedir. Üçü büyük caddenin üzerindedir. Galata Kalesi'nin fırdolayı çevresini bildirir: 10.060 adımdır, ama (—) tarihinde Sultan IV. Murad Han Revan Seferi'nde iken Kaymakam Bayram Paşa Galata'yı tamir ettiğinde duvarının yüzünü beyaz kireç ile badana etti ”¹⁶⁹ Duvarı yüzünden mimar arşını ile arşınlayıp bütün burçları ve siperleri ile hesaplandığında 18.000 mimar arşını gelmiştir. Tamamı 205 kule ve 13.000 bedendir. Duvarının boyu 40 melikî zirâdır (melikî zirâ= 66,5 cm). Bazı kuleleri seksener mülkî zirâdır. Fakat Fatih'in yaptığı Galata Kulesi 118 arşındır (mimar arşını = 0.758 m) ki göklere baş kaldırmıştır. En üst tepesi has kurşun ile örtülüdür. İstanbul Kalesi hiçbir yerden tamamen görünmez. Ancak üçgen

¹⁶⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1. Cilt 2. Kitap, 246. Bölüm, s. 389.

şekli bu Galata Kulesi'nden görünür. Açık havada Bursa'daki Ruhban Dağı (Uludağ) açık seçik görünür. Dürbin ile Bursa'nın bütün imaretleri görünür. Bu kule üç fersah yerden bellidir, yuvarlak şekildedir. Bu kulenin içi on bir kat zindandır. Hâlâ Osmanlıların gemi âletlerine mahzendir. Güneye bakan bir demir kapısına (—) basamak taş merdiven ile çıkılır. Hakir birkaç kere ondan havaya kâğıt uçurup ve bir kere ona ip bağlayıp çıkan cambaz seyri sebebiyle çıkıp İstanbul şehrini seyrettik. Bu Galata Kulesi'nin kara tarafında, Meyyitkapısı'ndan tâ Tophane kapısına kadar büyük derin bir hendek vardır ki binlerce kale gördük, buna benzeyeni hiçbir yerde yoktur. Ancak büyük Turla Nehri'nin Karadeniz'e karıştığı yerde bulunan Akkirman Kalesi hendeği benzer”¹⁷⁰. “Şehir içinde olan haneleri bildirir: Bu Galata zemini deniz kıyısından kuzey tarafına doğru Kulekapısına kadar bir saat yokuş yukarı kat kat Ceneviz keferesi yapısı kârgîr binalardır. Bütün caddeleri satranç gibi döşenmiş anayolların hepsi 1160 sokak sayılmıştır”¹⁷¹.

Covel, 1669'dan 1677'ye kadar İstanbul Büyükelçiliği'nin papazlığını yapar. İstanbul surları ve Galata ile ilgili, Cenevizlilere ait yazıtları da içeren, ayrıntılı notları vardır¹⁷². Mango, içlerinde Covel'in çalışmış oldukları da dahil, İstanbul'da bulunan, Cenevizliler ve diğer Batılı yerleşimcilere ait Latince yazıtları tekrar değerlendirir¹⁷³.

Tournefort 'un Galata izlenimleri de yerleşimi tanımlar:

“Bizans'ın Avrupa yakası topraklarının tam karşısında bulunan eskiçağ Sycae'si (incir ağaçları) ll. Thodosios döneminde (408-450) yeni başkent Konstantinopolis'e bağlandı; dolayısıyla Konstantinopol is surlarını tamamlayan Anastasios döneminde (491 -518) de Konstantinopol is'e bağlıydı; Sycae surları Iustinianos döneminde (527-565) yapıldı. Sycae kenti 1303, 1349, 1352, 1387, 1397 ve 1404 yıllarında imzalanan antlaşmalarda Cenevizlilere bırakıldı ve her defasında da yeni surlar yapıldı; ne var ki, komşu köyler olan Haliç kıyısındaki Kasımpaşa, Boğaz kıyısındaki Tophane ve Fındıklı,

¹⁷⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1. Cilt 2. Kitap, 246. Bölüm, s.390.

¹⁷¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi,1. Cilt 2. Kitap, 246. Bölüm, s. 393.

¹⁷² F. W. Hasluck, "Dr. Covel's Notes on Galata", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 11, 1904/1905, s.50.

¹⁷³ C. A. Mango, "The Byzantine Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey", *American Journal of Archaeology*, Vol. 55, No. 1, 1951, s.52-66.

tepelerdeki Pera hep surların dışında kaldı. Surlar gerçekten üç bölüme ayrılabilir: Haliç'e bakan surlar, Marmara denizi kıyısındaki surlar, kara surları”¹⁷⁴. “Galata kulesinde, Ceneviz senyörlerinden kalma bazı silahlar ve yazılar hala vardır. Galata, Kasımpaşa ile Tophane arasında üç semte ayrılır; bu semtleri birbirinden ayıran duvarlar ve kuleler hala ayaktadır; ne var ki, Galata'dan deniz kıyısındaki yuvarlak bir kuleyi kapsayan gümrük binasına kadar duvar dibine evler yapıldığından ve Galata'nın kapıları her zaman açık olduğundan, çeşitli semtler ayırt edilemeden birinden öbürüne geçilir. Semtte bugün de yükselen büyük Ceneviz kulesiyle karıştı rılmaması gereken bu kule, o dönemde yapılmış bazı gravürlerde yer almaktadır”¹⁷⁵.

Tournefort Cenevizlilere ait olan kiliselerden de bahsetmektedir ¹⁷⁶.

Allom ve Walsh Galata ile ilgili gözlemlerini şu satırlarla ifade ederler:

“Kentin Yunanlılara iadesinden hemen sonra, ona yeni bir özellik eklendi: Elllerinde silahlı müttefikler olarak değil, daha da yararlı bir şey olarak sanatlarını geliştirmek için batılı insanlar şehre alındı. Doğu imparatorluğunu zenginlikleri ve faaliyetleriyle zenginleştiren bu insanlar Cenevizliler'di. Bu girişimci küçük devlet, Karadeniz'in en ücra köşesine kadar çoktan nüfuz etmişti ve oradan getirilen mallar özellikle Yunanlılar için değerliydi. Doğu kilisesi çok sayıda oruç tutmayı emreder ve bu oruçlara uyulması çok sıklıdır. Cenevizliler Kırım'da, Caffa'da geniş bir balıkçılık alanı kurmuşlardı ve mersin balığı ve Tanais'in akıntısı tarafından getirilen ve Palus Maeotis'in düz ve sümüksü dibinde beslenen diğer balıklar, Doğu kilisesinin katı disiplinlileri için son derece değerliydi. Bu gerekli malı satmak ve her zaman Yunan başkentinin taleplerini karşılamak için, çevresinde bir ticaret marketi kurmalarına izin verildi. Haliç'in kuzey kıyısında, kentin üzerine kurulduğuna benzer bir burun yükselir ve bu nedenle Yunanlılar tarafından Pera olarak adlandırılır, çünkü “öteki tarafta” veya limanın ötesindedir. Bu yarımada'nın en uç noktası ve antik Bizans'ın tam karşısında, bazılarının dediği gibi, Yunanlıların "süt pazarı" olduğu için Galata deniyordu ve bu tüccarlara, onların için en uygun yer olarak tahsis edildi. Zamanla şehirleri büyüdü ve rakipleri Venediklilerin bazı girişimlerinin sonucu olarak, Yunan imparatoru Cantacuzene tarafından şehri kuleleri ve siperleri olan bir duvarla

¹⁷⁴ Joseph De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Birinci Kitap Çeviren Ali Berktaş, İkinci Kitap Çeviren Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 2013, s. 12 dipnot 6.

¹⁷⁵ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 36 dipnot 19.

¹⁷⁶ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 36-37.

çevrelemelerine izin verildi. Ayrıca kendi hükümet biçimlerini kullanmalarına, podestalarını veya baş yargıçlarını seçmelerine ve kendi ibadetlerinin biçimlerini ve disiplinini uyguladılar.”¹⁷⁷

“Avrupa kıyısında ve Üsküdar'ın karşısında, iki burun Boğaz'a uzanıyor. İlk Pera yarımadası, alt kısmı antik Galata kenti tarafından sonlandırılan, girişimci Cenevizlilerin Yunan imparatorları altında ticari pazarlarından birini kurdukları ve dillerinin hala kökenlerini kanıtladığı yer. Surları ve kuleleri hala bütündür ve kapılar Türkler tarafından her gece eski efendilerinde olduğu gibi aynı ihtiyatlı tedbirle kapatılır. Burası, bütün uluslardan tüccarların dükkânlarının ve evlerinin bulunduğu ve Cenevizlilerin faal ve meşgul dehasının hâlâ canlandığı gibi görünen kalabalık pazar yeridir”¹⁷⁸.

“Bunlara Yunanca deniz feneri anlamına gelen phanar ve Türkçe kasaba anlamına gelen kui kelimesinden gelen phanaraki denir. En göze çarpan tepede Cenevizlilerin girişimci ruhunun bir anıtı görülüyor. Boğaz'ın bir ucuna Galata kasabasını inşa ederken diğer ucuna inşa ettikleri, hala bir şekilde korunmuş harap bir kale. Girişin üzerinde ve cephenin diğer kısımlarında, yapının mimarları kim olursa olsun, İmparatorluğun Yunanlılarına ait olduğu anlaşılan mükemmel monogram yazıtlar vardır”¹⁷⁹.

Galata'nın 18. ve 19. Yüzyıl görünüşleri ise Eremya Çelebi Kömürcüyan ve P. Ğ. İnciyan'ın eserlerinde izlenir ¹⁸⁰.

TERKOZ KALESİ (İSTANBUL)

Evliya Çelebi Karadeniz'in Anadolu ve Rumeli tarafındaki kalelerin birçoğunun Cenevizliler tarafından kullanıldığı bilgisini verir ve Terkoz Kalesi üzerinde özellikle durur:

“Burgoz suru, yani geniş Terkoz Kalesi'nin özellikleri: Yapıcısı Makedonya ki İstanbul'dur, onu ilk defa yapan Madyan oğlu Yanko bu Terkoz Kalesi'ni de yapmıştır. Bu kale İstanbul Kalesi'nin bir köşesi olmak üzere yapılmıştır. Bir köşesi Silivri Kalesi'dir ve bir köşesi Yedikule'dir. Hâlâ İstanbul olan kale Makedonya şehrinin iç

¹⁷⁷ Robert Walsh, Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, The Caxton Press, London 1840, 27.

¹⁷⁸ Walsh, Allom, *Constantinople and the Scenery*, s. 69.

¹⁷⁹ Walsh, Allom, *Constantinople and the Scenery*, s.167.

¹⁸⁰ Ediz vd., "An Architectural Design Studio in Approach", s. 93.

kalesi olmak üzere yapılmıştır”¹⁸¹. “Bu Terkoz Karadeniz kıyısındadır. Silivri Kalesi Akdeniz (Marmara) tarafındadır. Bu iki kalenin arası Karadeniz'den Akdeniz'e kadar 8 saat yerdir. Hâlâ Terkoz'dan Silivri'ye kadar doğudan batıya dağlar ve bayırlar üzerinde 7 kat germe kale duvarı ve her katında birer kat germe hendekleri açıkta durur. Bu Terkoz Kalesi'nden Karadeniz kenarıyla Karadeniz Boğazı olan Yoroz Kalesi'ne, oradan Yeniköy, Hisar, Beşiktaş, Tophane ve Galata Kalesi'ne kadar, tüm deniz kıyısı Terkoz Kalesi'ne kadar baştan başa kale idi. Daha sonra Abbasîlerden Harun Reşid Bağdad halifesi iken İstanbul kefereleri Ceneviz kâfirleriyle araları bozulup İstanbul Tekfuru Alina Kral Ceneviz kâfirine Akdeniz'den Karadeniz'de olan vilâyetlerine Karadeniz Boğazı'ndan yol vermedi. Zira o zamanda Ceneviz kralı büyük bir kral idi. Akdeniz içinde taht merkezleri Sakız Adası idi ve Galata Kalesi de onların yapısı ve onların tahtları idi. Karadeniz'in Anadolu ve Rumeli tarafında 3.700 adet sağlam kaleler tamamen Ceneviz kralının idi. Hatta Trabzon, Gönnye, Faşa, Abaza ve Taman Adası, Kuban tâ Azak'a kadar ondan içeri Azak Denizi ve sonunda Horozkırman Kalesi de Ceneviz kralının olup Moskov kralıyla sınırdaş idi. Rumeli tarafında Kırım'da gerçi Tatar var idi, ama yine hüküm Ceneviz'in olup Kırım'da İnkirman Kalesi ve Sarkirman ve Balıklava Kalesi, Ayukirman Çorgana Kalesi, Tat Kalesi, Mankup Kalesi, Gözlev Kalesi, Sudak Kalesi, Avluta Kalesi, Keçe Kalesi, Kers Kalesi, Kilinse Kalesi ve Azak Denizi içre Balısıra Kalesi. Bu yazılan bütün kaleler tamamen Kırım Adası çevresinde baştan başa Ceneviz elinde olup Kırım Ovası'nda Tatarlar yerleşmiş idiler. Yine Karadeniz kıyısında Özü Kalesi, Dentere Kalesi, Hocabay Kalesi, Akkırman, Kili Kalesi, Beştepe Kalesi, Karahırman, Köstence, Mankalya, Keliğra, Kavarna, Balçık, Varna, Galatya, Emene, Musura, Aydos, Ahyoli, Yoroz, Aya Anastamsya Adası, Suzebolı, Eskikoz, Ahtapolı, Eyneada, Ayavola, Midye ve Terkoz Kalesi'ne kadar yukarıda yazılan deniz kıyısı kaleleri tamamen Ceneviz kralı hükmünde idi, ama bu Terkoz Kalesi Rum tekfurunun idi. Ceneviz kralı Akdeniz'den Karadeniz'de olan kalelerine İstanbul tekfuru derdinden Karadeniz'e donanma gidip gelemediğinden Ceneviz kralı Akdeniz'de ve Karadeniz'de biner parça donanma gemileri hazırlayıp Bağdad'da Harun Reşid'den İstanbul'u vurmaya izin aldı”¹⁸². “Zira o asırda İstanbul tekfuru Alina Kral'a Harun Reşid tarafından Seyyid Battal Gazi elçi gelmiş, her sene 400.000 altın vermeye kabul edip sulh olmuş idi. O yüzden Ceneviz kralı Harun Reşid'den izin alıp Akdeniz ve Karadeniz'den donanmasıyla Makedonya'ya geldi, yine eskisi gibi Galata Kalesi'ni Hicretin 244.

¹⁸¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 6. Kitap, s. 182.

¹⁸² Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 6. Kitap, s. 183.

yılında istila etti ve Harun Reşid'e ve Seyyid Battal Gazi'ye elçilerle büyük hediyeler gönderdi. Daha sonra Ceneviz kralı Galata'dan Beşiktaş, Hisar, Yeniköy, Karadeniz Boğazı ve Terkoz Kalesi'yle tüm kaleleri alıp Terkoz Kalesi'ni tamamen yıkıp yerle bir etti. Terkoz'dan Silivri Kalesi'ne kadar İstanbul'un 7 kat germe duvar ve 7 kat hendekli kalesini tamamen yerle bir etti. Onun için hâlâ Terkoz Kalesi tamamen harabe olup yerlerde yatıp Terkoz'dan Silivri'ye giderken bazı yerlerde 7 kat Burgoz Kalesi temelleri bellidir. Bu Burgoz, Silivri, Terkoz ve İstanbul arası çepeçevre bir ada gibidir ki 7 merhale yerdir. Bu vadiler içi tamamen İstanbul ki Makedonya şehri zeminidir. 1.060 adet köy, kasaba ve kalelerle bezenmiş idiği ve Ceneviz harabından sonra imar olup Sırp krallarının harap ettiği Tarih-i Yanvan'da ayrıntılı yazılmıştır. Terkoz Kalesi şeklini anlatır: Ardından yine Terkoz Kalesi'ni Kostantin Kral imar edip 856 tarihinde İstanbul'dan önce Fatih Sultan Mehmed Han Gazi fethidir ve Eyub mevleviyeti nahiyelerinden olup Karadeniz kıyısında üçgen şekilli büyük bir kaledir. Kiblesi, batısı ve doğu tarafı tamamen büyük bir göldür. Ancak lodos tarafı bin adım karadır. Diğer tarafları Karadeniz ve göldür. Sanki bir adada şeddadi kârgir taş yapı bir köhne hisardır. Fatih o kara tarafından toprak sürüp fethetmiştir. Hâlâ sürülen toprakları yığılıdır. Ve kale döven topla yıkılan yerleri açıkta bellidir. Bu kara tarafında iki kat duvarları, iki kat kapıları ve büyük hendeği var, diğer yerleri deniz, yalın kat duvar ve göl kuşatmıştır”¹⁸³. “Fırdolayı büyüklüğü 10.600 adımdır. Karadeniz kenarında bir hoş ve büyük liman var ve gölüne de küçük gemiler girip demir atıp yatarlar. Bu gölden taşrası Karadeniz'in Yedikumlar ve Karataşlar dedikleri korkulu ve tehlikeli olan beyaz kumlu ve kara taşlı amansız kumsal yerlerdir ki sanki Karadeniz kenarında Akkirman Kalesi önündeki Kamerü'l-kum gibi bir bağlantısız ve güvensiz yerdir. Tüm Karadeniz gemileri bu Terkoz Kalesi'nin burnundaki Yedikumlar'da kış günlerinde helâk olurlar”¹⁸⁴.

YOROS KALESİ (İSTANBUL)

14. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlılar, Boğaziçi'ne hâkim olmaya başlar. 1389'da iktidara gelen Sultan Bayezid, Boğaz'a hâkim olmanın gerekliliğini ilk fark eden kişi olmuştur. 1391'de Anadolu Kavağı'nın ana kalesini ele geçirir ve onu saha karargâhı haline getirir. 1399'da Bizans'ın kaleyi geri alma girişimi başarısız olur ve Anadolu Kavağı'nın Cenevizlilere geçtiği 1414'e kadar kale Osmanlılar'ın

¹⁸³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 6. Kitap, s.184.

¹⁸⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 6. Kitap, s.185.

kontrolünde kalır¹⁸⁵. 1453'te İstanbul'u alan Fatih Sultan Mehmed, Boğazlar'daki Osmanlı mevzilerini güçlendirmeye başlar. Cenevizlileri 40 yıldır ellerinde tuttıkları bir kale olan ve Boğaz'da stratejik öneme sahip bulunan Anadolu Kavağı Kalesi'nden kovar. Kalenin tahkimatlarını güçlendirir ve burada bir garnizon kurar¹⁸⁶.

Diğer adı Hieron Kalesi'dir ve bu ad bölgenin Yunanca adı olan Hieron'dan gelmektedir. Ceneviz Kalesi'nin kalıntılarının yakınında, Argonautların On İki Tanrı'ya kurban sundukları söylenen bir kutsal yer vardır¹⁸⁷. Olasılıkla 12. Yüzyılda inşa edilen Anadolu Kavağı Kalesi, duvarındaki yazıta göre, son Bizans hanedanı Paleologlar (1261-1453) devrinde tahkim edilmiştir¹⁸⁸. Kale, Karadeniz'den ilk dönüşe yakın boğazın daralan bölümünde stratejik olarak önemli bir konuma sahiptir. Karşı kıyıda bu kalenin bir ikizi vardır. Bizanslılar tarafından inşa edilmiş bu kale daha sonra tamamen yıkılmıştır. Her kalenin (Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı) tepeden aşağıya deniz kenarına uzanan bir duvarı vardır ve olasılıkla iki kale arasında bir bölme zinciri geriliyordu¹⁸⁹.

Anadolu Kavağı bir tepenin üzerindeki bir kaleden ve boğaza kadar uzanan düzensiz şekilli duvarlarla çevrili geniş bir alt avludan oluşur. Kale duvarları taştan yapılmıştır. Manuel I Komnenos döneminde inşa edilen, İstanbul surlarına benzeyen tuğla sıraları vardır. Kale yaklaşık kare planlıdır ve beş kuleye sahiptir. Saldırıya daha açık olan güney ve doğu duvarlarının iç kısımlarında kemerler bulunur. Beş kuleden ikisi, biri güney tarafında ve ikisi doğu tarafında kapıyı kuşatır. Birbirine yakın yerleştirilmiş dört güçlü kule, kaleyi alt avludan ayıran duvarı pekiştirir. Doğru

¹⁸⁵ Konstantin Nossov, "Strife over the Straits, The War of the League of Cambrai", *Medieval Warfare*, Vol. 2, No. 5, 2012, s. 33.

¹⁸⁶ Nossov, "The War of the League of Cambrai", s. 34.

¹⁸⁷ Henry B. Dewing, "Argonautic Associations of the Bosphorus", *The Classical Journal*, Vol. 19, No. 8, 1924, s. 471.

¹⁸⁸ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s. 584.

¹⁸⁹ Konstantin Nossov, " Strife over the Straits, The Magyar invasions in Europe", *Medieval Warfare*, Vol. 2, No. 4, 2012, s. 38.

tarafında kapının önünde iki sıra hendek bulunur¹⁹⁰. Geniş bir alana yayılmasından dolayı, İstanbul il sınırları içerisinde ayakta kalabilen kalelerin en büyüğüdür¹⁹¹.

Bu kale Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bahsettiği yerler arasındadır:

*“Anılan Terkoz Kalesi'nden İstanbul Boğazı'nda Madyan oğlu Yanko patrigâhı yaptığı Yoroz Kalesi'ne, oradan içeri Tarabya Kalesi'ne, Rumeli Hisarı yerinde Fıranda Kalesi'ne, Ortaköy yerinde Ayanta Kalesi'ne, Fındıklı Kasabası'nda Fındıkça Kalesi'ne, Galata burnunda Kurşunlu Mahzen yerinde Ayaniko Ayazması Kalesi'ne, oradan Azebkapısı yerinde Galya Kalesi, oradan Eski Tersane yerinde Petrine Kalesi'ne, oradan Tersane Bahçesi yurdunda Aline Kalesi'ne, oradan Galemikra Kalesi ki hâlâ Sütluçe Kasabası'nda Caferâbâd Tekkesi yerinde anılan kalenin yapı temelleri bellidir. Bu yukarıda yazılan kaleler deniz kıyısmdadır. İstanbul Boğazı iki tarafında olan ve birbirlerine bitişik baştan başa kale duvarları ile kuşatılmış büyük bir kale idi ki İstanbul'un çevresi yedi günde devrolunurdu”*¹⁹².

Joseph De Tournafort'un kale ile ilgili tanımı ise şu şekildedir.

*“Anadolu yakasındaki yeni hisarın biraz aşağısında, Boğaza girişteki ilk dirseği oluşturan Asya kıyısında, eski bir hisarın kalıntılarına rastlanır. Bu harabelerin ilerisinde hem Asya'da, hem de Avrupa'da bulunan yeni hisadar konusuna gelince, bunlar, eskiden beri Boğaza yönelen Kazak, Leh ve Rus akınlarını durdurmak için, IV. Mehmed'in pek de uzun olmayan bir süre önce verdiği buyrukla yapıldılar”*¹⁹³.

Kalenin tanımı Thomas Allom ve Robert Walsh'ın notlarında da yer alır:

“Boğaz'ın bu girişi, Yunanlılar tarafından iepov veya “Kutsal” olarak adlandırılmıştır; artık Türkler tarafından Boğaz olarak adlandırılmaktadır. (...) En göze çarpan tepede Cenevizlilerin girişimci ruhunun bir anıtı görülüyor; Boğaz'ın bir ucuna Galata kasabasını inşa ederken diğer ucuna inşa ettikleri, hala görülebilir bir şekilde korunmuş harap bir kale” şeklinde tanımlar¹⁹⁴. Tanım şu şekilde devam eder: *“Asya kalesi, çevresinde bir köyle kapladığı alçak bir burnun üzerinde, biraz yüksekte duruyor. Yunanlılar tarafından ayasma veya “kutsal kuyular” olarak adlandırılırlar ve sularının kutsallığı ve etkinliği, ruhsal ve fiziksel nitelikleri hem zihin hem de*

¹⁹⁰ Nossov, "The Magyar Invasions in Europe", s. 42; Nalan Türkmen, Ömer Çepnioğlu, "Yoros Kalesi Kazılarında Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 24, 2017, s. 88.

¹⁹¹ Türkmen, Çepnioğlu, "Yoros Kalesi Kazılarında", s.85.

¹⁹² Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 1. Cilt 1. Kitap, 3. Bölüm, s. 15.

¹⁹³ Tournafort, *Tournafort Seyahatnamesi*, s. 94.

¹⁹⁴ Walsh, Allom, *Constantinople and the Scenery*, s. 167.

bedendeki tüm hastalıkları iyileştirdiği için yüksek bir üne sahiptirler. Bir burna doğru çıkıntı yapan bu güzel tepe, boğazın aşağı ve yukarı iki yanında, neredeyse her iki denizdeki ağzına kadar geniş bir manzaraya hakimdir”¹⁹⁵.

Yoros Kalesi Charles Texier’in eserinde de şu cümlelerle tanımlanır:

“Asya yakasında ve Büyük Dere körfezinin tam karşısındaki dağı, İstanbul boğazına giren her gemici tanır. Türkler buna Yorus Dağı adını verirler, bazen Yûşa Dağı diye de adlandırılır. Velilerin iddiasına göre İbrânîlerin peygamberi buraya defnedilmiştir. Dağın tepesinde, kuru duvarla çevrilmiş kare şeklinde bir sur görülür. Burası Herkül (Hercule) ’ün yatağı adı verilen yer olsa gerektir”¹⁹⁶.

RUMELİ FENERİ KALESİ (İSTANBUL)

Bizanslılar, bir işaret kaleleri zinciri oluşturarak Boğaz'ın güvenliğine özen gösterdiler. Ancak birçok kalenin yapım tarihi belirsizdir; bazıları Cenevizliler ve hatta Osmanlılar tarafından 14. veya 15. yüzyılda inşa edilmiş olabilir ¹⁹⁷.

Bu kale zincirinin en iyi anlatımı Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde yer alır:

“Anılan Terkoz Kalesi’nden İstanbul Boğazi’nda Madyan oğlu Yanko patrigâhı yaptığı Yoroz Kalesi’ne, oradan içeri Tarabya Kalesi’ne, Rumeli Hisarı yerinde Fıranda Kalesi’ne, Ortaköy yerinde Ayanta Kalesi’ne, Fındıklı Kasabası’nda Fındıkça Kalesi’ne, Galata burnunda Kurşunlu Mahzen yerinde Ayaniko Ayazması Kalesi’ne, oradan Azebkapısı yerinde Galya Kalesi, oradan Eski Tersane yerinde Petrine Kalesi’ne, oradan Tersane Bahçesi yurdunda Aline Kalesi’ne, oradan Galemikra Kalesi ki hâlâ Sütlice Kasabası’nda Caferâbâd Tekkesi yerinde anılan kalenin yapı temelleri bellidir. Bu yukarıda yazılan kaleler deniz kıyısındadır. İstanbul Boğazi iki tarafında olan ve birbirlerine bitişik baştan başa kale duvarları ile kuşatılmış büyük bir kale idi ki İstanbul’un çevresi yedi günde devrolunurdu”¹⁹⁸.

Karadeniz'den İstanbul Boğazi'na girişte iki kale daha, Rumeli Feneri (**Resim 26**) ve Anadolu Feneri bulunur. Üzerinde bir deniz feneri bulunan Anadolu Feneri'nin yalnızca bir kısmı günümüze ulaşmışken Rumeli Feneri kalesi ayaktaadır

¹⁹⁵ Walsh, Allom, *Constantinople and the Scenery*, s. 221.

¹⁹⁶ Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Birinci Cilt, Çeviren Ali Suat, Latin harflerine aktaran Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprman, sadeleştiren Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız, Ankara 2002, s.137 (ikinci kitap dokuzuncu bölüm).

¹⁹⁷ Nossow, "The Magyar Invasions in Europe", s.38.

¹⁹⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 1. Cilt 1. Kitap, 3. Bölüm, s. 15.

¹⁹⁹. Rumeli Feneri kalesi (Avrupa Feneri), Boğaz'ın Avrupa kıyısında bir burun üzerinde yer alır. Planı dikdörtgene yakındır. Kara tarafında tek bir kapı olup, kuzeybatı ve güneydoğu cephelerindeki iki sekizgen kule vardır. Cenevizliler tarafından inşa edildiği kabul edilen kalenin mimarisi güçlü Bizans etkisi ortaya koyar. İnce tuğladan yapılmış kemerler ve kulede tamamen tuğladan bir tonoz buna kanıt olarak gösterilir. Denize ve boğaza bakan duvarların iç kısımlarında kemerler vardır. Kemerlerdeki mazgallar Türkler tarafından topçu mevzilerine dönüştürülmek için kesilmiştir. Kara tarafındaki kapıyı koruyan kule yoktur. Geçit yayının hemen altında, sağda ve solda iki merdiven bulunur ²⁰⁰.

Hugh Edwin Strickland Anadolu Kavağı'nın jeolojik yapısını anlatırken Cenova kalesinin altındaki volkanik yapıdan bahseder²⁰¹.

KİLYE (KİLİYE) KALESİ (ECEABAT-ÇANAKKALE)

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Kilye Kalesi Ceneviz yapısı olarak geçmektedir.

*“Kiliye Kalesinin anlatılması: Bu da Trabzon nahiyelerinden olup fazlaca bakımlı ve şenlikli Laz köyleri vardır. Başka zeamet subaşları vardır. Kalesi deniz kıyısında yüksek bir tepe üzerinde Ceneviz yapısı eski bir kaledir”*²⁰².

MAMAÇA KALESİ (BOZCAADA)

Pîrî Reis Bozcada hakkında bilgi verir:

“Bu ada hakkında şöyle bir hikaye vardır: Adanın karşısında, Anadolu kıyısında eski İstanbulluk diye meşhur olan ve kefare ortasında Truva denen harap şehir, mamur ve meskun iken Bozcaada'da kale yokmuş ama gemilerin yatmasına elverişli bir limanı varmış. Eski İstanbulluk da mamur imiş. Oraya giden tüccar gemileri gelip faydalanırlarmış. Bunu için Frenk gemileri ve tüccarları her zaman gelip giderlermiş. Bunun için çoğu zaman korsan gemileri adanın limanına saklanırlarmış. Ticaret maksadıyla gemiler oraya gelince üzerine saldırıp mallarını yağma ederler ve

¹⁹⁹ Nossov, "The Magyar Invasions in Europe", s. 39.

²⁰⁰ Nossov, "The Magyar invasions in Europe", s. 42.

²⁰¹ Hugh Edwin Strickland, *Memoirs of Hug Edwin Strickland*, London 1858, s. 122, 316.

²⁰² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s. 96.

birçoğunu öldürürlermiş. Bunun için Venedik ve Ceneviz kafirinin tüccarları birleşerek Bozcaadaya bir kale yaptırmışlar. Böylece kendilerini emniyete almışlar. Buralarda İslamiyet galip geldikten sonra eski İstanbulluk harap olmuş. Anadolu kenarlarındaki şehir ve kaleler de fethedilince eski İstanbulluk içindeki kafirler orada kalamayacaklarını anlayıp Frencese memleketine gitmeye karar vermişler ve kaleyi yıkmışlar. O tarihten bu zamana kadar Bozcaada kalesi harap bir durumda kalmış Sultan Mehmed tahta çıkınca ticaret gemilerimizin emniyetle sefer edebilmeleri için Bozcaada'ya bir kale yapılmasını emretmişler. Eski kale yerine yenisi yapılmış böylece limana yabancı gemilerin girmesi önlenmiş”²⁰³.

Evliya Çelebi Mamaça Kalesi'nin tarihinden ve yapı özelliklerinden bahseder. Verdiği bilgilerden kalenin bir süre Cenevizliler tarafından kullanılmış olduğu anlaşılır.

“Bozcaadası, Mamaça Kalesi'nin özellikleri İlk defa Rum tarihlerine göre Kaydefa kızı Mamaça adlı bir kralenin yapısı olduğu yazılıdır. Sonra Sakız Adası sahibi Ceneviz kralı eline girip sonra Emevîlerden Abdülmelik ibn Mervan İstanbul üzerine Şam-ı Trablus'dan bin pâre gemiyle Mesleme'yi/ Ebâ Eyyub-ı Ensârî, Ömer ibn Abdülaziz ve nice sahâbe-i kiram ile karadan ve denizden 70.000 insan Kostantin üzerine gönderdikte İslâm donanması ilk defa bu Bozcaada'yı feth edip içine asker koyup Kostantiniyye'nin yarısı sulhla feth olup Galata tamamen İslâm elinde kalıp yeteri kadar asker koyup yine Bozcaada'ya geldiler. Oradan Şam diyarına gittiklerinde yine kötü işli murdar küffâr Bozcaada'yı istilâ edip içinde olan ümmet-i Muhammedler İstanbul'da Galata'ya gittiler. Tâ ki (—) Han asrında (—) Paşa eliyle feth olup İslâm elinde kaldı. Sonra (—) tarihinde Boğazhisar'da Sarı Kenan Paşa kaptan paşa iken Venedik donanması Boğazhisarlar önünde Osmanlı donanmasını bozup o sene bu Bozcaada'ya Venedik küffârı istilâ edip o kadar bakımlı, donanımlı ve sağlam kale edip limanını temizleyip her yerini sağlamlaştırıp içini 10.000 soltat ve murtat-ı küfrât ile doldurup mülkiyet üzre zabt ettiler. Aman ile kaleyi kâfire veren cebeciye, yeniçerileri, yeniçeri ağası (—) ağayı, muhafız olan Abaza Ahmed Paşa'yı gemilerle Asitâne'ye gönderip bunlar Der-i devlet'e geldiklerinde tüm bu Bozcaada'yı kâfire verenleri kılıçtan geçirdiler”²⁰⁴. “Bozcaada Kalesi'nin şekli Adanın doğu tarafında Anadolu tarafı görünen bir kaya üzerinde yedigen şeklinde dirsek dirsek birbirine yanaşık kuleler ile süslü ve beden dışları ile bezeli olup bir şeddadî kesme

²⁰³ Pîrî Reis, *Kitab'ı Bahriye*, 1. Cilt, baskıya hazırlayan: Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 1973, s.115.

²⁰⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 5. Cilt 1. Kitap, s. 412.

taş, hazır-baş bir kaledir ki içinde, dışında ve kapı aralarında silâhlar dolu doludur. Allah korusun bir daha küffâr alması imkânsız bir surdur ve hendekleri etrâfında kesme derin hendekler vardır. Ve (—) kapısı var. (—) yönüne bakar iki kat yeni demir kapılardır”²⁰⁵. “Hisar içinde (—) adet kiremitli haneler vardır, dizdar, kethüda, imam ve müezzin haneleri mamurdur, cebehanesi, ambarları, su yolları ve bir hünkâr camii var, başka imaret yoktur. Bu kalenin çepçevre büyüklüğü (—) adımdır ve (—) kat duvarlı İskender şeddi kaledir. Toplam (—) adet şahane toprakları var ki tâ Eşek Adalarını döver. Melek Ahmed Paşa efendimizin yaptığı kulede de uzun topraklar vardır ki bu tarafta yel değirmenleri vardır”²⁰⁶.

ŞİLE KALESİ

Şile Kalesi (Ocaklı Kale), Ocaklı Ada üzerinde yer alır. Ceneviz ve Venedik Kolonizasyonu sırasında önem kazanır. 13. Yüzyılda Cenevizliler bir süre Şile’ye hâkim olur. 1327 yılında Akçakoca Bey, Kocaeli Yarımadası’nın büyük bölümünü Osmanlı topraklarına katmasına karşın, Şile’yi Bizans hakimiyetinden kurtaramaz. 1395 yılında Yahşi Bey Şile’yi Osmanlı topraklarına katar²⁰⁷.

Şile Kalesi savunma/gözetleme amaçlı bir kuledir. Cenevizliler tarafından inşa edildiği düşünülür. Surlarla çevrili bir alan içinde yer alan kale yaklaşık 12.88 m.x 11.4 m. taban oturumlu, 3 katlı ve yüksekliğin en fazla olduğu noktada 17.02 m.dir. Surların güneydoğu köşesinde 7 m x 12 m. boyutunda bir su sarnıcı vardır. Yapıya doğu cepheden giriş vardır. Beşik tonozlu dikdörtgen mekan yaklaşık 7.36 m. x 5.25 m. boyutundadır. Duvar kalınlığı 1.90-1.85 m arasında değişmektedir. Kale kapısının sürgü yapıldığını gösteren kapı giriş izleri vardır. Ayrıca giriş izlerinin varlığı bir ara katın olduğunu gösterir. Zemin kat mühimmat deposu, birinci kat gözetleme katıdır. Ocaklı Ada olarak anılmasına sebep olan ocak ikinci kattadır. Çatıdaki parapetler Osmanlı Dönemi ekleridir. Kalenin yapımında kesme taş, moloz taş, tuğla, harç ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Yaklaşık 5.500 metrekarelik bir alanı

²⁰⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 5. Cilt 1. Kitap, s. 413.

²⁰⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 5. Cilt 1. Kitap, s. 414.

²⁰⁷ https://www.academia.edu/36601954/%C5%9Eile_Kalesi_docx (erişim 16.4.2022)

çevreleyen surların tamamı günümüze ulaşmamıştır. Sinop Kalesi, Rize Pazar Kızkulesi ve Güvercinada Kalesi, Şile Kalesi'ne benzerlik gösteren kalelerdir²⁰⁸.

Şile Kalesi ile ilgili Ruy Gonzales de Clavijo'nun verdiği bilgi şöyledir:

*"İlerde, Türk sahili üzerindeki bir tepenin başında taç gibi bir kale görünüyordu. Deniz kaleyi her yandan kuşatmış, yalnız bir noktadan kara bağlantısı kalmıştı. Kalenin ismi Sekolyo imiş".*²⁰⁹

1838'de Eugene Boré'un Şile hakkında satırları bulunmaktadır.

*"Ertesi gün limana inerken, Cenevizlilerden beri liman girişini koruyan kuleyi inceledik. Şüphesiz Arrianus'un Şile'nin önünde diye belirttiği Venüs Tapınağının üzerine kurulmuş".*²¹⁰

KEFKEN KALESİ (KOCAELİ)

Büyük bölümü kayalık olan Kefken Adası'nda Cenevizlilere ait olduğu kabul edilen kale ve 40 civarında su kuyusu bulunur. 1080 yılında Selçuklular Süleyman Şah yönetiminde Kefken ve civarını da içine alan tüm Kocaeli yarımadasını kuşatarak bu topraklara yerleşseler de 1097 'de başlayan Haçlı Seferlerine dayanamayarak bölgeyi Latin Birliklerinin hakimiyetine bırakırlar. İznik imparatoru Mikhaıl VIII. Paleologos Bizans İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul'u işgal eden Latinlere karşı savaş açar²¹¹ ve kuşatmaya dayanamayan Latin birlikleri deniz

²⁰⁸ https://www.academia.edu/36601954/%C5%9Eile_Kalesi_docx (erişim 16.4.2022)

²⁰⁹ Ruy Gonzáles de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, tercüme: Ömer Rıza Doğrul, sadeleştiren: Kâmil Doruk, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s..60.

²¹⁰ https://www.academia.edu/36601954/%C5%9Eile_Kalesi_docx (erişim 16.4.2022)

²¹¹ ÜnalTanrıverdi, "1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri ve Cenevizlilerin Galata'ya Yerleşme Süreci", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2019, s. 216. VIII. Mikhaıl Paleologos'un (1258-1282) İstanbul'u yeniden almak için ittifak yapabileceği takviye bir güce ihtiyacı vardı. Akdeniz'in önemli tacir devletlerinden Ceneviz, 13. yüzyılın ortalarında Doğu Akdeniz'deki rakibi Venedik ile giriştiği mücadelesini 1258 yılında kaybedince, bölgedeki zenginliklerden mahrum kaldı ve gözünü kuzeye çevirdi. Bu yeni politikayla birlikte Ceneviz'in Karadeniz sularında dolaşabilmesi için İstanbul sularından geçiş izni olmalı veya bölgede limanın olması gerekiyordu. Bu sebeple İstanbul'un Bizans tarafından geri alınması, Ceneviz için de son derece önemliydi. Paralel düşünceye sahip bu devletler Ceneviz elçileri Guglielmo Visconti ve Guarnieri Giudice'nın vasıtasıyla 13 Mart 1261'de İmparator ile görüşüp Nymphaeum Antlaşmasını imzaladı. Antlaşma gereği Ceneviz, Bizans'ın İstanbul'u geri alabilmesi için ihtiyacı olan donanma desteğini verecek, Bizans İmparatoru ise İstanbul'un alınması sonrasında Cenevizlerin sahip olduğu yerlere ek olarak Santa Maria Kilisesi etrafı ve Venedik'e tahsis edilen alanları verecekti. 10 Haziran 1261 tarihinde Ceneviz Cumhuriyeti tarafından da onaylanan Ceneviz-Bizans sözleşmesi, İstanbul'un alınmasını hedeflese de ittifakın bu konuda herhangi bir katkısı olmamıştır. Zira Bizans, İstanbul'u 25 Haziran'da ani bir

yolunu kullanarak Ağva ve Kefken'e sığınır²¹². Bir süre zorunlu olarak Kefken ve civarında yaşayan Latinlerin bir bölümü burada hayatlarını yitirir bir kısmı da Karadeniz de ticaret yapan Ceneviz kolonilerinin yardımları ile yöreyi terk ederler²¹³.

AKÇAKOCA KALESİ (DÜZCE)

Akçakoca Kalesi, 100 metre yüksekliğindeki bir uçurumun kenarında inşa edilmiştir. Kalenin duvarları moloz taş ve tuğla kullanılarak örülmüştür. Batı duvarında yarım daire saçaklar, güney duvarında burç, avluda sarnıç bulunur. Kaleyi bu şekilde tanımlayan Yılmaz, Akçakoca Kalesi'nde kullanılan tuğla ve sıva üzerinde yapılan bazı kimyasal analizlerin sonuçlarının, kalenin Yoros Kalesi ve Amasra Kalesi ile aynı döneme ait olduğunu kanıtladığını belirtir. Bu da yapının Cenevizliler tarafından kullanıldığı fikrini destekler²¹⁴.

ENEZ KALESİ (EDİRNE)

Evliya Çelebi Enez Kalesi hakkında şu bilgileri verir:

“Enez Kalesi'nin özellikleri Rum krallarından Ferecik Kralı Radoçka Kral yapısıdır. Daha sonra Ceneviz Firengi istilâ edip onun elinden sene (—) tarihinde Ferecik Kalesi'nden yüz sene sonra bilek kuvveti ile Sultan Bayezid Han-ı Velî fethedip kendi hayrat ve hasenâtlarına vakf eyleyip bütün vergilerden muaf olup hâlâ yine Bayezid Han mütevellisi hâkimdir. Ve şerî hâkimi 150 akçe kazadır ve nahiyesi ancak 2 adet kasaba gibi köydür. Kethüdayeri ve yeniçeri serdari vardır, ama kalesi (—) (—) olduğundan dizdari ve neferatları (—) Kalesi Arda Nehri, Meriç ve Tunca Nehrinin Akdeniz'e karıştığı yere yakın deniz kıyısında dörtgen şekilden uzunlamasına bir

baskınla geri aldı. VIII. Mikhail, şehir alındıktan üç hafta sonra yani 15 Ağustos'ta Yeni Constantin sıfatıyla şehre girdi ve Cenevizlere de antlaşma gereği elde ettikleri bölgelerini verdi. İlaveten Ceneviz, İstanbul dışında Bizans dinî koşullarını tanımak kaydıyla İzmir bölgesi, Sakız, Midilli, Girit ve Eğriboz Adası (Negroponte) adasında da gümrük vergisi vermeden ticaret yapma iznini aldı. Bu imtiyazlara karşılık Ceneviz, kendi filosu ve Pisa dışında Karadeniz'e başka bir kuvvet sokmayacak ve Bizans'a lojistik destek sağlayacaktı. Bu antlaşma ile Ceneviz'in, Karadeniz ve Kuzey Ege sularından istediği verimi alma fırsatı doğdu.

²¹² Tanrıverdi, "1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri", s. 215.

²¹³ <http://www.kefken.com/kefken-tarihi/> (erişim 9.1.2022)

²¹⁴ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.588.

şeddadî yapıdır, ama yer yer yıkılmıştır. Tamamı (—) adet kiremitli hanelerdir. Ve (—) adet camidir. Mescitleri var, ama medrese ve dârülhadis gibi imaretleri yoktur, ancak bağ ve bahçeleri çoktur. (-) Hanları, hamamı ve yeteri kadar dükkânları vardır, ama insanların geçiş yeri iskele olmak ile çok iyi yatacak gemiler limanı vardır, ama müsliminden Rum keferesi çoktur”²¹⁵.

KEŞAN KALESİ (EDİRNE)

Evliya Çelebi'nin ifadelerinden Keşan Kalesi'nin bir süre Cenevizlilerin idaresinde olduğu anlaşılır.

“Şan sahibi Keşan Kalesinin özellikleri Büyük İskender zamanında Kavala Kalesi sahibi Feylekos Hakîm yapısıdır. Sonra Gazi Hudâvendigâr Edime şehrini Rum elinden fethettiği sene Ceneviz kâfiri de bu Keşan Kalesini istilâ edip sığınak edem derken sene (—) tarihinde Bayezid-i Velî Mora diyarında Koron Kalesi fethine giderken donanma-yı hümayûn ile Gedik Ahmed Paşa bu Keşan Kalesi'ni kuşatıp savaşılarak Keşan Kalesi şan sahibi olup sonunda 7 günde zorla Keşan Kalesi'ni çekerek, ahalisini sürüyerek Ceneviz elinden fethettiler. Daha sonra hisar içine Hersekoğlu Ahmed Paşayı hâkim atayıp imar etti. Hâlâ Rumeli Eyaleti'nde veziriazamların tarafından hâkimi var, zira veziriazam hâssıdır ki (—) adet akçe iltizamdır. 150 akçe kazadır. Nahiyesi 80 adet mamur köylerdir ki vilâyet valisi tarafından ve acımasız avaran şerrinden emin bir korunan hâsıdır. Ve hepsi (—) mahalle ve (—) adet kiremit örtülü tek ve iki katlı, bağ ve bahçeli hanelerdir. (—) adet mihrapdır ama hepsinden çarşı içinde Hersekoğlu Ahmed Paşa Camii aydınlık güzel bir yapıdır”²¹⁶.

MALKARA KALESİ (TEKİRDAĞ)

Malkara Kalesi'nin bir süre Cenevizliler tarafından kullanıldığı bilgisi Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde yer alır.

“Mugalkara Kalesi, yani Malkara şehrinin özellikleri Yunan dilinde "Mugalogara", yani "Büyük padişahın gırandosu" demektir, yani "Ulular ulusu'dur, ama Yörük dilinde "Mallı kara" derler ve Çıtak kavmi "Mallı karı" derler, ama halk arasında

²¹⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. cilt, 5.kitap, s.440.

²¹⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. cilt, 5.kitap, s.441.

"Malkara" ve "Malgara" derler. İlk yapıcısı Destpot Kral'dır ki Yanko ibn Madyanm yaptığı İstanbul Kalesi'ni Silivri'den tâ Terkoz Kalesi'ne, oradan Karadeniz Boğazına, oradan tâ Galata'da Kurşunlu Mahzene kadar İstanbul ki Makedonya Kalesidir, onu harap eden Sırf Kralı Destpottur. Sonra bu Malkara şehrini o yapmıştır. Sonra Kavala sahibi Feylekos imar edip oğlu Mugalo Girando'ya verdi. Daha sonra 791 [1389] tarihinde Gazi Hudâvendigâr Kosova'da Miloş Koblaki elinde hançer ile şehit olunca o uğursuz senede bu Malkara şehrine Ceneviz küffârı istilâ edip sonra yine Gazi Hudâvendigâr veziri Koca Lala Şahin Paşa Ceneviz keferesi elinden fethetmiştir. Hâlâ Rumeli Eyaletinde (—) olmağ ile örfî hâkimi var ve 150 akçe pâyesiyile şerif kazadır ki (—) adet bakımlı ve şenlikli köyleri vardır. Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdari ve nakibüleşrafi vardır, ama kalesini fetihten sonra yıktıklarından kale dizdari yoktur”²¹⁷.

POLOS KALESİ (KIRKLARELİ)

Yaklaşık 100 metreye 460 metrelik bir alanı çevreleyen kale duvarları moloztaş ve kireç harcı ile örülüdür. Batı tarafında dairesel bir burç ile sur duvarları 5-6 metreye kadar ayaktadır. Burç duvarlarında 5 sıra tuğla hatıl sıraları da görülür. Burca çıkış duvar içerisinde dönen bir merdivenle sağlanır. Kalenin doğu tarafı daha harap durumdadır. Kalenin güney kısmında, sur duvarının dışında, sarnıç olduğu düşünülen yaklaşık 15x20 m boyutlarında dikdörtgen planlı bir yapı kalıntısı bulunur. Duvarları moloz taş ve kireç harcı ile örülmüş olan yapının üstü, büyük ölçüde yıkılmış, moloz taş örgülü iki büyük tonoz ile örtülüdür ²¹⁸.

Evliya Çelebi'nin kaleyle ilgili verdiği bilgiler şöyledir:

“Poroz Kalesi, yani Burgaz İskelesi menzili Anadolu'da Bartın, Sinop, Ereğli ve Amasra adlı bender şehirlerden gelen gemiler bütün bu Burgaz İskelesine yanaşıp oradan Edirne'ye, Selanik'e ve Filibe'ye gidip gelirler. Gayet işlek iskeledir. Kalesi (—) yapısıdır. 814 [1411] tarihinde Yıldırım 121 Bayezid Han oğlu Sultan Musa Çelebi zorlukla fethettiği için kalesini yıkmıştır. Tamamı (—) adet kiremitli mamur hanelerdir. Ve yedi mihraptır, ama Hacı Kılıç Camii kalabalık cemaate sahiptir”²¹⁹.

²¹⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt, 5.kitap, s.442.

²¹⁸ <http://www.kirklarelienvanteri.gov.tr/sitler.php?id=349> (erişim 4.1.2022)

²¹⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 5. Cilt, 1. Kitap, s. 122.

2.2. KARADENİZ BÖLGESİ

GÜZELCEHİSAR KALESİ (BARTIN)

Güzelcehisar Kalesi (Bartın Kalesi) ile ilgili detaylı çalışmanın sahibi Çam'dır. Çam, ancak antik kaynaklarda ya da Orta Çağ'dan bu yana bölge hakkında bilgilerin elde edilebildiği az sayıdaki seyahatnamede Güzelcehisar ismine ya da varlığına işaret edebilecek bilgiye rastlanmadığını belirtir. Ancak İspanyol Seyyah Ruy Gonzáles de Clavijo'nun 1404'teki İstanbul'dan Trabzon'a seyahati sırasında, Amasra'ya (Amastris) ulaşmaya çalışırken, Karadeniz'de çıkan fırtına sebebiyle sığındığı bir koyu "Bartın Boğazı" olarak tanımladığı notunu düşer. Seyyahın söz konusu koyu tarif ederken yüksek kayalıklarla çevrili olduğunu belirtmesi ve bu kayalıklardan biri üzerinde Ceneviz kalesini tanımlamış olması, Clavijo'nun Bartın Nehri sandığı koyun Güzelcehisar olmasını muhtemel kıldığını ekler²²⁰.

Çam, Güzelcehisar Kalesi'ni tarihlendirirken Crow ve Hill'in Amasra Kalesi için kullandıkları yöntemi kullanır. Burnun denize doğru uzanan kısmının karaya bakan tarafında duvar izlerinin yer yer korunmuştur. Deniz tarafında ise oldukça dik bir kayalık yamacın doğal savunma sağlaması sebebiyle duvara ihtiyaç duyulmaz. Bastion/Kule yapısı ana karadan burna geçiş kısmında yer alır. Kulenin güneyi oldukça hasar görmüş durumda olsa da Orta Çağ kale yapıları ile, özellikle de Batı Karadeniz'de Orta Çağ'da hakimiyet kuran Ceneviz kalelerinin kule yapılarıyla oldukça benzerlik gösterdiği belirtilir. Ayrıca territoryumu içerisine Güzelcehisar'ı da alan Amasra'daki Ceneviz Kalesi'nin kule yapıları ve duvar örgüsü ile ilişkilendirilir. Sur mimarisinde farklılıklar görülmesi Amasra'nın sur ve kule mimarisinin Bizans, Ceneviz ve Osmanlı Dönemleri'nde yeniden yapılmış olmasıyla ilişkilidir. Hill ve Crow'un Amasra kalesi ile ilgili çalışmalarında Ceneviz Dönemi duvar mimarisi ile ilgili verdikleri bilgiler, Güzelcehisar Kulesi'nin de mimari işçiliğinin net olarak tanımlanmasına yardımcı olur. Buna göre Amasra surlarının yapılışı MS 705 civarında bölgedeki Arap akınlarıyla ilgilidir. Daha sonra MS 830'da kentin tamamen tahrip olduğu ve yeniden inşa edildiği bilinir. Kale içerisindeki kilisede de aynı dönemlerde yenileme yapıldığı anlaşılır. Kale

²²⁰ Fatma Bağdatlı "Çam, Paphlogonia'da Antik Bir Yerleşim: Güzelcehisar", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 4.

duvarlarında, Ceneviz Dönemi restorasyonlarının en belirgin özellikleri fark edilir. Düzgün küçük taşlarla, aralarda kireç taşı taş dizlerinin olduğu dış duvar örgüsünün içinde yığma taş dolgusuyla (opus implectum) belirgindir. Güzelcehisar kule yapısında da Amasra ile oldukça benzer bir duvar mimarisi görülür²²¹. Çam'a göre Orta Çağ'daki Ceneviz hakimiyeti sırasında da bu sur ve kule yapıları yenilenmiştir. Güzelcehisar kulesinin duvar tekniği ve işçiliği Amasra'nın Ceneviz Dönemi yapıları, İstanbul Anadolu Kavağı'ndaki Yoros Kalesi, Kırım'daki Sudak ve Kaffa, Romanya ve Bulgaristan kıyılarındaki kale yapılarına benzerlik gösterdiğinden, Ceneviz Dönemi'nde inşa edilmiş olduğu kabul edilir²²².

Evliya Çelebi Bartın Kalesi'nin Ceneviz yapısı olduğunu belirtir.

*"Bartın Kalesinin özellikleri: Ceneviz keferesi yapısıdır. (—) toprağında ve (—) nahiyesidir ve 18 mil içeri bir körfezin bitimindedir"*²²³.

Güzelcehisar'dan başka Bartın merkez ilçe sınırları içindeki Şarköy ve Fırınlı Köylerinde de Cenevizliler döneminde yapılan kalelere ait kalıntılar bulunur²²⁴.

AMASRA (AMASTRİS-AMASTRA-SAMASTRO) KALESİ (BARTIN)

1263 yılında İmparator Mihail VIII Paleologos, Amasra'yı Cenovalılara kiralar. 1270 yılına doğru Cenovalı tüccar ve gemiciler Amasra'ya yerleşmeye başlar. Bu dönemde Amasra'da sarnıçlar ve bir de konsolos sarayı yapılır²²⁵.

Amasra Kalesi (**Resim 27**) Burak tarafından detaylı olarak araştırılmış ve farklı inşa periyotları saptanmıştır²²⁶. 1261 yılında imzalanan Nymphaeum Antlaşması'nın sağladığı imtiyazlar ile Karadeniz kıyılarında ticaret hakkı elde eden Cenevizliler,

²²¹ Çam, "Paphlogonia'da Antik Bir Yerleşim", s. 5.

²²² Çam, "Paphlogonia'da Antik Bir Yerleşim", s. 6.

²²³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s. 86.

²²⁴ Bartın Kültür Varlıkları Envanteri, Bartın Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Bartın 2011, s.27.

²²⁵ T.C. Bartın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Unesco Dünya Mirası Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı*, Hazırlayanlar Ayşegül Yaylı İl Kültür ve Turizm Müdür Yardımcısı, Baran Aydın Amasra Müzesi Müdürü, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Artar Bartın Üniversitesi, Yrd. Doç. Dr. Sevgi Görmüş Bartın Üniversitesi, Ahmet Bayrak Turizm Araştırmacısı, Bartın 2013, s. 15; Nurhilal Burak, *Amasra Kale Kenti: Ceneviz Ticaret Yolu'ndaki Karadeniz Surlu Yerleşimleri Bağlamında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı (yayınlanmamış doktora tezi), 2021, s. 2.

²²⁶ Burak, *Amasra Kale Kenti*, s.103-114.

Amasra'da Samastri ismi ile bir koloni kurar. Bizans İmparatorluğu'nun bu bölge üzerindeki kontrolünü kaybetmesinden sonra, Cenevizliler 1460 yılına kadar yaklaşık iki yüzyıl boyunca üstünlüklerini sürdürür. Oluşturdukları ticaret rotası, özellikle Kırım Yarımadası ve Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında bulunan bazı liman kalelerinden oluşur. Ahşap, buğday, kumaş ve köle ticareti ile ön plana çıkan Amasra'nın coğrafi yönden korunaklı ve kaleli bir liman kenti olmasıyla İstanbul'a yakın konumu onu bu rotanın içerisinde önemli bir konumda tutar. Amasra, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon seferi ile Osmanlı Devleti topraklarına katılır ve buradaki Cenevizliler bölgeden çıkartılır²²⁷.

Burak, kalenin ilk inşasının Roma döneminde gerçekleştiğini belirtir²²⁸. Kalenin ilk inşasının Bizans döneminde gerçekleştiği bilgisi de vardır²²⁹. Amasra Kalesi, özellikle Ceneviz Dönemi'nde değişikliklere uğrar ve 14.yüzyılda Ceneviz ve Osmanlı Dönemlerinde de ciddi onarımlar görür. Kale, iki ana küttleden oluşur. Birincisi, o zaman ada olan ve “kemere” denilen bir köprüyle Amasra'ya bağlanan Boztepe'deki Sormagir Kalesi (planı yay biçimindedir), diğeri Amasra'daki Zindan Kalesi'dir. Kuzeydoğu ucunda Büyükliman Kapısı, batısında Küçükliman Kapısı ve güneyinde Zindan Kapısı bulunur **(Resim 28 ve 29)**. Sormagir Kalesine, Kemere Köprü'ye bitişik “Karanlık Yer” denilen tonozlu ana kapıdan girildikten sonra Antik Liman ve Hacı Denizi yönlerinde iki tali kapıdan çıkılır²³⁰. Amasra Kalesi'nin kuzeydoğu-güneydoğu arasındaki doğu surlarının uzunluğu 65m, üzerinde 8 adet burç bulunan güney surlarının uzunluğu 300m ve Kemere Köprü'den itibaren de büyük bölümü yıkılan kuzey surlarının uzunluğu 200m kadardır. Sormagir Kalesi'nin kuzey ve kuzeybatısı denize çok dik bir yar halinde indiğinden buraya sur yapılmamıştır. Doğu, kuzeydoğu ve batısını çevreleyen surlardan çoğu yıkılmış,

²²⁷ Burak, *Amasra Kale Kenti*, s. 106

²²⁸ Burak, *Amasra Kale Kenti*, s.106.

²²⁹ *Unesco Dünya Mirası Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı*, s. 19; James Crow, Stephen Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia", *Anatolian Studies*, Vol. 45, 1995, s.256.

²³⁰ F. W. Hasluck, "Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 17, 1910/1911, s.132.

kapıya bitişik batı surlarının ise 50 metrelik bir kısmı ayakta²³¹. Yer yer kule boşlukları, iç taksimatlar ve belirli yerlere yerleştirilen Cenova Armaları (Milan Dükü Visconti'nin yılanlı arması ve önde gelen İtalyan aileleri ve şehirlerinin amblemleri) **(Resim 30-33)** ve Eros, Medusa, kartal, öküzbaşı gibi Roma Dönemi'ne ait figürlerin yer aldığı blok taşlar bulunur²³². 15. yüzyılda Cenevizliler tarafından kalenin planında önemli değişiklikler yapılmış olsa da kalenin tüm karmaşık planı erken Bizans dönemine aittir²³³.

Crow ve Hill, kalenin tarihlendirilmesini ve Ceneviz dönemi ek ve onarımlarının belirlenmesini duvar örgü teknikleriyle yaparlar. Kale genelinde kullanılan harçların incelenmesi, erken Bizans çalışmalarında yüksek miktarda kaba seramik içeren harçların kullanıldığını gösterirken, daha sonraki çalışmalarda çok daha ince beyaz kireç harcı kullanılmıştır. Bu durum ayırt edici pembe ve beyaz harçlar şeklinde izlenir. Bazen daha yumuşak harçlarla moloz taşın kullanımı görülür²³⁴.

Burak da duvar örgü teknikleri yoluyla Ceneviz onarımlarını saptar **(Resim 34)**. Cenevizlilerin Amasra Kalesi'nde yaptıkları onarım ve eklemelerin neredeyse tamamını hanedan armalarını gösteren kitabeler ile tarihlendirir. Burak, Ceneviz Dönemi'ne tarihlenen yapımların tekniklerinin farklı nitelikteki küçük boyutlu kaba yontu taşların pembe renkli horasan harcı ile birleştirilerek elde edildiğini belirtir. Zindan Kalesi içerisinde bir içkale bölümü olmasını sağlayan Cenova Şatosu duvarları da bu döneme tarihlenir²³⁵.

Cenevizliler kolonilerdeki kale duvarlarına kendi amblemlerini yerleştirirler. Crow ve Hill birbirine yakın kuleleri ile kalenin genel planının 8. yüzyılın başlarını işaret ettiğini belirtir²³⁶. Cenevizlilerin inşaat programında kullanılan tipik beyaz harçla karakterize edilen bölümler duvarların en üst kısmında izlenir. İç Kale'nin yeniden inşa edilen Ceneviz dönemi girişinin üzerine de aynı özellikleri taşıyan ekler

²³¹ Unesco Dünya Mirası Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı, s.19; Burak, *Amasra Kale Kenti*, s.107

²³² Unesco Dünya Mirası Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı, s. 19.

²³³ Crow, Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris", s.255.

²³⁴ Crow, Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris", s. 259.

²³⁵ Burak, *Amasra Kale Kenti*, s.108.

²³⁶ Crow, Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris", s. 257.

vardır. Dış batı kapısının üzerindeki huşetlerin de Ceneviz dönemine ait olduğu saptanmıştır. Ceneviz dönemindeki değişikliklerde tutarlı bir şekilde sert beyaz harç içinde moloz taşlar vardır. Ceneviz döneminde İçkale'ye iki yeni kule eklenir. Crow ve Hill'e göre bu değişiklik, Zindan'ın doğu ucunda ayrı bir yerleşim bölgesi tanımlama etkisine sahiptir. Ceneviz onarımlarının tarihlendirilmesi, sekizi in situ olan ve surların inşası için bir terminus antequem görevi gören, günümüze de ulaşan Ceneviz hanedan armalarıyla belirlenir²³⁷.

Amasra'daki Ceneviz yerleşiminin konsolosları Cenova'dan, memurları ise Galata'dan atanmıştır. Hasluck'un tespitlerine göre Galata ve Kaffa armalarında, Podesta ve Tatar Hanı blazonlarına yer verilirken, Amasra'da "Doc-Cenova-Konsolos" blazonlarını içeren taş armalara yer verilmiştir. Blazonlar, üç figürden oluşan bir settir. Bunlardan ortadaki genellikle Cenova şehrini sembolize eden "haç"tan ibaret olup, bunun sağında Cenova'yı yöneten doc'un (dük, dux, doge, duce) aile amblemi, sol tarafında ise Amasra'da Cenova yönetiminin temsilcisi olan konsolosun aile arması yer alır. Simone Boccanegra'ya ait ve iki ayrı dönemi içeren (1339–1344 ve 1361–1363) Cenova Arması ile iki blazonluk bir arma oluşturan taş, iç kalede olup, Amasra armalarının en eskisi olarak kabul edilir. Amasra armaları arasında Cenova'yı işgal eden Milano Dukası Visconti'nin yılanlı armaları ile ünlü D'auria ailesini temsil eden kartallı blazonlar da görülür. Armalarda, Cenova yönetiminde bulunan Adorno, Fregoso, Poggio Doc aile blazonları ile Amasra'da konsolosluk yapan Gazano, Luxardo, De Zoagli, De Montenegro, De Ghizolfi, Malaspina, Boccanegra, D'auria ailelerinin blazonları bulunmaktadır. Bunlardan Simone Boccanegro amblemi 1360'lı yılları işaret ederken, diğerleri 15. Yüzyılın içinde çeşitli tarihleri gösterir²³⁸.

Kastilya ve Leon Hükümdarı III. Henri'nin mabeyncisi Ruy Gonzales de Clavijo Amasra'ya 1404'te gelir ve buradaki Ceneviz varlığını ifade eder:

²³⁷ Crow, Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris", s.258.

²³⁸ *Unesco Dünya Mirası Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı*, s.19. Bu konudaki detaylı çalışma: Hasluck, "Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra", s. 132-144.

“Öğleden sonra buradan hareket ederek Amasra’ya vasil olduk. Burası Türk topraklarında olmakla beraber, Cenevizlilere aitti”²³⁹.

Evliya Çelebi Amasra Kalesini şu satırlarla tanımlar:

“Bartın’dan 18 mil kuzey yönüne gidip, Amasra Kalesinin özellikleri: Rum kayseri yapısıdır.... Kalesi, deniz kıyısında yüksek bir tepe üzerinde, uzunlamasına dörtgen şeklinde sağlam ve güvenli bir kaledir. (—) bakar (—) kapısı var. Kale içinde toplam (—) bakımlı evler vardır ki (—) örtülüdür. Bu kaleyi birkaç kere uğursuz Rus vurmuş, ancak bir zafer elde edemeyerek hüsrana uğrayıp gitmişlerdir. Hendeği yoktur, ama kale muhafızı, neferleri, yüz elli akçe kadısı ve yeniçeri serdârı vardır. Kale içinde cami ve mescidi (—) (—) (—) (—) (—) vardır, ama medresesi, imareti, Kur'an ve hadis öğretilen yeri yoktur. Lâkin donanımlı çarşısı vardır”²⁴⁰.

Tournefort eyahatnamesinde Amasra Kalesi’nden bahseder:

“II. Mehmed İstanbul’u ve Pera’yı aldığı sırada Amastris Cenevizlilerin elindeydi. II. Mehmed Pera’yı geri verme önerilerini geri çevirince, Cenevizliler bunu savaş nedeni saydılar. II. Mehmed çok sayıda topla Amastris’e giderek toplarını kent surlarını yıkmak için değil halkı korkutmak için kullandı: Halk kentin kapılarını II. Mehmed’e açtı. II. Mehmed halkın yalnızca üçte birini kentte bıraktı, geri kalanları İstanbul’a taşıttı”²⁴¹.

Ainsworth, Tchihatchef, Hommaire de Hell de burayı ziyaret etmiştir²⁴².

Hasluck’un 1909/1910 yılı çalışma raporlarında Ceneviz kalıntılarını araştırmak amacıyla Amasra’ya kısa bir gezi yaptığından, bir ahırın kapısı olarak kullanılan hanedanlık armaları içeren bir yazıtı kaldırılmak üzere İmparatorluk Müzesi’ne bildirdiğinden, geri kalanların yerinde olduklarından, çizilmiş ve fotoğraflanmış bulunduklarından bahseder²⁴³.

²³⁹ Ruy Gonzáles de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, tercüme: Ömer Rıza Doğrul, sadeleştiren: Kamil Doruk, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s.65.

²⁴⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s. 86.

²⁴¹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s.112.

²⁴² Hasluck, "Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra", s.133.

²⁴³ F. W. Hasluck, "Annual Meeting of Subscribers", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 16, 1909/1910, s.294.

İNEBOLU KALESİ (KASTAMONU)

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İnebolu Kalesi Ceneviz yapısı olarak adlandırılır:

“İnebolu Kalesinin özellikleri: Ceneviz keferesi yapısıdır. Kastamonu hâkimi Dânişmendoğulları'ndan (—) (—) fethidir. Ondan sonra (—) tarihinde Osmanoğulları'ndan (—) (—) fethidir, (—) (—) (—) eli ile”²⁴⁴.

SİNOP KALESİ

Candaroğulları egemenliği döneminde, 1345 yılında Adil Bey, Venediklilerin ve Cenevizlilerin Sinop'ta koloniler kurmasına izin verir. 1351 tarihli Laurentiana Haritasında Sinop şehrinde o dönemde Sinop'ta bir Ceneviz kolonisinin bulunduğunu gösteren bir Ceneviz bayrağı yer alır. Adil Bey öldükten sonra Cenevizliler Sinop'u ticaret kolonisi olarak kullanmaya devam eder. Sinop, 13. ve 14. yüzyıllarda ana ticaret yolları üzerinde önemli bir istasyon işlevi görür. Cenevizliler Floransa kumaşlarını, sabunu, camı ve değerli taşları Sinop'a getirir. Buna karşılık Sinop'tan bakır alırlar. Sinop'tan geçen transit mallar tahıl, şap, balmumu ve deridir. Sinop'un kuzey limanlarıyla, özellikle de Kaffa limanı ile güçlü ilişkileri vardır²⁴⁵.

Sinop Kalesi'nin ilk ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. MÖ. 72 yılında Pontus Kralı IV. Mithridates Sinop'ta tapınak, tiyatro, gymnasim ve saray yaptırır, şehrin çevresini de surlarla çevirtir. Kale Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerinde bazı ekler yapılarak büyütülür (**Resim 35 ve 36**). Kalede Cenevizliler tarafından da iyileştirmeler yapılmıştır. Toplam burç ve duvar uzunluğu yaklaşık 2.000 m. dir. Burçlar 8 m. genişliğe ve 25 m. yüksekliğe sahiptir. İç Kale olarak adlandırılan ve içinde hapishanenin bulunduğu saha ise 1214'te Sinop'u zapt eden Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus tarafından, limanı kontrol amacıyla sefere katılan komutanların da katkıları ile ana kalenin kuzeyden güneye inen dik bir surla kesilmesiyle meydana getirildi ve 11 adet burç ile desteklendi. Burçların yüksekliği denize hâkim güney bedende 22 m'dir. Kale surlarının yüksekliği ise 18 m. dir. Dış kalenin uzunluğu kuzeyde 800 m, doğuda 500 m güneyde 400 m. batıda

²⁴⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s. 87.

²⁴⁵ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s. 588.

270 m.dir²⁴⁶. Kuzeydeki iç kale 16.875 metrekare, cezaevini oluşturan güneydeki iç kale ise 9.500 metrekarelik bir alan kaplar. Kaynaklarda kalenin dört ana kapısı olduğu ve batıya açılan ana giriş kapısının 1900'lü yılların başlarına kadar geceleri kapatıldığı belirtilir. Enine örülen bir duvar ile ikiye bölünen İç Kale'nin güney kısmı tersaneye dönüştürülmüş ve dönemin önemli sayılabilecek ticaret ve savaş gemileri burada inşa edilmeye başlanmıştır. Tersanedeki bu faaliyet 1853 Rus baskınına kadar devam eder. İç Kale savunmanın depo ve cephaneliği niteliğindedir²⁴⁷.

19. yüzyılın sonunda Baron Amand von Schweger-Lerchenfeld, Roma duvarlarını ile çokgen olarak tanımladığı ve Ceneviz kuleleri olarak adlandırdığı daha sonraki yapıları karşılaştırır²⁴⁸. Jules Joseph Augustin Laurens'in (1825-1901) 1840'larda Hommaire de Hell için yaptığı gravürlerden iki tanesi şehrin surlarının doğu ucundan görünümü verir²⁴⁹.

14. yüzyılda kenti ziyaret eden Seyyah İbni Battûta kısmen de olsa kaleye değinir ve surlar üzerindeki iki kapı hakkında bilgi verir. İbni Battûta'ya göre:

*"...Ahi Nizameddin'in tekkesinden ayrıldıktan sonra Sanûb'a (Sinop'a) yöneldik. Burası gayet kalabalık ve güzel bir şehir; güzellik ve sağlamlık bir arada! Doğu yönü hariç, çepeçevre denizle kuşatılmış! Doğuda bulunan tek kapısından da hükümdarın izniyle girilebilir. O esnada şehrin beyi daha önce andığımız Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim Bek'ti. Bizim için gereken izin çıkarılınca şehre girdik; Ahi İzzeddin Çelebi'nin Deniz Kapısı civarında bulunan dergâhında konakladık..."*²⁵⁰.

Evliya Çelebi de Sinop Kalesi hakkında bilgi verir.

"Sinop Kalesi, bu Amasra'nın doğu tarafındadır. İkisinin arası karadan beş konaktır, denizden araları yüz mildir. Bu Amasra, Karadeniz Ereğlisi'nin doğu tarafındadır. İkisi arası karadan dört konaktır. Amasra ile Ereğli arası denizden 50 mildir. Bu şehrin bağ ve bahçesi, çeşit çeşit meyvesi, suyu ve havası, sevimli erkekleri ve güzel kadınları herkesçe beğenilir. Bu şehrin iki tarafında, biri doğusunda ve biri batısında

²⁴⁶ Cevdet Yılmaz, "From a geographical point of view; The Historical Castle-Prison of Sinop", *Eastern Geographical Review*, 22, 2017, s.4.

²⁴⁷ Yılmaz, "The Historical Castle-Prison of Sinop", s.5.

²⁴⁸ M. E. Martin, "Some Miscellaneous Notes on the Town and Antiquities of Sinop, Mainly from Travellers", *Anatolian Studies*, Vol. 48, 1998, s.178.

²⁴⁹ Martin, "Some Miscellaneous Notes", s. 178.

²⁵⁰ *İbn Battûta Seyahatnâmesi* I, s. 442.

büyük limanları vardır ki sekiz rüzgârdan güvende, iyi yatak, sığınılacak yer, has limandır. Doğu tarafındaki limanın sahasında suyu, havası ve yapısı güzel, gönül açıcı bir hamamı vardır” ²⁵¹.

SAMSUN KALESİ

Ticari bir rota olarak Karadeniz, tüm bölgenin Ceneviz gemilerinin hakimiyetinde olduğu ve onların korunaklı depolarının kıyı şeridini doldurduğu 13. ve 14. yüzyıllarda önem kazandı. Samsun limanından iç kesimlere ulaşım kolaydır. Ünye (Onye); Niksar ve Tokat iç şehirlerinin limanıdır. Fatsa, Sivas’a giden yolun ucundaki limandır ²⁵². Samsun (Simisso) Cenevizlilerin, 14’üncü yüzyıl başlarında, doğunun zenginliklerine ulaşma açısından Tebriz’in Karadeniz’deki limanı sayılan Trabzon’dan ve daha güvenli limanına rağmen Sinop’tan çok tercih ettikleri daha canlı tutunabildikleri tek yerleşimdir. 14’üncü yüzyılın başları, Cenevizlerin Karadeniz’deki zor yıllarıdır. Gerek Trabzon imparatorunun ve Sinop Emiri Gazi Çelebi’nin Ceneviz karşıtı eylemleri, gerekse de Altın Orda Hanı Tokta’nın oğlu İlbasar’ın Kaffa’yı kuşatması Cenevizlerin Kaffa, Sinop ve Trabzon’dan kovulmalarıyla sonuçlandı. Bu yıllarda Cenevizler, bir anlamda Samsun’a mecbur kaldılar ²⁵³.

1261 yılından sonra Karadeniz Ceneviz ticaretine açılır. Karadeniz Havzası’nın kuzey-güney ve doğu-batı istikametlerinde yeni rotalar oluşturulur. Böylece Galata’dan Kırım kıyılarına, Trabzon ve Kerç Boğazı’na kadar Karadeniz’de Ceneviz gemileri dolaşabilmektedir. 1293-1299 yılları arasında süren Curzola Savaşı, Ceneviz’in Karadeniz Havzası’nda güçlerini artırmalarıyla sonuçlanır. 14. yüzyılın sonunda artık Cenevizlilerle mücadele edebilecek bir güç kalmaz ²⁵⁴. Cenevizliler Giresun, Samsun ve Sinop’ta kendi mahallelerini oluştururlar. Amasra

²⁵¹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, , s.86.

²⁵² Winfield, "The Northern Routes" , s.155.

²⁵³ Savaş Eğilez vd., "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso, (1280-1420) ", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXVI / 2, 2021, s.535.

²⁵⁴ Ayşegül Öztürk Çilingir, *Orta Çağda Samsun*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Samsun 2021, s.103.

ise yarı Türk yarı Ceneviz şehri hâline gelir. Bu şehirler Tebriz'den Trabzon'a gelen Moğol kervanlarının sunduğu avantajı iyi değerlendirmiştir. Karadeniz Bölgesi'ndeki Ceneviz ticaret kolonileri arasında Trabzon ve Samsun dışındaki yerler teşkilâtlanma konusunda daha geç kalmışlardır²⁵⁵.

Karadeniz'in tüm kıyıları dâhil olmak üzere kuzeyde özellikle Kırım yarımadasındaki konsolosluklar Officium Gazaria'nın sorumluluğundadır. 1365'te Sudak ve bağlı yerleşmelerin Cenevizler tarafından ele geçirilmesinden sonra Karadeniz kolonileri üzerinde Kaffa konsolosluğunun yetkisi artırılarak Samsun dâhil olmak üzere Karadeniz'in güneyindeki koloniler Kaffa idari merkezine bağlandı²⁵⁶. Ceneviz kolonisi Samsun'un başında Kaffa'ya bağlı bir podesta bulunurdu²⁵⁷.

Çilingir Samsun'daki Ceneviz Yerleşiminin yapısını hanlar ve evlerden oluşmuş şekilde tanımlar. Samsun'daki Ceneviz tüccarlarının bir bölümü kendileri için ayrılmış olan funduk veya fondico diye adlandırılmış olan hanlarda kalırlar. Diğer bir kısmı ise dağınık bir halde şehirdeki evlerde otururlar. Bu dönemde Ceneviz tebaası iki ayrı handa kalır. Bunlardan biri Kemaleddin Hanı'dır. Cenovalı tacirler uzun süre burada kaldıkları için, yapı onların ihtiyaçlarına göre şekillendirilir ve küçük bir kilise yapılır. Diğer han ise Arap kökenli Pauli Catalazai'nin idaresindeki handır²⁵⁸.

Eğilmez, Yıldırım ve Aydın Samsun ile ilgili kayıtları değerlendirerek bu koloninin tarihçesini ve yapısını oluşturmaya çalışırlar. 13'üncü yüzyılın ikinci yarısına ait kaynakların yetersizliği ve dönemin Ceneviz tarihçilerinin Akdeniz'deki gelişmelere daha fazla odaklanmış olmalarının, Karadeniz'deki Ceneviz kolonizasyonunun erken döneminin anlaşılması konusunda temel bir sorun oluşturduğunu ileri sürerler. 1280 yılından itibaren Samsun ile ilgili olarak Sivas, Pera, Kaffa ve Samsun'da Cenevizli noterler tarafından düzenlenen çeşitli belgeler, 13'üncü yüzyılın son çeyreğinde Cenevizlerin Samsun ile irtibatının arttığını, burada kalıcı ikametler kurduklarını ve Samsun limanı aracılığıyla ticaret yaptıklarını tüm

²⁵⁵ Çilingir, *Orta Çağda Samsun*, s.104.

²⁵⁶ Eğilmez vd, "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso", s. 543.

²⁵⁷ Çilingir, *Orta Çağda Samsun*, s. 105.

²⁵⁸ Çilingir, *Orta Çağda Samsun*, s.117.

açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Eğilmez, Yıldırım ve Aydın, 1298’de noter Francisco de Sancto Martino’nun düzenlediği belgenin Cenevizlilerin Samsun’daki kamusal alanlarını ortaya koyan ilk kayıt olduğunu, 1314 ve 1315 yıllarında noter Francesco da Silva ile noter Filippo Fasceto di Rapallo tarafından düzenlenen belgelerin de Samsun kolonisinin yapılarıyla ilgili bilgiler verdiğini belirtirler. Bu kayıtlarda Samsun kolonisinin, logia, konsoloshane, kilise, darülaceze ve mezarlık gibi kamusal yapı ve alanlarla ev ve iş yerleri gibi özel mülklerden oluştuğu görülmüştür²⁵⁹ Tarihi belgeler, Samsun’da iki farklı yerleşmenin olduğu konusunda kesin bilgiler sunar. Bunlardan biri Türklere ait olup, deniz kenarında bir düzlükte yer alan, arkları ve bostanları bulunan kaledir. Diğerisi ise kaynakların yetersizliği bakımından lokasyonun tespitinde birçok problemi bünyesinde barındıran ve Ceneviz kaynaklarında bir şehirden ziyade kasaba (oppidum) olarak addedilen Ceneviz kolonisidir. Latin kaynaklarında her iki yerleşme için de Samsun adını kullanırken Osmanlı kronikleri her iki yerleşmeyi yönetici sınıfın dini kimliği üzerinden Müslüman Samsun ve Kâfir Samsun olarak çok net bir ifadeyle ayırır. Bu noktada Eğilmez, Yıldırım ve Aydın, Samsun hakkında çalışması olan Rafał Quirini-Popławski’nin teorisine dayanarak, Kaffa ve Amasra örneklerinde de görüldüğü gibi Cenevizliler tarafından kurulan veya tamamına sahip oldukları kentler dışında, Ceneviz kolonilerinin ana kente uzak bir noktada kurulmasının pek rastlanan bir durum olmadığı fikrine değinirler. Eğilmez’e göre Rafał Quirini-Popławski’nin belirttiği gibi Trabzon’daki koloni modeli uygulanmış olabilir. Nitekim Trabzon surlarına oldukça uzak ve sahilde inşa edilen Ceneviz kolonisi Leontocastron gibi Samsun kolonisi ve kalesinin yerini, deniz kenarında bir yerde aramak daha doğrudur²⁶⁰. Müslüman Samsun, Evliya Çelebi’nin ifadesiyle “Leb-i deryada bir kaledir”²⁶¹. Eğilmez, Yıldırım ve Aydın’ a göre 14. ve 15. yüzyıl kaynaklarında bahsedilen birbirini karşısında iki kaleden Müslüman Türklere ait olanı tespit edildiğine göre Cenevizlerin castrum nostro (bizim kalemiz) diyerek sahiplendikleri ve 1420’de Samsun subaşısının emriyle yıkılan Frenk kalesi’nin yeri tam olarak

²⁵⁹Eğilmez vd, "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso", s. 531.

²⁶⁰ Eğilmez vd, "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso", s. 532.

²⁶¹ Eğilmez vd, "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso", s. 533.

bilinememektedir²⁶². Ancak Eğilmez, Yıldırım ve Aydın, gerek 14.-15. yüzyıl kaynaklarından gerekse de 19. yüzyıl seyyahlarından ve Başkanlık Osmanlı Arşivi'ndeki plan ve krokilerden edinilen bilgilerle, koloninin muhtemel lokalizasyonu günümüzdeki Kalyon burnu civarına yerleştirmişlerdir²⁶³.

Cenevizliler ile Müslüman Samsun halkı arasında ticarî iş birliği vardır. Cenevizli tacirler Müslüman Samsun tüccarından kumaş, halı, maden gibi ürünler alır ayrıca Samsun Limanı'na gelen Ceneviz mallarını Müslüman Samsun tüccarı aracılığıyla Anadolu'ya ulaştırır²⁶⁴.

1417- 1418'de tarihi ve sebebi kesin olarak bilinmeyen bir yangın Samsun'nun sonu olur. Yangın haberini duyan Osmanlılar önce Samsun'u, 1419 yılında da Müslüman Samsun'u ele geçirdiler. 1420'de ise Samsun'un surlarını temellerine kadar yıkarlar. Cenevizler 1421-1425 yılları arasında, Samsun Kalesi'nin yeniden inşasına yönelik diplomatik girişimlerde bulunsalar da ne kale ne de koloni yeniden inşa edilmez. Buna rağmen hem Cenevizlerin (**Resim 37**) hem de diğer Latinlerin Müslüman Samsun'la olan ticari ilişkileri devam eder²⁶⁵.

GİRESUN KALESİ

Deniz yolu, Giresun üzerinden sevk edilen Şebinkarahisar şapı, fındık ve şarap gibi yerel ürünlerin taşınmasının yanı sıra, Trabzon'da, Semerkant'a giden Altın Yol'un kara terminali olarak hizmet veriyordu²⁶⁶. Aydın, 13. Yüzyıl İtalyan deniz haritalarında şehrin adının Chirizonda olarak geçerken daha sonra kullanılan Kerasounde (Cera Sonde) Kerasunt vb. isimlerin bundan türediğini belirtir²⁶⁷. Aydın, Giresun Kalesi ile ilgili bilgiye Osmanlı döneminde en erken 15. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru rastlandığını ve 1486 tarihli Trabzon Sancağı tahrir defterinde Giresun'da yerleşimin kale ve civarında olduğu belirtir. Burada 114 nefer

²⁶² Eğilmez vd, " Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso", s. 534.

²⁶³ Eğilmez vd, "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso", s. 548.

²⁶⁴ Çilingir, *Orta Çağ'da Samsun*, s.116.

²⁶⁵ Eğilmez vd, "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso", s. 527.

²⁶⁶ Winfield, "The Northern Routes", s.153.

²⁶⁷ Mustafa Aydın, "Giresun Kalesi (1764-1840) ", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 12, Yıl 2012, s. 40.

ve 22 dul Hristiyan yaşamaktadır. Bu kişiler kaleyi tamir etmek ve Giresun'dan geçen gemilere kılavuzluk etmek şartıyla her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır²⁶⁸. Aydın kale ile ilgili Ceneviz varlığından bahsetmemektedir. Ancak Evliya Çelebi'nin anlatımında kalenin Cenevizliler tarafından kullanılmış olduğu bilgisi bulunur:

"Giresun Kalesinin anlatılması İstanbul Kostantini yapısıdır. Daha sonra Uzun Hasan Sultan eline girdi. Bunlardan sonra Ceneviz Frengi istilâ etti. Sonra (—) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed fethidir, Musahib Mahmud Paşa eliyle. Kuşatma sırasında Fâtih Sultan Mehmed Han, Mahmud Paşa'ya, "Bu gece kale altına giresin" diye ferman edince kaleye metrise girip feth olduğu için ismine "Giresin" dediler. Örfi iklimdendir. Trabzon eyaletinin başlangıç sınırında paşa hâssıdır. Hâkimi müsellimdir ve 300 payesiyle mükellef kazadır. (—) adet nahiyesi vardır. Evvelâ (—) nahiyesi, (--) Yeniçeri ocağı serdârı, kale muhafızı (—) adet kale neferatları, gümrük emini, müftüsü ve nakibi vardır. Deniz kıyısımdadır, Canik ile Trabzon arasında bulunmaktadır. Trabzon, bu Giresun'un doğu tarafında bulunmaktadır. Eski zamanlarda Ceneviz Frengi elinde iken gayet büyük şehir imiş. Hâlâ yapılarının kalıntıları açık ve seçik bellidir. Hâlâ o kadar mamur büyük şehir değildir. Lâkin yine (—) adet (—) örtülü, bağları ve bahçeleri ile donanmış evleri vardır. Tamamı (—) mahalledir ve hepsi (—) camidir. Çarşı içinde (—) (—) camii (--) Bundan başkası mescitlerdir. Ham, hamamı ve çarşı pazarları vardır. Ama kalesi deniz kıyısında (--). Bağ ve bahçesinde meyvesi çoktur. Limanı iyi demir tutar yataktır. Lâkin batı rüzgârında birazcık tehlikelidir. Bu limanın batı tarafınca bir küçük adacığı var. Nice kere hain Kazaklar o adanın ardına saykalarını gizleyerek karadan asker döküp bu şehirden çok çok mallar alıp ateşlere yakmışlardır. Zira kalesi şehrini muhafaza edemez"²⁶⁹.

ŞEBİNKARAHİSAR (GİRESUN)

13. yüzyılın ortalarından 1458'e kadar gelişen Avrupa tekstil endüstrisi, büyük ölçüde Anadolu şapının ithalatına bağımlıdır. Cenevizliler şapı Foça'daki yataklardan çıkarırlardı. Şap ile ilgili ikinci merkez Koloneia idi. 1290'da Koloneia'dan çıkarılan şapın Trabzon üzerinden Kırım'daki Kaffa'ya ihraç edildiğine dair kayıtlar vardır. Şap, Anadolu'nun üç bölgesinden geliyordu ve "Colonna", "rocca" adı verilen en iyi kaliteydi. "Colonna" adı Karahisar (Koloneia)

²⁶⁸ Aydın, "Giresun Kalesi ", s. 41.

²⁶⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s.95.

gelir²⁷⁰. 1340'ta buradan çıkarılan şap Giresun'a (Kerasous) gönderilirdi. Karahisar şapının Foça şapından daha iyi olduğu, aynı zamanda dünyanın da en iyisi olduğu Evliya Çelebi tarafından da aktarılır:

“Ve Şebin Karahisar da derler. Osmanoğulları devletinde (—.) adet Karahisar vardır. Dünyaca meşhur olanı bu Erzurum toprağındaki Karahisar-ı Şarkî'dir. Anadolu toprağında Afyon Karahisarı'na, Karahisar-ı Sahib derler. Develi karahisarı, Adalya Karahisarı ve Van Karahisarı (—) (—) (—) (—) (—) (-) . Bunlar dünyaca ünlü hisarlardır ama Afyon Karahisarı'yla bu Şebin Karâhisarı'nın yeryüzünde benzeri yok bedelsiz iki kaledir.”²⁷¹ Ama bu Karahisar'ın dağlarında şeb (şap) madeni olduğundan Şebin Karahisarı derler. Ve doğu tarafında olduğundan Karahisar-ı Şarkî derler. Ve isimlendirilmesinin bir aslı da kalenin genellikle taşları siyah renkli olmasıdır.”²⁷² Süleyman şapının anlatılması: Yaratıcının kudreti ile dağlarında bir tür kırmızı renkli şeb olduğundan Şebin Karahisar derler. Bütün diyarlardaki kuyumculara buradan gelir. Yedi yük akçe eminliktir. Dağlarda hâsıl olur. Dörtgen, beşgen ve altıgen Süleyman mührü gibi taşlardır. Onunla kuyumcular gümüş ağartırlar. Cerrahlar sirke merhemine kor ve nasır olan yaraya şap ekerler. Nice yüz özellikleri vardır.”²⁷³

Anadolu şapının büyük kısmı, Kıbrıs ve Avrupa yollarına ulaşmadan önce Sivas ve Konya emporyaları aracılığıyla işlenmektedir. Sivas, özellikle Selçuklu'nun ve daha sonra iç Anadolu ticaretinin mıknaatısı ve Eretna'nın başkentiydi. Fatih Sultan Mehmed, 1473'te Karahisar'ı aldığıında, Tercan'daki Başkent savaşından sonra, şap madenlerini hazinesine devretti²⁷⁴.

²⁷⁰ A. A. M. Bryer, "The Question of Byzantine Mines in the Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheriana", *Anatolian Studies*, Vol. 32 , 1982, s. 147.

²⁷¹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 2. Cilt, 2. Kitap, s.461.

²⁷² Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 2. Cilt, 2. Kitap, s.462.

²⁷³ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 2. Cilt, 2. Kitap, s.467.

²⁷⁴ Bryer, "The Question of Byzantine Mines in the Pontos", s.149.

TRABZON KALESİ

Tellioğlu Trabzon'daki Ceneviz varlığını **(Resim 38)** tarihsel gereklilikler üzerine kurar. Papalık, Bağdat'ın 1258'de Moğollar tarafından ele geçirilmesinden yararlanarak Katolikliği başta Gürcistan ve İran olmak üzere bu bölgeye yayabilmek için stratejik önemini yakından bildiği Trabzon'u bir merkez olarak görmektedir. Ayrıca Papalığın teşvikiyle Ceneviz ve Venedik ticaret kolonileri Trabzon yöresi Rumlarının hâkimiyet alanında Katolik kilisesini açmak için Komnenosların iznine ihtiyaç duymaktadır. Papalık ve Trabzon arasındaki ilişkilerde Cenevizlilerin faaliyetleri önemli bir yer tutar. Bu faaliyetler, sadece ticaretle sınırlı olmayıp gerek Cenevizliler gerekse Venedikliler bulundukları bölgelerde aynı zamanda Katolikliğin de temsilcisi hüviyetiyle Papa'nın desteğine sahiptiler. Sonuçta Amasra'daki ilk koloniden sonra Galata'dan Trabzon'a kadar olan kıyı şeridinde Sinop, Samsun ve Fatsa'da süratle ticari koloniler kurulmuştur²⁷⁵ **(Resim 39)**. Paleologlardan önce Haçlılarla da irtibat kuran Cenevizliler, Latinlerin Suriye, Filistin ve İstanbul'u ele geçirmelerinden sonra Karadeniz havzasındaki ticarî faaliyetleri geliştirmeye başlamıştır. O sebeple Galata ve Kaffa'deki Ceneviz kolonileri, Trabzon'u kendileri için tehlike olarak görmekteydi²⁷⁶.

1285 tarihli bir belgede, Trabzon'da baş gösteren Venedik- Ceneviz çatışmasının yarattığı sıkıntının Paleologlar kadar Trabzon Rumlarını da etkilediği ortaya konulmuştur. 13. yüzyıl sonlarında Karadeniz ticaretini tekrar tekeline almayı başaran Cenevizliler, doğrudan Trabzon'u tehdit etmeye başlarlar. Bunun üzerine Trabzon Rum Hükümdarı II. Aleksios (1297-1330) Cenevizlilere yönelik birtakım tedbirler alma ihtiyacı duyar. Cenova'dan II. Aleksios'a gönderilen elçi transit gümrük ve tarım vergisinden Cenevizlilerin muaf tutulmasını talep eder. Bu Aleksios tarafından reddedilir. Aleksios'tan istediğini alamayan Cenevizliler, 1306'da Trabzon'daki bütün mallarını gümrük vergisi vermeksizin gemilere yüklemeye başlamış, ancak yasa dışı bu uygulamaya memurların müdahale etmesi üzerine

²⁷⁵ İbrahim Tellioğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi/ International Journal of Black Sea Studies*, Cilt 5, Sayı 5, Yıl 2008, s.37.

²⁷⁶ Tellioğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin", s. 37 dipnot 13.

çatışma çıkmıştır ²⁷⁷ . Rum kuvvetleri tarafından kuşatılan Ceneviz kolonisi, kuşatmayı yarabilmek için meydana doğru olan sahildeki evleri ateşe vermekten kaçınmazlar. Ancak yangın limandaki mallara da sıçrayarak Cenevizlilerin büyük deposunu kül etmiş ve variyetlerinin çoğunu kaybetmelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine Cenevizliler, Aleksios'un ileri sürdüğü şartları kabul edip Trabzon'da kalmaya razı olurlar. Trabzon'un önemli liman hâline geldiğini gören Venedikliler de 1319'da bu şehirde bir koloni kurmak üzere harekete geçer. Bu teklif yöredeki Cenevizlilerin baskısını kırmaya çalışan Komnenoslar tarafından kabul edilir ve Venedikliler Trabzon'da ilk kolonilerini kurar. Ancak yeni bir antlaşma yapmak isteyen Cenevizliler, 1348'de Giresun'un büyük bir kısmını yakarak şehri ele geçirdikleri gibi Kaffa'dan hareket eden bir Ceneviz donanması da Trabzon'a saldırır. Bu taarruz esnasında şehri savunan soyluların büyük bir kısmı hayatını kaybeder. Kısa bir süre sonra Cenevizliler tekrar Trabzon'a saldırır. Cenevizliler istedikleri imtiyazı böylece elde ederler ²⁷⁸ .

M.S. 1347'de Mihail Komnenos'un saltanatının dördüncü yılında, Trabzon'da veba salgını pek çok insanın ölmesine neden olur, köyler terk edilir. Meydana gelen bir deprem kamu binalarının çoğunu yıkar. Bu zaman zarfında imparator Cenevizli yerleşimcilere kıştağın üzerinde bir toprak parçası bağışlamasıyla, depolarını kurabilecekleri (**Resim 40**) ve mallarını güvenli bir şekilde indirebilecekleri bir yere kavuşurlar ²⁷⁹ .

Osmanlı ordusu Trabzon'a 1402 yılı yazında girdi. Kasabanın Cenevizlilere yakın olan aşağı kısmı donanmanın saldırısından zarar görmüş, ancak kasaba sağlam kalmıştı ²⁸⁰ .

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Trabzon ile ilgili bilgi verir:

“Büyük şehir, eski mamur kale Lezgi vilâyeti Trabzon beldesi Allah bu alçak dünyanın kötülüklerinden korusun. Burayı ilk defa Büyük İskender zamanında (—) kral yapmıştır. Yunancada ismi (—) içli. Daha sonra (—) tarihinde Rumeli'nden Ceneviz küffârı istila etti, Frenkçe'de ismi (—) (—) idi. Daha sonra (—) tarihinde Azerbaycan

²⁷⁷ Tellioglu, "Trabzon Rum Devleti'nin", s. 38.

²⁷⁸ Tellioglu, "Trabzon Rum Devleti'nin", s. 39.

²⁷⁹ Charles Texier, R.Popplewell Pulan, *Byzantine Architecture*, London 1864, s.192.

²⁸⁰ Texier, Pulan, *Byzantine Architecture*, s.193.

sahibi Sultan Haşan, Ceneviz elinden fethedip ismine Tarab-zen dediler. Zira içinde hâkimi, zevk ehli bir krale avret olduğundan Tarab-zen dedjler. Daha sonra Timur hadisesinde Sultan Haşan, Mâveraünnehir'e Timur Han'ı karşılamaya yöneldiğinde, yüzü toprağa gelip yeri cehennem olası küffâr İstanbul Tekfurı Rum Kostantin fırsat bulup işgal ettiler. Daha sonra 878 [1473] tarihinde Fâtih Sultan Mehmed ilk defa denizden Trabzon'u fethetti. Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'dan donanma-yı hümayûn ile Trabzon Kalesi'ne geldi"²⁸¹.

Texier ve Pulan'ın eserinde Trabzon şu cümlelerle yer alır:

“Alexis, kıyıya incek şekilde surlar inşa ettirdi ve böylece şehrin boyutunu iki katına çıkardı. Kasabanın tamamı antik Yunan akropolü tarafından yönetiliyordu, öyle ki şehrin ilk biçimi bir masanın kine çok az benziyordu, trapeza; daha önce de söylediğimiz gibi, bu etimolojinin kökeni tarafından icat edilmiş bir kelime oyunundan başka bir şey olmadığı açıktır. Kayaya oyulmuş ve kalın duvarla kaplanmış hendekler, şüphesiz Justinianus dönemine aittir; ancak bu prens tarafından inşa edilen yapıların çoğu zaten yıkılmıştı ve inşa edildikleri malzemeler içinde bir miktar Bizans parçası bulduk. Kasabanın aşağı bölgesi vatandaşlara ve ülkenin tüccarlarına yönelikti; patrisyenler, Alexis'in sarayını ve ana binaları, kiliseleri ve mahkemeleri inşa ettirdiği üst mahallede yaşıyordu. Yabancı tüccarlar doğu banliyösünü işgal etti ve başlıca ticari evler hala orada yerleşik. Daha sonraki zamanlarda, Cenevizliler Trabzon prenslerinden bir toprak imtiyazı elde ettiklerinde, kendi yerleşimlerini volkanik kayalardan oluşan bir burun üzerine kurdular. Üzerine saray inşa edilmiştir. Batı tarafında surlar neredeyse düz bir çizgide uzanıyor, kuzeye ve güneye doğru uzanıyor ve üst akropolisle birleşiyordu. Duvarlar, aralarında birçok antik parçanın da görülebileceği büyük taş bloklarla inşa edilmiş. Batıdaki banliyö, günümüzde neredeyse ıssız ve bahçelerle dolu, eskiden burada birkaç manastır vardı ve denize bitişik tepenin ucunda, III. AlexisComnenus tarafından yaptırılan Ayasofya kraliyet kilisesi duruyor”²⁸².

Tournefort Seyahatnamesi'nde de Trabzon ile ilgili izlenimler bulunur:

“Platana adı verilen Trabzon limanı kentin doğusundadır. Arrianus'tan öğrendiğimize göre, İmparator Hadrianus limanı onartmıştır. Liman günümüzde yalnızca şaykalar için elverişlidir. Öğrendiğimize göre, Cenevizlilerin buraya yaptırdıkları mendirek nerdeyse harap olmuştur ve Türkler bu tür yapıları onarmakla asla canlarını

²⁸¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s. 97.

²⁸² Texier, Pulan, Byzantine Architecture, s.195.

sıkılmamaktadır. Belki de geriye kalanlar Hadrianus'un yaptırdığı limanın kalıntılarıdır; zira Hadrianus, kendi açıklamalarına göre, yılın ancak belli bir döneminde burada demir atabilen gemileri koruma altına alabilmek için çok büyük bir dalgakıran yaptırdı”²⁸³

GÖRELE KALESİ (GİRESUN)

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Görele kalesinden Ceneviz yapısı olarak bahseder:

“Görelî Kalesinin anlatılması: Trabzon hükmünde nahiyedir. Kalesi deniz kıyısında bir tepe üzerinde Ceneviz yapısı dörtgen şeklinde uzunlamasına bir küçük kaledir”²⁸⁴.

VONA KALESİ (PERŞEMBE)

Evliya Çelebi Ceneviz yapısı olarak tanımladığı Vona Kalesi hakkında detaylı bilgi verir:

“Vona Kalesinin anlatılması: Ceneviz Frengi yapısıdır. (—) tarihinde Uzun Haşan Azerbaycan padişahıyken Gümüşhane, Bayburd ve Canha Kalerini fethettikten sonra bu Vona Kalesini de feth etti. (—) tarihinde Selçukluların eline girdi, onlardan sonra (—) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed fethidir. Canik sancağı hükmünde subaşılıktır. Kalesi deniz kıyısında (—) üzerinde yuvarlak şekilde eski bir kaledir. Kale muhafızı ve neferatları vardır. Ama cebehane ve neferatıyla o kadar mamur değildir. (—) tarafına bakan (—) kapısı vardır. Serdârı ve 150 akçe kadısı vardır. O kadar ileri gelenleri yoktur. Tamamı (—) mahalle ve hepsi (—) hanedir. Burada (—) mabet vardır. (—) camii (—) (—), hamamı, hanları ve küçük bir çarşısı vardır. Halkı genellikle Rum ve Vona Etrâkı meşhurdur. Ama bir güzel demir tutar büyük limanı var. Bir mürsel üzere gemiler demir bırakmadan yatmak mümkündür”²⁸⁵.

²⁸³ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s.120.

²⁸⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s. 96.

²⁸⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt 1. Kitap, 257. Bölüm, s. 94.

2.3. AKDENİZ BÖLGESİ

ANTAKYA

Suriye’de 13. Yüzyılın kargaşasında üç komün, Antakya, Akka ve Trablus’ta gelişti²⁸⁶. Tapınak Şövalyeleri, Hospitaller, Venedikliler, Cenevizliler ve Pisalılar bu şehirleri savunmak için yan yana savaştılar²⁸⁷.

Ticaret tarihi için daha kalıcı ve daha önemli olanı, gerçek bir koloniye dönüşen ve iki kuşatmanın yorucu günlerini atlatan Antakya’daki Amalfi hastanesidir. 1098’de Cenevizliler Antakya’da çeyreklik bir pay aldıklarında bu Levant’taki bir İtalyan komününün ilk imtiyazıydı. Bunu Amalfi Sokağı ve 1149’da Amalfi Caddesi izledi. Bundan sonra koloni 1163’te ihracat ve ithalat vergilerinden muafiyet ile malların barınması ve depolanması için tasarlanmış üç eve sahipti²⁸⁸.

İbn Battûta²⁸⁹ ve Evliya Çelebi²⁹⁰ Antakya hakkında detaylı bilgiler verir. Ancak bu bilgiler içinde Cenevizlilerle ilgili ifadeler yoktur.

AYAS KALESİ

Ayas liman kalesi ile ilgili çalışmasında Yiğit seyahatname notları ve günümüz buluntuları üzerinden gider. Ayas Liman-Kalesi Adana’nın güneyinde, İskenderun Körfezi’nin batı kıyısında yer alır. Deniz seviyesinde bulunan kaleden günümüze Langlois’in 1850 yılında görüp gravürünü çizdiği, batı ve kuzeyi çeviren sur duvarlarının bir bölümü ve bunları destekleyen yedi kule ve bir sarnıç ulaşmıştır²⁹¹. Biri kıyıda diğeri denizde olmak üzere iki kalesi olan Ayas Liman Kalesi’nin ne kara

²⁸⁶ John L. La Monte, "From Crusader Kingdom to Commercial Colony", *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, Vol. 3, No. 2, 1945, s.298.

²⁸⁷ La Monte, "Fom Crusader Kingdom", s. 299.

²⁸⁸ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s.191.

²⁸⁹ *İbn Battûta Seyahatnâmesi* I. Cilt, s. 114.

²⁹⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*,3. Cilt 1. Kitap,257. Bölüm, s. 69-72.

²⁹¹ Fatma Akkuş Yiğit, "Doğu Akdeniz’in Önemli Liman Kalesi:Ayas", *Tarihte Adana ve Çukurova*, Cilt I, s. 452.

ne de deniz kalelerinde, sur duvarlarında, kulelerinde ve civarında kaleye dair herhangi bir kitabeye rastlanmadığı için yapının kesin tarihi bilinmemektedir²⁹².

Ayas bir dönem İtalyan şehir devletlerine bağlı tüccarların dikkatini çeker ve Tarsus'un yerine önemli bir liman olarak ortaya çıkar. Cenevizliler, Memlûkların Ayas üzerine yaptıkları 1322 yılındaki büyük sefere kadar Ayas'ta kalırlar²⁹³. Memlûkler tarafından Haçlı Liman Kaleleri ve şehirlerinin ele geçirilmesiyle, Frenklerin ve Moğolların ellerinde kalan tek liman Ayas olur. Ayas limanı Ceneviz, Venedik, Sicilya, Katalonya ve Pisalı tüccarların sıklıkla uğradıkları bir yerdir. Kilikya Ermeni Krallığı baharat, sabun ve benzeri mamul madde ve kereste, demir, kurşun gibi Çukurova'nın zengin tabii kaynaklarını buradan ihraç ediyordu²⁹⁴. Ayas; Sivas- Erzincan- Erzurum ve Tebriz arasında kurulan ticaret ağının başlangıç noktası üzerinde bulunmaktaydı. Diğer yandan İtalyan filoları tarafından Avrupa'dan getirilen ticari mallar, Selçuklu şehirlerine gönderilmeden önce Ayas limanında depolanır sonra da başkent Konya başta olmak üzere Anadolu şehirlerine dağıtımı gerçekleştirilirdi²⁹⁵.

Marco Polo Ayas'ı şu sözlerle tanımlar:

*"Deniz kıyısında Ayas denen kasaba var; önemli bir ticaret merkezi burası, ülkenin diğer bölgelerinde imal edilen mallar, bu liman kasabasına getiriliyor. Ayas, dış ülkelere açılan büyük pazarlardan biri. Venedikli ve Cenovalı tacirler, mal almak için buraya geliyorlar. Hatta ülkeyi ziyaret etmek isteyenler bile ilkin Ayas'a uğruyorlar, buradan ülkenin iç bölgelerine gidiyorlar. Bir kelimeyle Ayas, Küçük Ermenistan'ın en tipik bir kasabası"*²⁹⁶.

SİDE

Fotheringham, Side'deki Ceneviz varlığıyla ilgili olarak 12. Yüzyılın sonlarını işaret eder. Side ile özdeşleşen Vetis Satalia kalesi ve kasabası korsanlar tarafından tahrip edilmiş ve antik adı Attalia olan Nova Satalia imparator Manuel tarafından

²⁹² Yiğit, "Doğu Akdeniz'in", s. 453 dipnot 1.

²⁹³ Yiğit, "Doğu Akdeniz'in", s.455.

²⁹⁴ Yiğit, "Doğu Akdeniz'in", s.457.

²⁹⁵ Kavak, *Birinci Haçlı Seferi*, s.43.

²⁹⁶ Marco Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan: Filiz Dokuman, Tercuman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979, Birinci Cilt, Birinci Bölüm, s. 20.

tahkim edilmiştir. Likya'da Winke veya Phineca nehri üzerinde, korsanlar tarafından tahrip edilmiş Reswz adlı bir kale vardır. Nehrin kendisine uğrak yerleri burada olan Pisalı korsanlarından dolayı Portus Pisanorum adı verilir ve Fransa Kralı II. Philip 1191'de burayı ziyaret ettiğinde Hristiyanlara büyük zarar veren dört korsan kadirğası ele geçirilir. İtalyan şehirlerinin İstanbul'daki konumlarını geri kazanmalarından birkaç yıl önce, bazı tüccarlar 1182 katliamından sonra var olan gergin ilişkilere rağmen Side'ye geri döndüler. Venedik 1187'de imtiyazlarını geri alırken, Pisa Şubat 1192 ve Cenova da onlardan sonra kendi imtiyazlarını geri aldı. Aynı yılın Nisan ayında, Cenevizliler mahallelerinde bir genişleme hakkı elde ettiler²⁹⁷.

FİNİKE KALESİ

Evliya Çelebi Finike Kalesi'nden Ceneviz yapısı olarak bahseder:

“Finike Kalesi'nin özellikleri Önceden Ceneviz keferesi yapısıdır... Kalesi, düz bir tepe üzerinde beş köşe, şeddadi taş bina bir küçük kaledir. Büyüklüğü malumum değildir. İçinde bir camii, dizdari, neferat evleri ve buğday ambarları vardır. (—) bakan bir demir kapısı var. Limanı ucunda deniz içinde bir sağlam mendirek kulesi var, toplar ile dört tarafını muhafaza eder. Bu kule sonra yapılmakla başka neferi ve dizdari var. Bunun kale dibinde bir varoşu vardır, tamamı toprak örtülü 300 hanedir”²⁹⁸.

ANTALYA KALESİ

Parlak, Antalya Kalesi için, konuyla ilgili çeşitli çalışmalara ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere de dayanarak, güney sur duvarı üzerinde iki adet kapının olduğunu düşünmektedir. Bu kapılardan günümüze ulaşamamış olanın, limana inişi sağlayan merdivenli Büyük Liman Kapısı olduğunu belirtir. Bu ismin Evliya Çelebi tarafından verildiğini ve kapının 17. yüzyıldaki adı olduğunu vurgular. Parlak, bu kapının adına, 19. yüzyıla ait Antalya Kal'ası Tamirat Defterleri'nde Merdivenli Kapı olarak rastlandığını da ekler. Parlak, bu kapı ve merdivenin Bizanslılar

²⁹⁷ J.K. Fotheringham, "Genoa and the Fourth Crusade", *The English Historical Review*, Vol. 25, No. 97, 1910, s. 28.

²⁹⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9.kitap 1. cilt, s. 300.

zamanında Cenevizlilere tanınan ticari imtiyazlar sebebiyle yapıldığı kanaatindedir
299 .

Leake'in notlarında Ceneviz kalesi olması muhtemel yapıya ait bilgiler bulunmaktadır.

“Bu sabah sekizde, üç direkli, üstü kapalı, latin yelkenli bir gemide Adalia'ya doğru yola çıktık.... Selenti (Selinti) Burnu'nundan sonra Türkler tarafından Kalandra ve Yunanlılar tarafından Kharadra olarak adlandırılan küçük bir koy bulunmakta. Koyun çevresinde verimli bir vadi ve gerisinde yüksek dağlar bulunmakta³⁰⁰... Vadinin bir mil yukarısında, Venedik veya Ceneviz yapısının her görünümüne sahip terk edilmiş bir bina var”³⁰¹.

ASSAR KALESİ

Newton, Datça'daki (Knidos) çalışmaları sırasında bu kenti koruyan iki müstahkem mevkiden bahseder. Güneydekinin üzerinde bulunan Orta çağ kalesinin Assar Kalesi olarak adlandırıldığını, Cenevizliler ya da Türkler tarafından yapılmış olduğunu, harçla örülmüş kaba duvarlarının bulunduğunu ve köylülerin burasını Yazıköy Kalesi olarak adlandırdıklarını yazar³⁰².

FETHİYE KALESİ

Evliya Çelebi Fethiye Kalesi'nde Cenevizlilerin kullanımı olduğunu gösteren bilgiler verir.

“Fethiye (Mekri) Kalesi'nin özellikleri (—) tarihinde Menteşe oğlu (—) Han Ceneviz kâfiri elinden fethedip (—) tarihinde ise Gazi Hudavendigâr fethetmiştir. Sonra yine kâfirlerin eline geçince kalesini yıkmışlardır. Hâlâ büyük burçlarında Ceneviz yazıları ve resimleri vardır. Deniz kıyısında büyük bir kale imiş, bir kale de kayalar üzeredir. Duvarları sağlam Seddir”³⁰³.

²⁹⁹Sevgi Parlak, *Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2010, s.105.

³⁰⁰ William Martin Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, London 1824, s.123.

³⁰¹ Leake, *Journal of a Tour*, s.124.

³⁰² G.E. Bean, J. M. Cook, "The Cnidia", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 47, 1952, s. 181 ve dipnot 41.

³⁰³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt, 9.kitap, s.291.

2.4. EGE ADALARI

RODOS ADASI

Oniki ada kümesi olarak bilinen adalar içinde en büyüğü olan Rodos Adası, tarih boyunca çevresinde bulunan devletler tarafından ticari bir üs ve yönetim merkezi olarak görüldü (**Resim 41**). Rodos, Doğu Akdeniz limanlarından hareket eden ticaret gemilerinin Ege Denizi ve Batı Akdeniz'e ulaşmasında önemli bir liman görevi üstlendi. Akdeniz'deki varlığını güvenli bir şekilde devam ettirmek isteyen I. Aleksios (1081-1118), Türk denizcisi olan Çaka Bey'in Ege adalarına düzenlediği seferler sırasında akına uğrayan ve zarar gören Rodos'un önemli savunma üslerini 1089-1093 yılları arasında yenileyerek adanın tahkimatını saldırılara karşı artırdı. I. Aleksios, adanın ekonomik durumunu korumak için tedbirler aldı ve bunun için uzun süreden beri imparatorluğun Akdeniz'deki donanma gücünü sağlayan Venedik'e 1082 yılında verdiği imtiyazlara Rodos Adası'nın ticari kontrolünü dâhil etti ³⁰⁴.

1234'te Venedikliler Rodos'ta yerleşmeye çalıştılar, ancak Yunanlılar ve Cenevizliler tarafından buradan kovuldular. Rodos, Ceneviz nüfuz alanında kalmasına rağmen, 14. yüzyılın başında Venedikliler çevredeki bazı adaları işgal ederler ³⁰⁵. 1310'u takip eden birkaç yıl içinde Hospitaller sadece Rodos'u değil, Kos, Scarpanto, Saria, Kasso'yu da alırlar ³⁰⁶. Rodos, Venedikli tüccarlar için her zaman bir üs olmuştur; 1374'te adada bir Venedik konsolosu vardır. Venedikliler 1396'da Eğriboz'dan (Negroponte) Rodos'a, İstanbul'dan Dalmaçya kıyısındaki Ragusa'ya, Venedik gemileri ise Girit, Rodos ve Anadolu'nun Efes (Altoluogo) ve Milet (Palacio) limanları arasında ticaret yapıyordu. Türklerin Gelibolu ve Edirne'yi almaları, Ege ve Anadolu'da giderek güçlenmeleri Rodos ve İzmir'in savunmasını her şeyden önemli hale getirdi. Yaklaşık 1386'da Cenevizliler'in Venedik, Bizans ve Rodos ile birlik kurma önerisi de gerçekleşmedi ³⁰⁷.

³⁰⁴ Kavak, *Birinci Haçlı Seferi*, s.13.

³⁰⁵ A. T. Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century", *Papers of the British School at Rome*, Vol. 26, 1958, s. 195.

³⁰⁶ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.197.

³⁰⁷ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.199.

İSTANKÖY ADASI

Evliya Çelebi'nin Cenevizlilerle ilişkilendirdiği bir diğer kale İstanköy Kalesi'dir.

“Narenciye adası İstanköy Kalesi'nin özellikleri 928 tarihinde Ceneviz kâfiri elinden Sultan Süleyman fethidir, Kaptan Palak Mustafa Paşa eliyle. Tarih: "Yefracu'Tmuminîne bi-nasrillâh" tır. [Kur'ân, Rum, 4-5] Cezayir Eyaleti'nde Rodos Sancağı hükmünde her türlü vergilerden muaf Süleyman Han vakfıdır. Hâkimi mütevellidir ve büyük vakıftır. Ve 300 akçe şerif kadılıktır. Nahiyesi ancak ada içinde bulunan 3 kaledir. Biri İstanköy, biri güney tarafında Pili Kalesi, güneyinde Andimahi Kalesi ve dahi güneyinde Kefaloz Kalesi. Bu İstanköy Adası'nın batısında 12 mil uzakta Kalımyoz Adası ve yakınında Paşa Adası. Nahiyeleri bunlardır, başka yoktur³⁰⁸. Bu İstanköy Kalesi 120 mil doğudan batıya uzunlamasına yapılmıştır. Onun doğu tarafında bir kumsal burunda Menteşe tarafına, Isbat Kalesi burnuna 6 mil yakın horoz sesi duyulur bir burunda dört köşe Ceneviz yapısıdır. Ama nice elden geçmiş sağlam bir kale ve insan yapısı dayanıklı bir hisardır ve dört tarafı denizedir...Kalenin tam ortasında bir kat iç kalesi var, o da dört köşe bir kaledir. Daha önce kale bu imiş, sonra Süleyman Han korkusundan dış kaleyi yapmışlar, ama yine fethi Süleyman Han'a nasip olmuştur”³⁰⁹. “Andimahi Kalesi'nin özellikleri Bu İstanköy Adasında 3 adet kaleler fethedilip bu Andimahi Kalesi çok sarp olmakla içinde olan Malta ve Ceneviz kâfirleri direnip vermezler”³¹⁰. “Bu kale bir kat duvar görünür, ama kaya üzere aşağı duvarlarının temelleri 15 adım enli rıhtım ve fil cüssesi kadar taşlar ile yapılmıştır. Yunan tarihleri, İstanbul'u yapan Yanko ibn Madyan'm yapısıdır, diye yazmışlardır. Gerçekten eski bir kaledir. Ve içi dolma değildir, tamamen yerli kaya üzerine yapılmıştır. Onun için kapıdan içeri girince yokuş yukarı ve kesme kayalar üzere gidilir”³¹¹.

³⁰⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.Kitap, s.136.

³⁰⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.Kitap, s.137.

³¹⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.Kitap, s. 245.

³¹¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.Kitap, s. 247.

SAKIZ ADASI

Kaffa'nın dışında bir diğer önemli Ceneviz ticaret üssü Ege Denizi'ndeki Sakız adasıydı. 1261'de İmparator VIII. Mihail, Pera'daki Cenevizli tüccarlara tavizler verince, Sakız Adası'nda bir konsolos tutmalarına da izin verdi. 1304 yılında Cenevizli kardeşler Benedetto ve Manuele Zaccaria adayı ele geçirdiler. 1267'den beri Bizans İmparatoru'na yıllık bir haraç karşılığında Foça'daki şap madenlerini zaten kontrol ediyorlardı³¹². Sakız Adası'ndan geçen şap ticaret yolunu Türk korsanlarının saldırılarından korumak ve Bizans İmparatoru'nun zayıflığından da yararlanan Zaccaria kardeşler adanın kontrolünü ele geçirdiler. Böylece Foça'daki şap madenlerine ek olarak Sakız Adası'ndaki sakız ticaretinin tekeli elde ettiler. Benedetto Zaccaria, adayı Bizans imparatoruna haraç karşılığında tuttu. Ancak sonraki yıllarda, ailenin sonraki üyeleri, imparatorluk otoritesini hiçe sayarak ada üzerinde kendi egemenliklerini ilan ettiler. Bunun üzerine Bizans İmparatoru III. Andronikos, birliklerini Sakız Adası'na gönderdi ve yerel Rum nüfusun ve Venedik gemilerinin desteğiyle 1329'da adayı kontrolü altına aldı. Ancak Sakız Adası hem stratejik hem de ticari olarak Cenevizliler için vazgeçilemeyecek kadar önemliydi. Bizans sarayında süregelen taht mücadelelerinden yararlanan Cenevizliler 1346'da adayı yeniden ele geçirdiler. Ada, 1566'daki Osmanlı fethine kadar Giustiniani ailesinin bir tımarı olarak kaldı³¹³.

Sakız Adası'nda bulunmuş Ceneviz sikkeleri Valakou (II. 109-118) tarafından incelenmiştir³¹⁴. Hasluck, Sakız'dan bir Ceneviz kabartması ve İzmir'deki yıkılmış S. Peter kalesinden armalar buldu. Bunlar 1376'ya, kalenin Rodos Şövalyelerinin elinde olduğu zamana tarihlenmişti. Deniz kıyısındaki Katarriktis köyü bazı Ceneviz kalıntılarına ve Argenti ailesi tarafından yaptırılan kiliseye sahiptir³¹⁵. Kourofinia'ya

³¹² Mercan, "From Genoese to the Perots", s.595.

³¹³ Mercan, "From Genoese to the Perots", s. 596.

³¹⁴ Andrew Meadows, "Coins in the Aegean Islands", *American Journal of Numismatics*, Vol. 23, 2011, s.272-273.

³¹⁵ D. W. S. Hunt, "An Archaeological Survey of the Classical Antiquities of the Island of Chios Carried out between the Months of March and July 1938", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 41, 1940 - 1945, s. 36.

ve Langidha'daki kalelerin Cenevizlilere ait olduğu kabul edilir³¹⁶. Kampia'da vadiyi korumak için inşa edilmiş bir gözetleme kulesine veya kaleye ait duvar kalıntıları vardır ve bunlar tıpkı Kourofinia'daki kaleye benzerler³¹⁷.

Kale limanın kuzey ucunda yer almaktadır (**Resim 42-45**). Doğu tarafı denize bakar, kuzey ve batı duvarları daha kalındır. Çevresi geniş bir hendekle korunur. Kırmızımsı-kahverengi yerel taştan inşa edilmiştir. Cenevizliler ve Venedikliler tarafından kullanılmıştır. Kale ile ilgili olarak ele geçen yazıtların verdiği en erken tarih 1404 ve en geç tarih 1522'dir. Duvarlar Cenevizliler tarafından kullanıldığı sürece onarılmıştır. 1433 kuşatmasından sonra ise kapsamlı bir şekilde modernize edilmiştir³¹⁸.

Sakız Adası çeyrek asır süren ilk Ceneviz işgali sırasında Zaccaria'nın sağlam ve güçlü yönetimi altında, eski refahını geri kazandı. Benedetto başkenti yeniden güçlendirdi, yıkılan binaları restore etti, duvarları yükseltti ve kalma niyetinin önemli kanıtlarını derinleştirdi³¹⁹. Benedetto II ve kardeşi Martino Zaccaria'nın diplomatik davranışları Sakız Adası'nın bu dönemde artan önemini gösterir. Bu durumu iki kardeşin birlikte bastırdıkları ve 'İmparatorun hizmetkarları' ifadesini taşıyan madeni paralar da kanıtlamaktadır³²⁰. Sakız Adası'nın Ceneviz yönetimi, Levant'taki diğer tüm Latin yaratımlarından farklıydı. Modern deyimle 'yeminli şirket' olarak adlandırılan şeydi³²¹. Cenevizlilerin özel sömürge kurumu olan "maona" aracılığıyla, bu adaya 14. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın ilk yarısına kadar Cenevizliler hakimdi³²² (**Resim 46-62**).

Pîrî Reis Sakız adası hakkında bilgi verir.

³¹⁶ Hunt, "An Archaeological Survey", s. 41.

³¹⁷ Hunt, "An Archaeological Survey", s.42.

³¹⁸ F. W. Hasluck, "The Latin Monuments of Chios", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 16, 1909/1910, s.142.

³¹⁹ William Miller, "The Zaccaria of Phocaea and Chios. (1275-1329) ", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 31, 1911, s.46.

³²⁰ Miller, " The Zaccaria", s. 48.

³²¹ William Miller, "The Genoese in Chios, 1346-1566", *The English Historical Review*, Vol. 30, No. 119, 1915, s. 418.

³²² Yoko Kamenaga-Anzai, "An Aspect of the Genoese Network and its Colonial World in the Middle Ages" , *Hermes-IR, Hitotsubashi University Repository, Mediterranean World*, 2015, s.138. (<https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/hermes/ir/re/28554/chichukai0002201370.pdf>); Miller, "The Genoese", s. 430.

“Sakız adası dağlık ve taşlık yerdir. Yıldız tarafında bir büyük dağ vardır. Aya Pantelimo derler. Sakız Adası'nın uzaktan nişanı budur. Bir çadır şeklinde görünür ve çadır tepesi gibi üstü düzdür. Adanın çevresi yüz yirmi dört mildir. En meşhur kalesi, adanın güneydoğusu tarafında Anadolu'ya karşı, bir alçak yerde, deniz kenarındadır. Kalenin içindeki yollar tuğla ile kılıcına döşenmiştir. Her zaman süpürüp temiz tutarlar. Çünkü bu kale tüccar yeridir. Eskiden beri Cenevizliler gelip ticaret için bu adayı karargâh yapmışlardır. Şimdiki halde oniki Bezigân (tüccar) ın tasarrufundadır. Bu tüccarların çocukları Aşağı Ceneviz'den gelip devlete haraçlarını verdikten sonra Frengistan beyleri ile kavgalar etmişlerdir. Onun için büyük kaledir. Anadolu ve diğer yerler ile alışveriş ve ticaretle geçinirler. Kalenin önünde yapılmış bir liman vardır”³²³.

Tournefort adayı şöyle tanımlar:

“Kios adası kuzeyden güneye doğru uzanır; ama ortası daha dardır, güney ucunda Cabo Mastico ya da Katomeria (Aşağı Yöre), kuzeydeyse Apanomeria (Yukarı Yöre) burnu ile sonlanır. Khios kenti ve Ova, adanın doğu kıyısında adanın ortasına yakın bir yerdedir: Burası büyük, göz alıcı ve Doğu Akdeniz'in tüm diğer kentlerinden daha iyi inşa edilmiş bir kenttir; evleri güzel, kullanışlıdır; doğrama ile yapılmış tavanaraları, onların üstünde de düz ya da oluklu kiremitlerle kaplanmış çatıları vardır; taraçaların sıvası iyidir, Kiosluların inşaat usullerini, yerleştikleri tüm Doğu kentlerini güzelleştiren Cenevizlerden öğrendikleri bilinir”³²⁴. “Kısacası Doğu Akdeniz'de sadece kerpiçten evler görerek geçirdiğim bir yılın ardından Khios kenti, iyi açılmamış ve bizim Provence'taki gibi çakıtaşlarıyla kaplanmış sokaklarına karşın, bana inci gibi göründü. Son savaşta Venedikliler de şato çevresindeki evleri yıkarak Kios'u güzelleştirdiler. Bugün aynı yerde güzel bir meydan bulunuyor. Bu şato, Cenevizlerin deniz kıyısına yaptıkları eski bir kaledir; kenti ve limanı korur, ama kentin bir bölümü kaleye daha egemen bir konumdadır; kaledeki garnizon mevcudunun bin dört yüz olduğu söyleniyor; yuvarlak burçlara ve kötü bir hendeğin koruduğu sudara bakınca en az iki bin muhafız gerektiği anlaşılıyor; kalenin içiye tamamen evlerle dolu; bu sıkış sıkış evlerde bugün sadece Müslümanlar oturuyor; seksen yıl önceyse -soylu Giustiniani'lerin, Burghesi'lerin, eastelli'lerin ve başka ailelerin armalarının da gösterdiği gibi- bu evler Latin soylularının elindeydi; Yenedik gülleleriyle yıkılmış evleri Türkler her gün onarıp ayağa diyor; ayrıca, burada

³²³ Pîrî Reis, *Kitab'ı Bahriye*, 1. Cilt, Baskıya hazırlayan: Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 1973, s.165.

³²⁴ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 243.

epeyce düzgün bir cami de inşa edilmiş. Yukarı çıkan ya da inen, yani İstanbul'a giden ya da İstanbul'dan gelerek Suriye ile Mısır'a giden tüm adalıların buluşma yeri Khios limanıdır. Ama liman çok bakınlı değildir; deniz yüzeyindeki kayalardan oluşan ve Cenevizlerin eseri olan kötü bir dalgakıranı vardır; giriş de oldukça dardır ve suyun hemen altındaki kayalıklar nedeniyle oldukça tehlikelidir. Aya Nikola adacığına dikilmiş deniz feneri olmasa, bu sualtı kayalıklarından zor kurtulunurdu. Biz ayrılırken limanda, yedi Türk kadirgası ve Trablusgarp'tan üç savaş gemisi vardı. Olağan koşullarda orada hep bir kadirga filosu bekler”³²⁵.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde ada ile ilgili detaylı gözlemler vardır:

“Büyük şehir kalesi, eski bağ ve gülistan, Sakız Şehri'nin özellikleri Yunan tarihleri yani hakim Yanvan'ın yazdığına göre bu gülistan ada ilk defa Büyük İskender zamanında mamur olmuştur ki Hazret-i Peygamber'in doğumundan 882 sene öncedir ve Hazret-i İsa, Hazret'ten 600 sene öncedir. Bu kale İsa'dan 282 sene önce yapıldığı Ker Elena Kilisesinde Latin yazısı ile beyaz mermer üzere tarihi yazılıdır. Sonra (—) tarihinde Ceneviz krallarından Markadina adlı kral Emevîlerden Abdülmelik Halife'nin korkusundan bu kaleyi inşa etmiştir. Zira Emevîlerin zamanında Kıbrıs Adası, Girit Adası, Mora Adası, Mağrip ülkesinde Cezayir Vilâyeti, İspanya ve sair adalar fethedilip İstanbul Kalesi'ni kuşatarak fethedip barış yaparak Şam'a döndüğünde o sene bu Sakız Kalesi'ni Ceneviz kralı yapmıştır. Daha sonra (—) tarihinde Sultan Süleyman fethidir, Piyale Paşa eliyle. Sakız'ın fethedilme sebebi: Ceneviz kâfirleri Osmanlı ile görünürde dost idi. Ama gizlice gelen geçen tüccar, hacı ve yolcu gemilerini alıp insanları zincire bağlı esir ettikleri Cem haşmetli padişahın kulağına gidince Sakız Adası'nın fethini Piyale Paşa'ya emreder”³²⁶. “Hamd olsun cenksiz cidalsız kale fethedilip diğer İslâm beldelerine eklendiğinin tarihidir kim yazıldı: Ehl-i küfrün Sakız'ın çekdi Piyale Paşa. Sene 973 Daha önce Ceneviz kralının tahtı idi ve Karadeniz'in dört tarafındaki kaleler ta Azak Denizi sonunda Azak Kalesi, Kefe Kalesi ve Sudak Kalesi, bunların hepsi Ceneviz keferesi hükmünde idi. Devletleri tersyüz olup payitahtları olan Sakız'larını da Osmanlı alıp çiğneyince kralları Ceneviz'e gidip orada öldü”³²⁷

“Baştan başa Ceneviz yapısı kale gibi yüksek evleri vardır ve halkı şanlıdır. Yeryüzünde acayip ve garip ne kadar binalar varsa bu şehirde ondan fazla türlü türlü

³²⁵ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s. 244.

³²⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.Kitap s.125.

³²⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.Kitap s.127.

*acayip ve garip taştan oyulmuş şekiller, mukarnas sanatlar, mermer üzere tuhaf çiçekler ve acayip iri şekiller var ki insan hayran olup aklı şaşır gözleri kamaşır”.*³²⁸
*“Bazısı ta Ceneviz zamanından beri sanatlı güzel tarzda beyaz kayağan döşelidir ki büyüleyicidir. Bazısı dört köşe, bazısı yuvarlak kubbe ve bazısı da sivri kubbe örtülü evlerdir”*³²⁹.

.....

MİDİLLİ ADASI

Midilli'nin Orta Çağ Kalesi, kuzey limanından kuzeydoğu tepesine kadar uzanır ve burnun kuzeydoğu bölümünü kaplar. Erken Bizans döneminde yapılmıştır. Midilli Cenevizliler tarafından işgal ve iskân edilmiştir. 1355'te Cenevizli Gattilusio hanedanı Midilli'yi yönetmeye başlar. Kısa bir süre sonra Midilli ve kalesi daha düzenli bir şehir planına kavuşmuştur³³⁰.

Kale batıya doğru yükselen yarımada üzerine inşa edilmiştir³³¹. Midilli'nin son hükümdarları Domenico ve Nicolas Gattilusio, 15. yüzyılda kaleyi onartmış ve güçlendirmiştir. Osmanlı tehdidi ve barutun savaşta yeni kullanımı, belki de Midilli'nin 1462'de Osmanlı Türkleri tarafından fethinden hemen önce, kaledeki önemli savunma çalışmalarının tamamlanmasına katkıda bulundu³³².

Gattilusio ailesi ve akropol üzerindeki Ceneviz kalesinin **(Resim 63)** geç orta çağ sur duvarları ile ilgili çalışmalar Hasluck tarafından yapılmıştır³³³. Hasluck'un incelediği yazıtlar Frank hanedanıyla bağlantılıdır. Armalar ve yazıtlar içeren taşlar yaklaşık bir yüzyıldan (1355-1462) fazla bir tarihe sahip olan hanedan üyelerinin mezar anıtlarının yazıtlarıdır **(Resim 64-68)**. Midilli Dükahğı, 1350 civarında Levant'a servet kazanmak için kadırgalar ve paralı askerlerle birlikte gelen Cenevizli bir tüccar ailesinin çocuğu olan Francesco I Gattilusio (1355-84) tarafından kuruldu.

³²⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 1. Cilt, 9. Kitap s.130.

³²⁹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 1. Cilt, 9.Kitap, s.131.

³³⁰ Pavlos Triantafyllidis, "War in Medieval Mytilene, Lesbos, Greece:: Glass Grenades of the 14th and 15th Centuries", *Journal of Glass Studies* , Vol. 58, 2016, s. 296.

³³¹ W. H. D. Rouse, "Lesbos", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 2, 1895/1896, s. 145-154. Burada 148.

³³² Triantafyllidis, "War in Medieval Mytilene, Lesbos, Greece", s. 297.

³³³ Caroline Williams, I. K. Whitbread, "Hellenistic and Roman Buildings in the Mediaeval Walls of Mytilene", *Phoenix* , Vol. 38, No. 1, 1984, s. 31.

Francesco I Gattilusio, Bozcaada'da Bizans İmparatoru V. İoannis Paleologos ile tanıştı, ardından rakip imparator VI. İoannis Kantekouzenos ile savaşa girdi. Francesco, imparatorun kız kardeşi Maria Paleologos ile evlenerek çeyiz olarak Midilli adasının yönetimini almayı ve bunun karşılığında imparatorun savaşı kazanmasına yardım etmeyi kabul etti³³⁴. Bu karşılaşma, armalarına Paleologos monogramlarını ekleyen torunları tarafından büyük gurur nedeni oldu. Midilli, Francesco'nun ilk Kastro'yu inşa ettiği yeni düklüğün başkenti oldu.³³⁵

Kaledeki Gattilusio hanedanına ait lahitler Bizans'ın antik lahitleri yeniden kullanma geleneğini de takip eder. Bunların 12. ve 13. yüzyıla ait örneklerine Myra ve Efes'te rastlanır³³⁶. Buradaki örneklerden ikisi boyut ve tasarım olarak İstanbul'un Ceneviz kolonisi Galata'daki Dominik kilisesi S. Paolo e Domenico'da bulunanlarla yakından ilişkilidir³³⁷.

Gattilusio ailesi, yönetimleri altındaki insanlarla güçlü bağlar kurmaya, geleneklerine, kültürel değerlerine, siyasi bağlantılarına ve tarihlerine saygı duymaya odaklandı. Yerel halkla bağlantı kurmaya ve Bizans sarayıyla olan bağlantılarını vurgulayarak Bizans İmparatorluğu'na kendi üyeliklerini dile getirerek ortak bir anlatı yaratmaya çalıştılar. Bir siyasi tanıtım aracı ve imparatorluk ailesiyle olan bağlarının sürekli bir hatırlatıcısı olarak Bizans imparatorluk ikonografisine büyük ölçüde güvendiler. Kurucunun Midilli kalesinin orta kapısındaki 1373 tarihli yazıtında, her iki yanda Gattilusio arması (balık pulu desenleri ve sağda yürüyen taçlı bir kartaldan oluşan) ile çevrili Paleologos (IIA) amblemi bulunur. Gattilusio'nun armalarının Paleologos amblemi ile bir arada bulunması, Midilli kalesindeki ana kulede ve Gattilusio ailesine ait bazı lahitlerde görülür³³⁸.

³³⁴ Fotini Kondyli, "Lords at the End of the Empire", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 112, 2017, s.327. 14. yüzyılın ortaları ile 15. yüzyılın ortaları arasında, Cenevizli Gattilusio ailesi, Bizans imparatorluk ailesiyle evlilik yoluyla kurduğu bağ sayesinde ve yavaş yavaş Trakya sahil kasabası Enez (Ainos) ve Eski Foça da dahil olmak üzere Midilli, Semadirek, Taşoz ve Lemnos adalarıyla Kuzey Ege'nin önemli yerlerinin hükümdarı oldu.

³³⁵ Eric A. Ivison, "Funerary Monuments of the Gattelusio at Mytilene", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 87, 1992, s.423.

³³⁶ Ivison, "Funerary Monuments", s.434.

³³⁷ Ivison, "Funerary Monuments", s.435.

³³⁸ Kondyli, "Lords at the End", s. 327.

Gattilusiolar, yönetimleri altındaki bölgelerin pragmatik ihtiyaçlarını, özellikle güvenlik, tahkimatların bakımı, ekonomik faaliyetlerin ve deniz ticaretinin geliştirilmesi ile ilgilendiler. İnşaat programları Aleksios ve İoannis'inkine çok benziyordu ve deniz ticaretini canlandırmak için kıyı bölgelerindeki tahkimatlara ve güvenli limanlara odaklandılar. Önceden var olan kaleleri onarma, yeniden inşa etmede ve kontrol ettikleri alanlara yeni tahkimatlar eklemeye çok aktiflerdi. Kale, Gattilusio idaresi tarafından işgal edildikten sonra ikiye bölündü. Yerliler ana kalenin dışında, yine tahkim edilmiş bir mahallede yaşıyorlardı. O döneme ait tek kalıntı, ortadaki surların iç hattı ve St John kilisesidir. Gattilusio kontrolü altındaki bir başka Kuzey Ege adası olan Semadirek Adası'nda, Chora ve Palaiopolis'teki iki büyük tahkimat ve adanın kuzey tarafında Phonias kulesi olarak bilinen bir kıyı kulesi onların yönetimi ile ilişkilidir³³⁹.

Pîrî Reis ada hakkında bilgi verir:

“Bu bölüm Midilli Adasını anlatır. Bu ada dağlık bir yerdir. Akarsuları vardır. Çevresi yüzaltmış mildir. En meşhur kalesi adanın gündoğusu tarafında poyraza karşı ve Anadolu karşısındadır. Sivri bir kayalık burnun üzerine kurulmuştur. Bu burnun iki tarafı iki limandır. Önündeki liman yıldız tarafındadır. Yeni liman denir ve kafir yapısı bir kalesi vardır. Bu liman yıldız rüzgarına açıktır. Kible tarafındaki limana eski liman denir. Bütün rüzgarlara karşı muhafazalıdır”³⁴⁰.

Newton adayı şu sözlerle tanımlar:

“Bir zamanlar Ceneviz ailesi Gattilusio'nun oturduğu bir orta çağ kalesi, şimdi Akropolis'in alanını kaplar ve antik kentin yerini oluşturan aşağı zeminin çoğu, Yunan ve Türk sakinlerinin evleriyle kaplıdır. Türkler esas olarak kuzey limanına yakın bir mahallede yaşıyor. Kara tarafında, kasaba neredeyse batıya bakan yüksek faturalarla çevrilidir. Bu tepelerin eteğinde, kasabayı limandan limana çeviren ve Yunan Devrimi sırasında savunmasına hizmet eden alçak bir duvar çevreler. O zaman şimdiki Paşa'nın babası tarafından yaptırılmıştır”³⁴¹.

“Antik Akropolis'in bulunduğu yerde Helen surlarına dair hiçbir iz bulamadım, ancak Ceneviz kalesi, kayalık yarımada'nın zirvesinin tamamını kapladığı için muhtemelen

³³⁹ Kondyli, "Lords at the End", s.330.

³⁴⁰ Pîrî Reis, *Kitab'ı Bahriye*, 1. Cilt, s.143.

³⁴¹ C.T Newton, *Travels & Discoveries in the Levant*, Vol.I, London 1865, s. 50.

temelleri üzerine inşa edilmiştir. Çevresinde garnizonun bir parçası olmayan fakir Türklerin yaşadığı çok sayıda ev var. Yunan korsanlarının ziyaretlerinin daha zorlu olduğu zamanlarda, toplarının sağladığı koruma çok değerli olmalıydı. Gattilusio'nun ailesi, onu II. Muhammed tarafından alındığı 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar elinde tuttu. Bu kale, Türkler tarafından hala bir imparatorluk kalesi olarak korunmaktadır ve gücü olmayan bir yer olmasına rağmen, bir silah deposu olarak hizmet vermekte ve Midilli kasabasını büyülemektedir”³⁴².

“Bu yerin uzak konumundan antik kentin bazı kalıntılarını bulmayı umarak, umut dolu bir şekilde Ereso'ya vardım. Ama bana söylendi yaklaşık on beş yıl önce, bir kısmı bir Fransız gezgin tarafından taşınmış birçok heykelin bulunduğunu ve komşu bir manastırın keşişlerinin yazıtları almış ve hiçbir şey kalmayana kadar yazıtlı yüzeyle renklerini topraklamış olduklarını. Eski tarihin sayfalarını yok etmek için yerle bir ettiğinizi hayal edin. Panagia'nın sefil bir görüntüsünü lekelemek için renkler! Bununla birlikte, evinde bir dizi yazıt parçası toplamış olan, öğretmen olarak hareket eden çok zeki bir Yunan keşiş buldum. Adil bir bilgindi ve Atina'da okumuş. Böylesine vahşi bir yerde böyle bir adam bulmak beni şaşırttı; eğitimle bu şekilde aydınlanmış bir keşiş, Levant'ın bu bölümünde ender görülen bir olgudur. Beni, durumu en çarpıcı olan Ereso Akropolisini görmeye götürdü. Denizden dümdüz yükselen bir kayanın zirvesini taçlandırıyor. Palaeo Castro adlı eski bir Ceneviz kalesi, şimdi Helen kalesinin yerini işgal ediyor. Kalenin batı ucunda, içi iyi sıkıştırılmış molozla doldurulmuş, kare bloklardan inşa edilmiş bir Helen duvarının parçası vardır. Kalenin aynı bölümünde orta çağ izlenimi veren tünel çatılı bir sarnıç bulunmaktadır”³⁴³.

“Gattilusio ailesi, hanedanın sonuncusu Nicholas'ın Midilli kalesini cesurca savunduktan sonra onu II. Muhammed'e teslim ettiği 1462 yılına kadar bu adada hüküm sürdü. Gatelusio hanedanı, çok nadir bulunan ve ancak son zamanlarda nümismatistler tarafından tespit edilen gümüş ve bakırdan madeni paralar bastı. Orada bulunduğumdan beri British Museum için bunlardan küçük bir koleksiyon oluşturmayı başardım. Chan Koolessy olarak adlandırılan kalenin bir kısmı, kalan kısmından bir hendekle ayrılmıştır. İşte bir perde duvarla birbirine bağlanan üç kule. Merkez kulenin batı yüzünde, üzerinde üç rozet bulunan dikdörtgen bir levha bulunur. Solda taçlı, çifte yayılmış bir kartal; sonraki, arasında bir çapraz dört B,

³⁴² Newton, Travels & Discoveries, s.52.

³⁴³ Newton, Travels & Discoveries, s. 95.

Pateologi'nin kolları: sağda, Gatelusio'nun paltosu zaten fark edildi." Aşağıda, Roma gladyatörlerini temsil eden kabartmalı, geç kaba bir tarzda altı levha bulunmaktadır. Thermae'de küçük bir kilise, ki daha önce fark etmiştim. Orada ve orada Yunanca yazıt parçalarını kopyaladım ve bir sokağın duvarında, Pompey'e Soter başlıklı bir ithafın parçasıydı. Kalede Sultan Muhammed tarafından yaptırılan Kale Camisi var. 1462 yılında Midilli'nin fethinden sonra bu cami o kadar çok tamir görmüştür ki, orijinal yapısından çok az şey kalmıştı."³⁴⁴

TAŞOZ

14. ve 15.yüzyıllarda farklı sınır lordları Taşoz adasındaki Christoupolis, Chrysoupolis, Anaktoroupolis ve Limenas kasabalarını herhangi bir mali veya diğer yükümlülük olmaksızın yönetmişlerdir. Aleksios ve İoannis'in ana önceliği, Makedonya'nın kıyılarında bölgeyi koruyacak bir savunma ağı oluşturmaktır. Bu kalelerden bazıları, Bizans ve sonraki dönemlerde, genişletmeler, eklemeler ve restorasyonlar dahil olmak üzere ardışık inşa aşamalarının sonucudur. Bu tahkimatlar iki sınır lordu tarafından oluşturulan yeni bir savunma ve iletişim ağına katılmıştır³⁴⁵.

14. yüzyılın ortalarındaki siyasi ve askeri olaylarda önemli bir rol oynayan Anaktoroupolis kalesi, küçük bir yarımada üzerine inşa edilmiş, dairesel, çokgen ve kare kulelerle güçlendirilmiştir. Planı 1.5 hektarlık bir alanı çevreleyen bir çevre duvarı olan düzensiz bir dikdörtgendir.

Christoupolis kalesi, MÖ 5. yüzyıla kadar uzanan ilk savunma duvarı ile uzun bir mimari tarihe sahiptir. Surlar ve şehrin bir kısmı 14. yüzyılın sonunda tahrip edilir, bu nedenle ayakta kalan kalıntıları, daha sonraki eklemeler ve değişikliklerle 15. yüzyılın ilk yarısına aittir.³⁴⁶ Merkezi dairesel kule ile dış duvardaki iki kare kulenin kalıntıları Bizans kalesinin parçaları olabilir. Kalenin İstanbul ile Selanik arasında bir bağlantı noktası olarak stratejik konumu, Aleksios ve İoannis'in ilgisini çeker ve onu kıyı tahkimat ağlarına dahil ederler. Fransız kazıları, limanın savunma

³⁴⁴ Newton, *Travels & Discoveries*, s. 117.

³⁴⁵ Kondyli, "Lords at the End", s.316.

³⁴⁶ Kondyli, "Lords at the End", s.317.

duvarının bazı kısımlarını, bir kulenin temelini ve tahkim edilmiş alanın içindeki bir kuyuyu ortaya çıkardı³⁴⁷. Limanın kuzey batısında, antik akropol üzerine inşa edilmiş, limana hâkim başka bir kale daha vardır. 14. yüzyılın başında sözü edilen bu akropolis, 15. yüzyılda Gattilusio tarafından yeniden inşa edilip güçlendirilmeden önce Latin fetihleri sırasında veya daha sonra John ve Aleksios tarafından restore ettirilmiştir³⁴⁸. Kondyli görüş alanı analizine dayanarak, Christoupolis, Anaktoroupolis ve Limenas'ın üç kalesinin anakara (kıyı Makedonyası) ve ada (Taşos) arasında işleyen bir iletişim ve kontrol üçgeni oluşturduğu fikrini ileri sürer. Yerel düzeyde, her kale yakındaki kaynakları ve yerel nüfusu korudu, ancak bölgeler üstü düzeyde, Makedonya kıyılarının ve İstanbul'a giden kuzey deniz yollarının daha geniş bir gözetleme ve koruma ağı vardı³⁴⁹.

Gattilusio Taşoz'un yönetimi aldıktan sonra (1419) Limenas'taki tahkimatların korunması ve genişletilmesi üzerinde yoğunlaştı. Akropolisi güçlü duvarlar ve kulelerle yeniden inşa etti. Akropol çevre duvarlarında halen ayakta duran en azından iki kare kule, sarnıçlar ve içindeki şapel, Gattilusio yönetimi ile ilişkilendirilir. Akropolün en belirgin özelliği, liman surlarının estetiğine ve yapı malzemesine uygun, tamamen büyük devşirme bloklarla inşa edilmiş, kalenin anıtsallığına katkıda bulunan anıtsal kapısıdır. Gattilusio'nun Taşoz'daki inşaat faaliyetleri, güvenlik konusundaki endişelerini ve aynı zamanda anıtsallığa olan ilgisini yansıtır. Gattilusio, Taşoz'u ve Limenas limanını Batı, İstanbul ve Karadeniz arasındaki deniz ticaretinde önemli bir merkez olarak yeniden tanıtmak istediğinden, zenginlik, kontrol ve anıtsallık kavramları daha uluslararası bir ticari ve politik aşamada yönetildi. Gattilusio'nun inşa faaliyetleri, siyasi propagandası ve görsel dili, onların kendi yerel kimliklerini oluşturma isteği ve hem kendi yönetimleri altındaki yerel topluluklarla hem de Bizans sarayıyla olan ilişkilerini ifade etme biçimlerinin altını çizer. Ortak bir aidiyet duygusu ve yerel nüfusla güçlü bir bağ, onların otorite tanımlarını kolaylaştırdı, egemenlik alanlarındaki ekonomik ve demografik istikrarı güçlendirdi ve kendi siyasi ve ekonomik gündemlerini destekledi. Bu durum Geç

³⁴⁷ Kondyli, "Lords at the End", s. 318.

³⁴⁸ Kondyli, "Lords at the End", s. 319.

³⁴⁹ Kondyli, "Lords at the End", s. 320.

Bizans hükümet tarzı ve sınır idaresindeki, özellikle de son yüzyılda, 14.yüzyılın ortasından 15. yüzyılın ortalarına kadar olan değişikliklere ilişkin bilgiler verir ³⁵⁰.

SEMADİREK ADASI

Surların inşa tarihine atıfta bulunan yazıtlara dayanarak, Gattilusio, adanın savunmasını sadece üç yılda (1431-3) önemli ölçüde artırmıştı. Aynı derecede ilginç olan, sur duvarlarında hem yerlilere hem de Cenevizlilere hitap eden ve Palamedes'i adanın koruyucusu ve savunmasını güçlendirmekten sorumlu olarak tanıtan çok sayıda Yunanca ve Latince yazıtın olmasıdır ³⁵¹.

LEMNOS

Venedikli tüccarlar Lemnos ile ticarete 11. Yüzyılda başladılar. MS 1136'da Lemnos Başpiskoposu Mihail, Venediklilere Kotchinos'ta bir şapel verdi ve bunun sınırları özel olarak belirtildi. MS 1173'te Venedik'teki S. Giorgio Maggiore Manastırı adada toprağa sahipti.

Bizans imparatorluğunun bir parçası olan Ege adaları, Venedikliler ve Haçlılar tarafından 1204'te İstanbul'un kuşatılması ve ele geçirilmesinin ardından yeniden söz konusu oldular. Venedik, Lemnos da dahil olmak üzere pek çoğunu güvence altına aldı ve onları soylu Venediklilere paylaştırdı. Lemnos'un 13. yüzyıldan 15. yüzyılın ortalarına kadar olan tarihi, adayı kimin yönettiği nadiren belli olduğu için zorluklar içerir. Bununla birlikte, Venedikliler ve Cenevizliler'in çeşitli zamanlarda aynı anda sömürü hakkı talep ettikleri ve her ikisinin de orada oldukları açıktır.

Nymphaeum Antlaşmasından sonra Lemnos, diğer birçok adaya sahip olan Gattilusio'nun bir kolu olan Embriaci ailesine verildi. Ancak 1278'de ada yeniden Latin İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi ve 1296'dan 1303'e kadar Venedikliler bir kez daha burayı yönetti. 1414 ile 1419 yılları arasında adad tekrar Cenevizli Gattilusio'ya verildi ³⁵². Venedik egemenliği sırasında Moudros, Kondia, Palaeo

³⁵⁰ Kondyli, "Lords at the End", s. 331.

³⁵¹ Kondyli, "Lords at the End", s.331.

³⁵² F. L. W. Sealy, "Lemnos", *The Annual of the British School at Athens* ,Vol. 23, 1918/1919, s.154.

Kastro, Plata ve Scala'da ve ayrıca Kotchinos'ta birkaç kale inşa edildi. Olasılıkla Cenevizliler adanın batısını, Venedikliler doğu yarısını işgal etmiştir. Ada, 1437'de iki kasaba, altı kale ve yüz köy içerdiğinden, tüm bu çekişmelere rağmen Lemnos'un refah içinde olduğu kesindir ³⁵³. 1449'dan 1455'e kadar, bir Venedikli olan Naxos Dükü II. Nicolo, Lemnos'u elinde tuttu, ancak 1453'te Konstantin onu Cenevizlilere verdi. Çünkü Türklere karşı yardım almayı umuyordu. 1453'te İstanbul'un alınmasından sonra Fatih Sultan Mehmed, bir süre için Lemnos ve Taşoz'u Hristiyan hükümdarların eline bıraktı, ancak 1457'de adaları kendi egemenliğine kattı ³⁵⁴.

³⁵³ Sealy, "Lemnos", s.153.

³⁵⁴ Sealy, "Lemnos", s.155.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATI ANADOLU CENEVİZ KALELERİ

Bu bölüm başlığı altında Çandarlı, Foça, İzmir, Çeşme, Kuşadası Güvercinada ve Balat'ta bulunan, Cenevizliler tarafından yapıldığı ya da kullanıldığı konusunda bilgilere sahip olduğumuz kaleler incelenecektir. Bazı kalelerin Cenevizliler tarafından yapımları ya da kullanımları konusunda tartışmalar devam etmektedir. Bu nedenle kalelerle ilgili bilgilerde tüm bu tartışmalara ve olasılıklara yer verilmiştir. Bu bölüme bir başlangıç olarak seyyahların Cenevizliler ve bölge ile ilgili genel izlenimleriyle başlamak uygun olur.

18. yüzyılın başında Anadolu'yu gezen Tournefort, o tarihlerde hâlâ bir deniz gücü olarak varlığını koruyan Cenevizlilerle ilgili bilgiler verir:

“Bununla birlikte, Ege denizindeki Latin rejimi bu bölge açısından bir refah dönemi oluşturmamış, bunalımlı bir çağa denk düşmüştür. Tüm 13. yüzyıl boyunca imparatorluklarını yeniden kurmaya çalışan Bizanslılar adaları yeniden işgal etmeye uğraşır ve 1263 ile 1278 arasında korsanların yardımıyla bunların bir bölümünü ele geçirirler de. Sonra yüzyılın sonunda Venedikliler ile Cenevizler arasındaki savaşın yansımaları Ege denizine kadar her yerde hissedilir. Bir sonraki yüzyılın başında Katalanların ve hemen ardından Türklerin varlığına sıra gelir -Türklerin varlığı tüm diğerlerinden daha kalıcı olacaktır”³⁵⁵. “1463-1479 yıllarındaki ilk büyük Türk-Venedik savaşında Ege'deki en önemli Venedik kalesi olan Eğriboz (Evboia) adası fethedilir, ama adalardaki küçük senyörlüklerin durumu değişmez. Venedik, 1499-1502'deki ikinci savaş sırasında, Mora yarımadasındaki son kalelerini de kaybeder, ama adalarda hala bir şey değişmez. Dolayısıyla 1520'de Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktığında, Dalmaçya kıyılarından Mısır'a kadar tüm Akdeniz kıyıları Osmanlıların eline geçmiştir, ama adalar imparatorluğun "yumuşak karnı"nda Batı'nın ileri karakolu görünümündedir. O sırada iki büyük ada Girit ve Kıbrıs ile Tinos ve Mikonos Venedik'in malıdır. Onikiada'nın neredeyse tamamı Rodos'a yerleşmiş Saint-Jean şövalyelerinin elinde, Sakız (Kios) ise Ceneviz egemenliğindedir. Anadolu kıyılarına yakın ve daha kuzeyde kalan diğer adalar

³⁵⁵ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s.10.

Türklerin eline geçmiştir. Son olarak, Ege Adaları Dukalığı'nın elinde yedi ada bulunmaktadır. Dukalık on kadar ada senyörlüğüyle çevrilmiştir, bunlardan bazıları vasallık bağlarıyla ona bağlıdır, diğerleriyse bağımsızdır”³⁵⁶. “Anadolu kıyıları yakınındaki büyük adalardan her birinin kendi özel profili vardır. Kios adası, Nea Moni manastırının uçsuz bucaksız malikanesi, Ceneviz senyörlerinin az çok Rumiaşmış torunlarının toprakları ve sakızcılıkla uğraşıp doğrudan Padişah'ın hası olan, ürünleri Saray'ın tüketimine ayrılmış köyler arasında bölünmüştür; Samos, İstanbul'daki Kılıç Ali Paşa camisine vakfedilmiştir; Midilli'de eşit sayıda Rum ve Türk, anakaranın herhangi bir yerinde olduğu gibi, komşu köylerde yaşarlar. Son olarak, neyse ki Tanrı ve insanlar tarafından unutulmuş, tarihsiz birkaç ada vardır; seyyahların bir türlü erişemediği ve kulaktan dalma söylentilere dayanarak halkının çıplak zeminde yattıklarını ve kilometrelerce uzaklıktaki bir dağdan diğerine seslendiklerini anlattıkları vahşi ve gururlu İkarya adası bunlardan biridir. Yine de bu darmadağınık yap-boz, her zaman olduğu gibi çimento görevi yapan ticaret sayesinde, küçük parçalar halinde derlenip toplanmaya başlar.”³⁵⁷ “Cenevizliler, Bizans İmparatorluğu'nun çöküş döneminde, özellikle de 13. yüzyılda Karadeniz'in bütün önemli yerlerini işgal ederek buradaki bütün ticareti ellerinde tuttukları sırada gerekli bütün önlemleri almaktan geri kalmamışlardı. Yaptıkları tesislerin, özellikle de denizcilikle ilgili olanların kalıntıları hala ayaktadır”³⁵⁸.

1833-1837 yılları arasında ve 1843 yılında iki kez Anadolu'ya seyahat eden Texier Batı Anadolu'daki Ceneviz varlığı hakkında şu cümleleri kurar:

“Ticari çıkarlar sebebiyle doğuya gelen Cenevizliler ise bazen Türklerle, bazen de Latinler ve Rumlarla bağlantılar yapıyorlar ve saygıyla başarılı oldukları eski kıyı şehirlerinde, yani başlıca iskelelerde, hafif bir vergiye karşılık, seyyar ve geçici şekilde ticaret için izin alıyorlardı. Venedikliler de aynı politikayı izlediler; fakat daha kuvvetli ve gururlu olan Rumlar, Cenevizlilerin duka altınlarıyla elde ettikleri yeri, zaferlerle bulmak istiyorlardı. Aynı şekilde Türklerin o kadar korkunç bulmadıkları Cenevizliler, sultanların bütün

³⁵⁶ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s. 11.

³⁵⁷ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s.34.

³⁵⁸ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s.100.

memleketlerinde, adeta gerçek kaleler halinde müstahkem ticarethaneler kurabildiler. Bu kuruluşlar o kadar çoğaldı ki gelenekleri beş-altı yüzyıl sonra da Türkler arasında korunarak, hangi döneme ait olursa olsun, önemli yıkıntılar Ceneviz' den kalma ve Ceneviz kalesi tabirleriyle tarif edilirdi. Cenevizliler, antlaşmayla İzmir, Sakız ve Foça'yı da elde ettiler. Bu son şehri korudular. Fakat İyonya'nın geriye kalan kısmında hâkim olan hükümeteşizlik, İzmir' de uzun süre kalmalarına izin vermedi. Manisa'da padişah olan Orhan Gazi, İzmir'i ele geçirerek bir de istihkam yaptırdı. Rodos şövalyeleri, şehri Orhan Gaziden alarak olağanüstü tahkimle beraber bütün Müslümanları çıkarmadılar. Belki de aralarında bir ateşkes imzalanmıştır; fakat bu zavallı şehri, başka bir felaket tehdit ediyordu. Ankara fatihi Timur, İyonya başkentinin birbirine rakip ve düşman iki kuvvet tarafından idare edildiğini haber alarak 1402 yılı Aralık ayının birinde, Galatya'yı terk edip Kütahya'dan geçerek Foça'ya ilerledi ve elli yedi yıldır İzmir'de yerleşmiş olan Rodos şövalyelerine, kalenin teslimini önerdi. Şövalyelerin reddetmesi üzerine hemen kuşatmaya başladı. Kale, benzeri çok görülmeyen bir şekilde savunuldu. Şehir üç taraftan sarıldı. Dördüncü kısmını, liman oluştuyordu. Grejuva (Gregeois) ateşi (Rum ateşi) ve sıradan makinelerle saldırı, bir başarı temin etmediğinden, her türlü yardım ve desteği engellemek için Timur çukurlu bir duvar yapımını emretti. Yüksek hareketli kulelerle korunmuş bin lağımca, desteklerle tutturulan surları yıkıyorlar ve açtıkları deliği yeterli görünce, ağaçlara ateş veriyorlardı. Bu taktik, Timur'a Sivas (Sebestia)'nın kuşatmasında çok yaramıştı. Kuşatma altındakilerin dışarıyla irtibat kurmalarını sağlayan limana, her birinin bir taş atmasını askerlerine emretmiş, liman bir gün içinde dolmuştur. Yardımcısız ve yiyeceksiz kalmış olan şövalyeler, bundan fazla karşı koymaya güç yetiremediler. Şehir ele geçirildi ve kuşatma altındakilerin hepsi kılıçtan geçirildi. Timur, bunların başlarını bir kulede duvarla ördürmek gibi barbarca bir düşünce izlemiştir³⁵⁹.

Rus doğa tarihçisi, yerbilimcisi ve coğrafyacısı olan Pierre de Tchihatcheff (Pyotr Çihaçov) İstanbul, Akdeniz kıyıları, Doğu Karadeniz ve Fırat havzasında araştırmalar yapar. Verdiği bilgiler bu kalelerin yer seçimiyle ilgili aydınlatıcıdır:

³⁵⁹ Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, II. Cilt, Çeviren Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman, Sadeleştiren Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, beşinci kitap onaltıncı bölüm, s.143-144.

“Küçük Asya’nın batı kıyısı, hatlarında o kadar büyük bir çeşitlilik sunar ki şeritler, saçaklar ve loblar halinde kesilmiş tüm bu labirent kıvrımları arasında sadece en önemlilerini belirtebiliriz. Bu kıyının yedi ana körfezi: Edremit’in merkezi, Çandarlı, Smyrna, Eryhrai, Scala Nuova, Mandalia (eskilerin Jassicque körfezi) ve Kos körfezi (seramik körfezi) Yeni Foça körfezi binalarıyla mükemmel bir istasyon sunar. Her yöne 2800 metre civarında yuvarlak bir havza oluşturur. Smyrna körfezi doğal olarak iki kısma bölünmüştür”³⁶⁰.

3.1.ÇANDARLI KALESİ

Çandarlı Kalesi Pîrî Reis’in Kitab-ı Bahriye’inde geçer:

“Encenoz (Bademli-Dikili) limanından, kable tarafına dört mil mesafede Pirgoslu Adası (Pirgos Adası -Büyük Maden Adası-Ayvalık yakınları) vardır. Her tarafı derindir. Fakat demir yeri değildir. Bu adadan günbatısına karşı bir bucak vardır. Bu bucakta demir ve palamar ile küçük gemiler yatarlar. Bu adanın karşısındaki Anadolu kıyıları, yüksek ve dağlıktır. Bu dağları gündeğusu tarafına dolaşp geçtikten sonra Çandarlı denen bir kale vardır. Mamur bir yer olan bu kalenin gündeğusu tarafları demir yerleridir. Bunun gündeğusu tarafları körfezdir. Fakat sapa yerlerdir. Büyük gemiler giremezler”³⁶¹.

Çandarlı Kalesi (**Resim 69**) ile ilgili yakın tarihe ait detaylı çalışma Öztürker tarafından yapılmıştır. Çalışmada kalenin 13. Yüzyılda Cenevizliler tarafından inşa edildiği, Osmanlı Döneminde üç kez, 1450, 1500 ve 1823 yıllarında onarıldığı belirtilir. 1955 yılında da bir onarım görmüştür³⁶². Kalenin yapılış amacı Çandarlı’yı ve limanı kontrol etmek, ayrıca Foça’daki Ceneviz varlığını desteklemektir. Kalenin Cenevizliler tarafından restore edildiği ve bu nedenle Ceneviz karakterinin ağır bastığı fikri de ileri sürülür³⁶³.

Öztürker çalışmasında Çandarlı Kalesi’nin üzerinde bulunduğu yarım adanın karayla bağlandığı kısma yakın doğu – batı yönde eğimli kayalık bir zemin üzerinde

³⁶⁰ P. De Tchihatcheff, *Asie Mineure, Description Physique, Statistique et Archéologique*, Paris 1853, s. 59.

³⁶¹ Pîrî Reis, *Kitab’ı Bahriye*, 1. Cilt, s.152.

³⁶² Hazal Ceylan Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler (Bizans ve Türk Devri)*, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Çanakkale, 2011, s. 60.

³⁶³ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (erişim 26.1.2022)

inşa edildiğini ve görüş alanı içinde Çandarlı Körfezinin tamamı, Karaburun’a kadar olan tüm alan, Bakırçay Havzası’nın kıyından Bergama’ya kadar olan alanının girdiğini belirtir³⁶⁴. Çandarlı Kalesi topografik plan anlayışıyla inşa edilmiştir³⁶⁵. Kale inşa edildikleri sahil kıyı şeridi özelliği sebebi ile bir liman kalesidir³⁶⁶. Öztürker doğu-batı yönünde yönlendirilmiş, düzensiz bir plan özelliği gösteren kalenin girişinin **(Resim 70)** dış avluyu geçtikten sonra kuzey batı yönünden, 1 ve 5 numaralı burçlar arasında bulunan kapı ile sağlandığını, iç kale olarak inşa edilmiş olup, iç **(Resim 84)** ve dış avlu, farklı plan ve ebatlara sahip beş burç, bu beş burcu birbirine bağlayan değişik uzunluklara sahip sur duvarları ve bir top tabyasından meydana geldiğini belirtir. Kalenin dış cepheden **(Resim 77-79, 82, 84)**, tüm beden duvarları zemine oturduğu temel seviyesinden itibaren dışa doğru eğimli ve payanda niteliğine sahip, taş duvar örgüsü ile desteklendiğini³⁶⁷, kapının kemeri üzerinde Osmanlı Dönemine ait bir onarım kitabesi bulunduğunu yazar ‘³⁶⁸. Burçlar kare ve çokgen planlıdır ve iki katlı tasarlanmıştır. Burçların iç mekanlarında ocaklıkların yer alması, burçların savunma dışında askerin barınabileceği mekanlar olarak tasarlanıp, kullanıldığını göstermektedir.³⁶⁹ Burç içlerindeki üst örtü sistem ile ilgili herhangi bir iz yoktur. Raporda bu durum belirtildikten sonra örtülü burçların Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisarı’nda da bulunduğunun bilindiği, bununla birlikte Ertuğrul Danık’ın Şebinkarahisar Kalesi üzerine yaptığı incelemelerde iç kaledeki saray/kulenin üstünde tonoz izi görülmediği için bu üç katlı saray/kulenin, ahşap bir çatıyla örtülü olduğunu ileri sürdüğüne gönderme yapılmıştır³⁷⁰.

Öztürker çalışmasında Müller – Wiener’in Çandarlı Kalesi’ndeki duvar örgüsünü dört farklı grupta değerlendirdiğini belirtir³⁷¹ **(Resim 71-76, 80, 81, 83)**.

³⁶⁴ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.60.

³⁶⁵ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.115.

³⁶⁶ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s. 116.

³⁶⁷ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s. 114.

³⁶⁸ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.61.

³⁶⁹ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.118.

³⁷⁰

<https://www.izmir-dikili.bel.tr/assets/backend/global/plugins/kcfinder/upload/files/3%20RAPOR>
(erişim 10.3.2022)

³⁷¹ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.63-64. Dikili Belediyesi tarafından hazırlanan raporda Müller-Wiener’in duvar örgüsü ile ilgili tanımlamaları detaylı olarak yer alır: ‘*Taş malzeme yapıdaki*

Birinci grup kare biçimli kızıl andezit taşlardan oluşan örgüdür ve Helenistik döneme aittir. İkinci grup harçla birbirine bağlanmış duvar örgüsüdür ve en eski devire ait olan duvar ve burçların en altında izlenir. Üçüncü duvar örgüsü daha geç dönemi gösteren kırık taş ve kireç harçtan oluşan duvar örgüsüdür. Dördüncü duvar örgüsü ise, son yayılma dönemini gösteren kırık taş ve düzgün kesme taşlarla yapılmış duvar örgüsüdür³⁷². Öztürker inşa malzemesi olarak tuğla kullanımına, sur duvarları ve burç cephelerinde rastlanmadığını sadece 2 numaralı burcun iç mekânında mazgalları içerisine almış yuvarlak kemerlerin inşasında ve iç avlu kapı kemerinde dikey tuğla sıraları görüldüğünü belirtir³⁷³.

Yılmaz Çandarlı Kalesi'nin inşa tarihinin belirlenemediğini, 13. ve 14. yüzyıllarda, Cenevizliler'in Çandarlı'yı güvenli bir ticari liman olarak kullandıklarını yazar. Kalenin Cenevizliler tarafından onarıldığını, Hellenistik döneme ait devşirme malzemenin kullanıldığını, Osmanlı döneminde ise kalenin Çandarlı Halil Paşa tarafından yeniden onartıldığını vurgular³⁷⁴.

Akurgal Çandarlı Kalesi'nin ilk olarak 13. ya da 14. yüzyılda Ceneviz şövalyeleri tarafından inşa ettirildiğini, 15. yüzyılın ikinci yarısında Türkler tarafından yenileştirildiğini yazar³⁷⁵.

duvar tekniklerine göre farklılık göstermektedir. Bu duvarlar surların, burçların iç ve dış cephelerinde gözle görülür bir şekilde belli olmaktadır. Wolfgang Müller-Wiener, cephelerde farklılık gösteren bu duvarları dört gruba ayırmıştır. Bunlardan birinci grupta; Kaleye ait iç taş örgüsü ve dış kesme taş örgüsü ve içerideki duvar blokları yapının büyük antik (eski) bir yapının üstünde konumlandığını göstermektedir. Yapı iyi bir Helenistik taş tekniği ile inşa edilmiş, malzeme olarak kırmızı andezit kullanılmıştır. Ancak birinci grup olarak bahsettiği duvar örgüsünün bugün Helenistik bir yapı üzerine çıktığını gösteren bir iz görülmemektedir. Yapının özgününe ait devşirme ve kırık taşlardan oluşan ikinci grup duvar örgüsünü de 3 alt gruba ayırmıştır. İlk alt grupta, "en eski zamana ait" dediği taş malzeme büyük boyutlarda olup burçların ve sur duvarlarının alt kısımlarında harçla birbirine tutturulmuştur. İkinci alt grupta birinci alt grupta aralarında fazla zaman farkı olmayan, farklı kalınlıkta ve incelikteki taşlardan meydana gelmiş bir duvar örgüsü söz konusudur. Üçüncü alt grubu ise kaleyi dolaşan eğimli payandaların devşirme taş örgüsü oluşturmaktadır. Dördüncü grubu, beden duvarlarının yükseltilmesinde ve genişletilmesinde orta ve küçük büyüklükteki kırık taşlardan oluşan duvar örgüsü oluşturmaktadır. Kalenin doğu sur duvarının kayalara oturduğu görülmektedir. Kale duvar örgüsü taş malzemeden oluşmaktadır. En alttan en üste doğru düzgün kesme taşlar yerini kabayonu ve moloz taşlara bırakır. Wolfgang MüllerWiener'in bahsettiği 1. ve 2. grup taşların Antik Pitane şehrinin sur duvarlarından devşirilmiş olma olasılığı vardır. <https://www.izmir-dikili.bel.tr/assets/backend/global/plugins/kcfinder/upload/files/3%20RAPOR>

³⁷² Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.63.

³⁷³ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.64.

³⁷⁴ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s. 586.

³⁷⁵ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix, (11. Baskı), Ankara 2014, s..276.

3.2. FOÇA KALESİ (FOÇA BEŞKAPILAR KALESİ)

VIII. Mihail'in saltanatının başlarında, Ege birkaç Latin lordu tarafından yönetiliyordu. Foça'yı Cenevizli kardeşler Manuel ve Benedetto Zaccaria'ya bağışlaması kendi otoritesini ve meşruiyetini oluşturma ihtiyacının yanı sıra gereklilikten doğdu. Hem Zaccaria Ailesi hem de Kuzey Ege ve Trakya'daki Bizans bölgelerine hükmeden, yine Cenevizli bir aile olan Gattilusio Ailesi iç savaşların ardından fırsatı değerlendiren ve savaş çetelerinin liderlerinden bağımsız bölgelerin lordlarına ve Bizans imparatorunun akrabalarına dönüşen bireylerdi³⁷⁶.

Foça 13. yüzyılda şap dağlarının batısında yer alan bir kasabadan ibaretti. Fakat Türklerin saldırıları Latin lordlarını, deniz kıyısında, dağın eteğinde, yaklaşık elli işçiyi barındıracak kadar küçük bir kale inşa etmeye yöneltti; bu kale, Yunan komşularının da yardımıyla büyüyerek Yeni Foça kasabası veya İtalyanların dediği gibi Foglia Nuova oldu³⁷⁷. Ticaretle tek ciddi rekabet, Karadeniz'den gelen şaptı. 1293'te başlayan Ceneviz-Venedik savaşı 1296'de Foça'nın Ruggero Morosini komutasındaki bir Venedik donanması tarafından tahrip edilip yağmalanmasına, hatta şapın hazırlanmasında kullanılan kazanların Venedikliler tarafından ele geçirilmesine neden oldu³⁷⁸.

Martino Zaccaria'nın 1328'de Sakız Adası'ndan çıkarılmasında rol oynayan ve aynı yıl adanın Bizans İmparatorluk Valisi olan Leone Kalothetos, daha sonra Eski Foça Valisi olur. Eski Foça valiliği sırasında Osmanlı hükümdarı Orhan'ın oğlu Halil kaçırılarak Eski Foça'ya götürülür. Oğlunu geri almak isteyen Orhan, Bizans İmparatoru'ndan yardım ister, bunun üzerine İmparator Halil'in serbest bırakılmasını emreder. Ancak Kalothetos, bunun karşılığında büyük bir meblağ talep eder³⁷⁹. Kalothetos'un Yeni Foça'nın inşasından kısa bir süre sonra ticaret özgürlüğü karşılığında Saruhan'a yıllık haraç ödemeyi kabul ettiği antlaşmalar imzalayan

³⁷⁶ Kondyli, "Lords at the End", s.314; Laiou, "Italy and the Italians", s.79.

³⁷⁷ Miller, "The Zaccaria", s. 43.

³⁷⁸ Miller, "The Zaccaria", s. 44.

³⁷⁹ Kate Fleet, "The Treaty of 1387 between Murād I and the Genoese", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 56, No. 1, 1993, s.21.

Cenevizli ve Bizanslılarla ilişkileri olduğu biliniyor. Türkler ise şehre serbestçe girebiliyor ve oradan ihtiyaç duydukları erzakları alabiliyorlardı ³⁸⁰.

Bu dönemde önde gelen bir şahsiyet, Ege Denizi'nin Anadolu kıyısında yer alan Ceneviz şapının ana üretim yeri olan Yeni Foça'nın tüccarı ve valisi Giovanni Adorno'ydu. Adorno Cenova tarafından yönetilen Levanten topraklarında şap çıkarma konusunda münhasır haklara sahip ticari bir şirket olan Societas Folie Nove'a liderlik etti³⁸¹. Yazılarında Yeni Foça'da bir evi olduğunu belirten, 1405'ten 1424'e kadar Giovanni Adorno'nun sekreterliğini yapmış olan tarihçi Doukas, burada üretilen şap hakkında teknik bilgi verir ³⁸².

İki Foça da 1455'te Türkler tarafından fethedilene kadar Cenevizlilerin elinde kaldı; Foglia Vecchia, yaklaşık 1402'den sonra, Midilli'nin Gattilusio Ailesi tarafından yönetilirken, Foglia Nuova, maonanın bir üyesine yıllarca kiralandı ³⁸³.

Foça'daki Ceneviz varlığıyla ilgili Pîrî Reis ve Evliya Çelebi'nin eserlerinde bilgiler yer alır. Piri Reis'in Eski Foça ve Yeni Foça ile ilgili verdiği bilgiler çok açıktır:

“Foça hakkında şöyle bir rivayet vardır: Eski Foça'yı evvela Venedik tüccarları yapmışlardır. Yeni Foça'yı Ceneviz tüccarları yapmışlardır. Bunlar hakkında şöyle nakl olunurki o tarihte Anadolu kıyıları Müslümanlıktan evvel buraya birçok Venedik tüccarı gelirler. Anadolu'da vilayet padişahına (Beyine) her ne verirlerse verirler ve bir kale yapacak kadar yer isterler. Hem siz çok mal sahibi olursunuz hem de biz faydalanırız derler. İstekleri kabul edilir ve böylece Eski Foça'yı yaparlar. Ceneviz tüccarları kendi kumaşlarını ve diğer eşyalarını getirmek için bir depo yapmak üzere yer talep ederler. Böylece de Yeni Foça yapıldı. O vakitten beri Yeni Foça'dan Ceneviz tüccarları eksik olmaz. Ben de yazımda anlattığım şekilde Ceneviz tüccarlarının Yeni Foça'da oturduklarını gördüm. Fakat şimdi dağılıp gitmişler.

³⁸⁰ Fleet, "The Treaty", s.22.

³⁸¹ Caselli, "Genoa", s. 256.Cenevizliler Anadolu'da şap yataklarının yönetimi altında bulunduğu siyasi oluşumlarla yerleşim müzakereleri konusunda uzun bir deneyime sahipti. 1255 baharında, Fransisken rahip Rubruck'lu William Iconium'u ziyaret etti ve iki tüccarla tanıştı, Cenevizli Nicola di San Siro ve Venedikli Bonifacio del Molino. Bu kişilerle şap ihraç etme münhasır hakkı verilmiş bir şirketi birlikte yönettiler.

³⁸² William Miller, "The Historians Doukas and Phrantzes", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 46, Part 1, 1926, s. 63-64.

³⁸³ Miller, "The Genoese", s. 420.

Onlardan kimse yoktur. Yeni Foça önüne gitmek istense, kale önünde gemi yatamaz, çünkü yıldız ve poyraza açıktır. Fakat o kalenin iki mil karşısında bir burun vardır, iyi yatak yeridir. Büyük gemiler girebilirler. Burnun kible tarafında kaleye karşı yatarlar”³⁸⁴.

Evliya Çelebi, onarımında da bizzat çalıştığı, Foça Kalesi’nin diğer adı olan Kara Foça Kalesi adını da zikrederek şu bilgileri verir:

“Kara Foça Kalesi’nin özellikleri (—) tarihinde Ceneviz elinden Orhan Gazi fethidir...Kalesi, deniz kıyısında bir tepe üzerinde (—) (—) yerde yuvarlak bir şirin şeddadi sağlam kaledir ve çepçevre büyüklüğü 1.060 adımdır. (—) tarihinde Venedik Frengi’nin donanması gelip bu kale halkının cenge güçleri olmadığından kaleyi boş bırakınca cehennemlik murdar kâfirler kaleyi işgal ederek içinde olan cebhanesi, diğer ganimet malları ve kale kapısını alıp gitmiş idi. Sonra İzmirli Ahmed Ağa tamirine memur oldu. Hakir Ahmed Ağa’yı orada bulup Allah rızası için iki gün tamirine birlikte çalıştık. Ama hanları, hamamı, cami, mescitleri ve çarşısı harap idi. Limanına nazır büyük kuleler üzerine deryayı döver balyemez toplar kondu. Karaya ve denize bakan iki yeni sağlam kapılar yapıldı. İçinde 200 kadar mamur haneleri var, hepsi kiremitlidir. Ve 1 camii ve birkaç dükkâm kalmış...Bu kalenin büyük bir limanı var, iyi demir tutar kalyon ve kadirga yatağı hoş limandır”³⁸⁵.

Texier’in notlarında ise tarihi bilgiler ve kalıntılar hakkında anlatımlar bulunur:

“Foça (Phocee)’nın ve özellikle Cenevizlilerin kurduğu Yeni Foça (Phocee-la-Neuve)’nın yakınlığı, Kyme’ye limanı alıvyonlarla dolduğu için felaket getirdi. Uzun yüzyıllardan beri bu şehir yoluyla yapılan transit ticareti, yeni bir yön almıştı. Bununla beraber Kyme XV. yüzyılın başlarında oldukça rahattı”³⁸⁶. “1424 yılında Sultan Murat’ın yeniden saldırısına uğrayan Cüneyt Bey, karşılık vermek için bir ordu çıkardıysa da donatılmasına zaman bulamadı. İki ordu Akhisar ovasında karşılaştılar. Bu savaşta yenilen Cüneyt Bey, hemen İyonya kıyısında, Sisarn’ın karşısında yerleşip Hipsili (Hypsili) Hisar denilen müstahkem kaleye çekildi: Bu kalenin harabeleri, şu anda vardır ve aynı adla bilinir. Osmanlı Paşası Halil, Gediz (Hermus)’i geçerek Nif/Kemalpaşa’yı yeniden fethederek ta Efes’e kadar bütün kıyı şehirlerini padişahın mülkü olarak düzenledi. Hipsili Hisar’ın korunması, Cüneyt Beyin babası Bayezid’e görev olarak verilmişti. Bu sırada isyan eden bey, Karaman prensine giderek

³⁸⁴ Pîrî Reis, *Kitab’ı Bahriye*, 1. Cilt, s.154.

³⁸⁵ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 1. Cilt, 9.Kitap, s.92.

³⁸⁶ Texier, *Küçük Asya*, s.11 (dördüncü kitap üçüncü bölüm).

yardımını rica etmiş ve alabildiği ancak beş yüz kişi ile dönerek kaleye girmiştir. O sırada kaleyi kuşatan Hamza Bey idi. Kale, sürekli olarak deniz tarafından yiyecek desteği aldığı için, Osmanlı · birlikleri bir saldırı yapmak durumunda değildi. Sultan Murat, Foça Cenevizlilerine müracaat etti. Onlar da kaleyi, deniz tarafından üç gemiyle çevirdiler. Kaynaklarının sonuna gelmiş olan Cüneyt Bey, Halil ile bir teslim sözleşmesi yapmaya razı oldu'³⁸⁷. “Bizans İmparatorluğu zamanında Foça, surları yıkılmış bir kasabadan başka bir şey değildi. Bununla beraber yerinin önemi nedeniyle, beklenmedik bir şekilde buraya Cenevizliler gelerek, eski şehrin yanına müstahkem bir yer yapıp, buna Yeni Foça adını verdiler. Bu şehrin, yakınında çok zengin şap madeninin bulunduğu İmparator Mikhail Paleologos zamanında keşfedilerek, İtalyanların yönetimi altında işletilen bir dağ vardı. İşletenler, Rum imparatoruna yıllık aidat verirlerdi. Bu saha, Türk emirlerinin tekrarlanan saldırılarına hedef olunca, madencilerin rahat ve güveni tehlikeye girdiğinden, Latinler bu dağın eteğine bir kale yaparak ona Yeni Foça adını verdiler ve bu yerin sahipleri bulunan Ceneviz soylularından Andrea ile Jacob Cataneo, Lidya Emiri Saruhan ile yılda beş yüz duka altını vermek şartıyla bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşma, 180 yıl süreyle yürürlükte kaldı. Yeni Foça şehri, önemli bir yer oldu; Cenevizli bir podesta ile yönetilirdi. Bu hâkim, cumhuriyet adına sınırsız bir yetkiye sahipti”³⁸⁸. ‘Küçük Asya kıyılarındaki bütün Ceneviz sömürgeleri, bu şekilde düzenlenmişti. Sultan I. Mehmet Kyme (Kyme)'yi kuşatmaya geldiği zaman, Podesta Jean Adomo, padişah ile bir antlaşma yaparak Cenevizlileri Yeni Foça'nın mülkünde on yıl içinde verilmesi şartıyla yirmi bin duka bir para karşılığında serbest bıraktırdı. Bu paranın ödemesi yapılmadan önce, padişah öldü ve Foça Cumhuriyeti, Sultan Murat ile para yerine savaş malzemesi vermek üzere yeni bir antlaşma yaptı. Cenevizliler, Sultan Murat'a eski antlaşmanın geriye kalan kısmı olarak altı bin duka veriyorlar ve askerini Avrupa tarafına taşımak için gemilerini, padişaha emrinde hazır tutarak bu şekilde Hristiyan topraklarını yıkıp yakmaya giden Müslüman kabilelere yardımcı oluyorlardı. Osmanlı tarihinde çokça meydana gelen bu tür hareketler, bundan dolayı suçlanan milletler için, töhmet derecesinde büyük birer tehlikedir. Hristiyanların, çoğunlukla Türk askeri hizmetine girdikleri görülmüş ise de hiçbir Türkün Hristiyan ordusunda hizmet kabul ettiği görülmemiştir”³⁸⁹.

³⁸⁷ Texier, *Küçük Asya*, s.41 (dördüncü kitap ondördüncü bölüm).

³⁸⁸ Texier, *Küçük Asya*, s.254 (beşinci kitap altmışıncı bölüm).

³⁸⁹ Texier, *Küçük Asya*, s. 255 (beşinci kitap altmışıncı bölüm)

“Doğudaki Hristiyan halkın çektikleri Müslümanların bağnazlığı ve barbarlığında değil, terk ve ihmal etmiş olan atalarında aranmalıdır. Sıkıntıların nedeni, Hristiyanlık çıkarlarını Foça (Phokia) küçük şehri, Yeni Foça'nın yerini alır; hemen hepsi gemici olmak üzere dört-beş bin kadar nüfusu vardır; çoğunluğu Türkler oluşturur. Nüfusun yaklaşık beşte üçü Türk ve beşte ikisi Rum'dur. Rumların ufak bir kilisesi, Türklerin kötü durumda çok sayıda camileri vardır. Şehrin dışında bulunan mezarlıklarında, eski mimari' süsleme parçaları çoktur; fakat özel şekilde incelemeye değer hiçbir harabe görmedik”³⁹⁰.

Eski Foça'daki (**Resim 85**) en erken arkeolojik çalışmalar Felix Sartiaux tarafından yapılmıştır. Sartiaux, 1913 Eylül ve Ekim aylarında 5 haftalık bir sürede Eski Foça'da sondajlar yapmıştır³⁹¹. Yayınında Foça ve kalesini şu cümlelerle anlatır:

“Romalılar, Attalos III.'ün vasiyetnamesi ile Küçük Asya'ya zahmetsizce sahip oldular. Böylece bütün bu havaladaki şehirlerin egemenliği ortadan kalktı ve tarihleri Roma İmparatorluğu tarihi ile birleşti. Foça şehrinin limanları tedricen dolmakta, adı eskisi gibi işitilmemekte ve halk de yavaş yavaş şehri terk etmekte idi. Bizans İmparatorluğu zamanında Foça, surları yıkılmış, bir kasaba haline gelmişti. Bununla beraber mevkiinin ehemmiyeti sebebiyle (Cenevizliler) gelerek eski Foça'nın yanına müstahkem bir mevki inşa ettiler ve buna (Phocaea Nuovo-Yeni Foça) adını verdiler. Yeni Foça'nın civarında zengin şap madenine malik bir dağ, İmparator (Michel Paleolog) zamanında İtalyanlar tarafından işletilmeğe başlandı. Bunlar imparatora senevî aidat veriyorlardı. Şarkî Roma İmparatorluğu içinde kalan Foça Cenevizlilerin eline geçtikten sonra, bunlar limanın ortasında bulunan ve limanı ikiye bölen (Bacchion) adasında bulunan Akropolü tamir ve harabe haline gelen şehri burada yeniden tesis etmişlerdir. Böylece Foça yeni bir ehemmiyet almış, garbî Anadolu ile yapılacak ticari münasebetlerde bir ithal ve ihraç iskelesi haline gelmişti. Türk beyleri bu hareketli bölgeye devamlı akınlarda bulunuyorlardı. Bunun üzerine buranın sahipleri olan Ceneviz zadeğânından Andrea ve Jacop Kataneo, (Lidia) beyi (Saruhan) ile senede kendisine 500 duka altını vermek şartile bir muahede yaptılar. Bu muahede 180 sene yürürlükte kaldı. Yeni Foça önemli bir şehir haline geldi. Burası Cenevizli bir hâkim tarafından idare olunuyordu. Sultan I. Mehmed Kyme'yi muhasaraya geldiği vakit Ceneviz hâkimi, Padişaha on sene içinde 20 bin duka altını

³⁹⁰ Texier, *Küçük Asya*, s.255

³⁹¹ Felix Sartiaux, *Eski Foça*, Çeviren Cevat Şakir Kabaağaçlı, Ege Turizm Cemiyeti Yayınları:6, İzmir 1952, s.2.

vermek şartı ile, Foça'yı eskisi gibi muhafazada serbest bırakıldı"³⁹². "Cenevizliler Sultan Murad ile dost geçindiler; Sultana harp levazımatı veriyorlar ve Türk askerlerinin Avrupa tarafına geçmesi için gemilerini emre hazır tutuyorlardı. 1455'te Fatih Sultan Mehmet, Eski Foça'yı ve Yeni Foça'yı tamamen zaptetti"³⁹³.

"Foça şehri Michel Paleologue tarafından Cenevizli Manuel Zaccharia'ya bir derebeyliği olarak verildiği 1275'ten, şehrin Türkler tarafından zapt edildiğinin tarihi olan 1455 senesine kadar mütemadi bir halde Cenevizlilerin elinde kaldı. Şehrin kaim olduğu burun, mazgallı ve kuleli bir duvarla çevrili idi. 17. Asırda Türklerle Venedikliler arasındaki savaşta bir su kesimi bataryasına zemin teşkil etmiş olan garp kısmı müstesna, bu kaleden eser kalmıştır. 1860'a doğru yıktırılan bu duvarın kalker blokları, bütün bir mahalleyi inşada kullanılmıştır. Yaptığım bir sondajla mahiyetini tayin edebildiğim bu duvar, pembe bir kiremit harcına parça parça ufalanmış maddeler katılarak yapılmıştı. Kale Dağ noktasındaki Kastro'dan çok daha sonraki bir devire aittir. Foça'nın Riva tarafından bombardımanından sonra 1678'de inşa edilmiştir...Nihayet orta çağ bakayasının ilgi çekici bir parçası olarak 0.80x0.80 ebadında büyük bir mermer parçasını zikredeceğim. Bu taş üç panoya taksim edilmiştir. Bunlar şöyledir: Paleologue arması. İki başlı Ceneviz Kartalı ve Ceneve'li Gattelusio'nin (1346-1455) arması. Bunun altında 0.05 metre ebadında harflerle hak edilmiş bir kitabe mevcuttur. Bu yazı Dorino Gattelusio (1346-1455) ki Foça Naibi ve sora da (1427-1449) Midilli hükümdarı idi, tarafından babasına ithaf edilmiştir. Bu taş blok fırıncı Alexopoulos'un evinin duvarına konmuş iken 1913 senesinde ağustos ayında İrmir Arşevakinin gayretiyle yapılmakta olan yeni mektebe nakledildi"³⁹⁴.

Foça Kalesi ile ilgili ulaşılabilen genel çalışmalar Öztürker, Taşçı ve Yılmaz'a aittir. Her bir yazarda kalenin yapım tarihi birbirinden farklı olarak yer alır. Foça Kalesi'nin yapılış tarihi ile ilgili farklı bilgiler vardır. Öztürker, İzmir İlinde Kaleler (Bizans ve Türk Devri) başlıklı çalışmasında Foça Kalesi'nin yapılışı ile ilgili üç farklı tarih verir. İlkinde Foça Kalesi'nin 11. Yüzyılda inşa edildiğini, yapan ve yaptıranın bilinmediğini belirtir. 13. Yüzyılda Cenevizliler tarafından onarıldığını, diğer onarımların 1455'te Fatih Sultan Mehmed ve 1538-39'da Kanuni Sultan Süleyman dönemlerine rastladığını yazar³⁹⁵. Aynı çalışmadaki ikinci bilgide kalenin

³⁹² Sartiaux, *Eski Foça*, s. 12.

³⁹³ Sartiaux, *Eski Foça*, s. 13.

³⁹⁴ Sartiaux, *Eski Foça*, s.13.

³⁹⁵ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.79.

Doğu Roma İmparatoru Michael Paleologos tarafından 1275 yılında inşa edildiğini ve sonrasında 1520 yılına kadar Cenevizliler tarafından kullanılıp, onarım gördüğü yazar.³⁹⁶ Üçüncü bilgide Ege bölgesindeki Ceneviz egemenliği, 1299'da Curzola'da Venedik'e karşı kazanılan bir zaferden sonra arttığını, Yeni Foça'nın bu yıllarda kurulan bir Ceneviz Kalesi olduğunu söyler³⁹⁷. Taşçı ise Foça'nın Ceneviz kolonisi olduğu süre içinde Cenevizliler tarafından, yarımadaı çevreleyen kent duvarlarında onarımların ve iki tane kulenin yapıldığını belirtir³⁹⁸. Yılmaz Foça Kalesi'nin, 11.-12. yüzyıllara ait bir Bizans kalesi olarak tanımlandığını, Cenevizler tarafından devralınarak yeniden inşa edildiğini belirtir³⁹⁹.

Unesco'nun web sayfasında ise Foça Kalesi'nin, 11. veya 12. yüzyıllarda şehrin korunmasını sağlayan stratejik bir noktada inşa edildiği, Cenevizliler'in bu kaleyi Bizanslılardan devralıp yeniden inşa ettikleri bilgisi bulunur. Aynı kaynakta Foça'nın 1455 yılında Osmanlılar tarafından alındığında surlarının onarıldığı ve kulelerin eklendiği belirtilir. Girişteki bir kitabede, onarımların Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan Mustafa Han'ın ormancısı Silahtar İskender Ağa tarafından 1538-1539 yılları arasında yapıldığı bilgisi yer alır⁴⁰⁰. Kale ve yapım/onarım evreleriyle ilgili detaylı çalışma **(Resim 86)**, uzun yıllar Foça Kazı Başkanlığı görevini de yapmış olan Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e aittir⁴⁰¹.

Foça Kalesi'nin (Beş Kapılar Kalesi) denize bakan sur duvarı, destek kuleleri ve kayıkhanne bölümü günümüze ulaşmıştır⁴⁰². Öztürker bunun bir iç kale olduğunu, dış kale uygulamasının bulunmadığını belirtir. Deniz yönünde kayıkhanne giriş

³⁹⁶ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.114.

³⁹⁷ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.85.

³⁹⁸ Burcu Taşçı, *Çok Katmanlı Yerleşimlerin Koruma Sorunlarının Foça Örneği Üzerinden İrdelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Bilimleri Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir 2015, s.96.

³⁹⁹ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.585.

⁴⁰⁰ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (erişim 26.1.2022)

⁴⁰¹ Ömer Özyiğit, "2010 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 23-28 Mayıs 2011 Malatya, Ankara 2012, s.481-504; Foça Kent Duvarları, Hazırlayan: Prof. Dr. Ömer Özyiğit <https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/38-14uncu-sayi/1985-foca-kent-duvarlari> (erişim 7.3.2022)

⁴⁰² Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.79.

kapılarına kadar devam eden sur duvarı, mimari özellikleri birbirine benzeyen, kare planlı iki kule ile desteklenir. Kaleye adını veren beş kapı kayıkhaneye bölümünün beden duvarları üzerindedir. Kayıkhaneye dış cephesi üzerinde onarım kitabesi yer alır. Hendek ve hendek duvarı sadece kayıkhaneye giriş kapıları boyunca yer alır. Kale kalıntıları bu sözlerle tanımlayan Öztürker kalenin güney, kuzey ve doğu yönlerinde, sur duvarları ve destek kuleleri ile ilgili fikir verebilecek bir mimari unsurun bulunmadığını da belirtir⁴⁰³. Foça Beş Kapılar Kalesi, topografik plan anlayışı ile inşa edilmiş bir liman laledir⁴⁰⁴ **(Resim 87-90)**. Merdivenler kalenin dışından kayıkhaneye ve dış kale surlarından seğirdim yerlerine ulaşmayı sağlar. Kare planlı destek kulelerinin iç mekân kapıları seğirdim yerlerine açılır ve yanlarındaki merdivenlerle teras katlarına çıkılır. Sur duvarı üzerinde seğirdim yerinin kesildiği güney yönünden aşağıya doğru bir rampa doğrudan kayıkhanenin içine ulaşır⁴⁰⁵.

Öztürker Foça Kalesi'nin farklı dönemleri içeren genel görünümünü verir. Aktardığı bilgiler doğal olarak Osmanlı Dönemi onarımları içeren evreye aittir. Kalenin yapı evreleri ve bu evrelere ait günümüze ulaşmış kalıntılar Prof. Dr. Ömer Özyiğit tarafından tanımlanmıştır. Özyiğit, Ceneviz Dönemi büyük onarımını tarihi olayları da referans alarak 1298 – 1299 yıllarına tarihler. 1296'de bu kentin, Ruggero Morosini komutasındaki bir Venedik donanması tarafından tahrip edildiğini ve bu tahribin ardından Benedetto I'in, 1298 yılında şaptan kazandığı çok büyük paralarla harabe hâlindeki surları ve duvarları ivedilikle inşa ettirdiğini belirtir⁴⁰⁶. Bu nedenle Benedetto I'in Foça surlarının büyük onarımına başladığı tarihin, şap gelirlerinin büyük olduğu 1298 yılı olduğunu ileri sürer ve bu onarımın bir yeniden yapım biçiminde olduğunu vurgular. Özyiğit tarihsel verilerle kesinleştirdiği Ceneviz onarımının arkeolojik kanıtlarını duvar tekniği üzerinden verir. Foça'da tarihi yarımada'yı çevreleyen surlarda, Bizans Dönemine ilişkin toprak harcın kullanılmış olduğu duvarların üzerinde, Bizans Dönemi surlarından sonra yapılmış başka çok büyük bir onarım görülür. Bu onarımda özellikle Arkaik Dönem Athena Tapınağı'na ilişkin büyük tüf taşı bloklarının kullanılmış olduğu gözlenir. Yer yer küçük taşların

⁴⁰³ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.80.

⁴⁰⁴ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.115.

⁴⁰⁵ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.81.

⁴⁰⁶ Özyiğit, "2010 Yılı Phokaia", s. 487.

da kullanıldığı bu duvarlarda taşları bağlayıcı olarak horasan harcı kullanılmıştır. Ceneviz duvar örgü stili açıkça görülen horasan harçlı bu büyük onarımın üzerinde , 1538-1539 yılında Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan büyük onarım yer alır. Horasan harçlı büyük onarımın Cenevizliler'e ait olduğu ve Benedetto I tarafından 1298-1299 yıllarında gerçekleştirilen büyük onarım olduğu kesinlik kazanmıştır⁴⁰⁷.

Eski Foça'daki Ceneviz varlığıyla ilgili diğer bulgulardan Kondyli bahseder. Kondyli, daha sonra bir evin cephesinde kullanılmış olan, Gattilusio ve Paleologosların armalarını içeren levhanın varlığından bahseder. Vaktiyle bu levhanın Eski Foça'nın kıyı sur duvarlarında yer aldığını belirtir. Bu mermer levha, Paleologların arması ile göğsünde Gattilusio rozeti bulunan çift başlı bir kartal ve son olarak Gattilusio armasını içerir. Panellerin altındaki 1423-4 tarihli yazıt, Dorino Gattilusio'yu (1428-55) Eski Foça'nın efendisi olarak tanımlar. Dorino, sikkelerinde Gattilusi arması ile çift başlı kartalı da kullanmıştır. British Museum madeni para koleksiyonundan bir örnekte, Dorino'ya ait bakır paranın ön yüzünde göğsünde Gattilusio amblemi ve arka yüzde dört beta ile bir haç bulunan çift başlı bir kartal vardır⁴⁰⁸.

3.3. İZMİR LİMAN KALESİ

Bizans İmparatoru III. Doukas Ioannes Vatatzes zamanında İstanbul'dan kovulan Bizans yönetimi (1024 IV. Haçlı Seferi) bugünkü Kemalpaşa'yı (Nymphaeum) idari bir merkez hâline getirmiştir. Aynı imparator döneminde 1231-1235 yılları arasında İzmir kenti, dış saldırılara karşı daha korunaklı bir hâle getirilmiş, Kadifekale surları onarılmış ve kentin iç limanının ağzına Neon Kastron (Yeni Kale) olarak anılacak bir kale inşa ettirilmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Özyiğit, "2010 Yılı Phokaia", s.488.

⁴⁰⁸ Kondyli, "Lords at the End", s. 329.

⁴⁰⁹ Berkant, Cenk, "Doğu'daki Batı: İzmir Liman Kalesi ve Bu Kalenin Armalı Yazıtları", *Nobel Bilimsel*, Ankara 2021, s.182

1327 yılından itibaren Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in son derece güçlü kara ordusunun yanı sıra kuvvetli donanma da oluşturarak, önce Cenovalı Martino Zaccaria'yı İzmir'den çıkarması, ardından da Katalanlarla ittifak hâlinde Venedik'in Ege'deki en stratejik konuma sahip mülklerinden biri olan Eğriboz Adası'na yönelik akınları, Venedik'i Türklere karşı resmen ittifak oluşturulması için Papa ve Avrupa'nın Hristiyan kralları nezdinde girişimlerde bulunmaya yöneltir.⁴¹⁰ Ancak 1327'de İzmir, Aydın Emiri Umur Bey'in eline geçme olasılığıyla karşı karşıyayken, Venedikliler ona karşı Hospitaller ve Bizanslılar ile ittifak yaptılar. Bu ittifaktan hiçbir sonuç elde edilemedi ve İzmir düştü⁴¹¹. Türkler 1328'de İzmir Limanı'nı Latinler aldı⁴¹². Bundan sonra Venedikliler, Hospitaller'in katıldığı bir dizi ittifakta başı çektiler ve 1344'te limanı geri aldılar⁴¹³. Ancak kentin yukarı kalesi Türklerin elinde kalmaya devam etmişti. Böylece kentin aşağı kesimi Latinlerin, yukarı kesimi ise Türklerin idaresindeydi⁴¹⁴. 1346 yazında Hospitaller, Venedik gemilerinin İzmir'deki limana girmesini engellemeye çalıştı⁴¹⁵. Umur Bey, Haçlıların inşa ettiği şehrin liman kalesini onlardan tekrar almak için verdiği mücadele esnasında, 1348 yılında, şehit düştü⁴¹⁶. Güç 1348'e kadar Türklerle anlaşmaya varan Hospitaller'in elindeydi. Genel bir ateşkes kaygısıyla, İzmir'deki surları yıkmayı kabul ettiler ancak Papa ve Venedikliler bunu kabul etmediler. Batı'daki savaşlar ve veba salgınının engelleri ardından Papa, bu müzakereleri isteksizce onayladı, ancak Umur Bey'in Mayıs 1348'deki ölümünden sonra, İzmir'in

⁴¹⁰ Çavuşdere, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı", s.10.

⁴¹¹ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s. 200.

⁴¹² Tuncer Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey (1309-1348)*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1232, Türk Büyüklüğü Dizisi 131, Ankara 1990, s. 23. Baykara, Umur Paşa'nın henüz 18 yaşında iken İzmir beyi olduğunu, muhtemelen birkaç seneden beri İzmir'de, Kadifekale'de bulunduğunu, kıyıdaki Cenevizlileri izlemekte, onların ve ötekilerin ticarî faaliyetlerini ve bundan elde ettikleri büyük kazancı bildiğini savunmaktadır. Ticaretin gelişmesi için, bundan sonra da girişimlerini devam ettirdiğini, Sakız'a yollayacağı Cenevizlilerle uygun şartlarda anlaşmalar yapacağını belirtir

⁴¹³ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.197; Çavuşdere, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı", s.1. 14. yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren Batı Anadolu'daki denizci Türkmen beyliklerinin, Ege'deki Latin çıkarlarına karşı oluşturduğu tehlikenin tehdit algılamasında birinci sıraya yükselmesiyle hedef değiştirerek, Türklere karşı Haçlı Donanma İttifakları tesis edilmesi çabalarına dönüşmüştür. Bu kapsamda 1334 ve 1344 tarihlerinde, Müslüman Aydınoğulları Beyliği'nin deniz gücünün merkezi ve önemli bir liman kenti konumundaki İzmir üzerine iki defa Haçlı İttifak Donanması saldırısı gerçekleştirilmiştir.

⁴¹⁴ Çavuşdere, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı", s.24.

⁴¹⁵ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.203.

⁴¹⁶ Çavuşdere, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı", s.18.

terk edilmesini içeren herhangi bir planı reddetti. Yeni bir etki alanı için en aktif şekilde baskı yapanlar yine Venedikliler oldu. Temmuz 1348'de, bakım masrafları ve müttefikleriyle iş birliği eksikliği nedeniyle kadırgalarını İzmir'den geri çektiler. Ancak, elçilerin Mayıs 1350'de Avignon'da bir araya geldiklerinde, ateşkese onaylamak yerine yeni bir birlik kurmaları Papa'nın inisiyatifiyle oldu. Venedikliler, kendileri için en avantajlı koşullarda kendi çıkarlarını savunmak için sıkı bir pazarlık yaptılar; 18 Mart 1350'de elçilerine İzmir'in zayıflığını vurgulamaları talimatı verildi, ancak hiçbir şekilde şehrin velayetini ve herhangi bir mali sorumluluğu kabul etmemeleri, Papa'dan birliğe ve Venedik idaresine mali katkı sağlanmasında ısrar etmeleri istendi. Haziran ayı boyunca Türklerle ateşkese karşı çıktılar ve Temmuz ayında İzmir'in savunma maliyetinin dörtte biri olarak yılda 3.000 florin ödemeyi kabul ettiler⁴¹⁷. Venedikliler Cenevizlilerin birlikten çıkarılmasında ısrar ettiler⁴¹⁸. 1359 ortalarında Hospitaller'den Niccoló Benedetti İzmir'in desteği için ödenmesi gereken 3.000 florini ödemeyi reddetti. Venedikliler kendi gemilerini savunmak için kadırgalarını kullandılar çünkü 1359'da Ayasuluk'da (Altoluogo) Türklerle müzakereleri zaten yenilemişlerdi⁴¹⁹. 1374'te Papa XI. Gregory, İzmir'in savunmasını tamamen Hospitallere emanet etmekle kalmadı, aynı zamanda Rodos ve İzmir'in savunması her şeyden önemli olduğu için, Ege veya Çanakkale'deki Türklere saldırmak için ortak bir sefer planladı. Yaklaşık 1386'da Cenevizliler'in Venedik, Bizans ve Rodos ile birlik kurma önerisi gerçekleşmedi ve 1389'da Türklere karşı Kıbrıs, Pera, Sakız ve Midilli ile ittifak yapıldı⁴²⁰.

Osmanlılar, Aydın İli'ni ve İzmir'i ilk defa 1390'da ele geçirdiler. Yıldırım Bayezid, tahta geçtikten sonra aleyhindeki diğer beyliklerle beraber Aydınoğulları'nı da ülkesine kattı, ancak sahil İzmir'i Timur'un Aralık 1402'deki zaptına kadar Hristiyanların elinde kaldı. Timur'un Aydın İli'ni eski sahiplerine vererek Semerkant'a dönmesinin ardından İzmir, Umur Bey'in kardeşi İbrâhim Bey'in oğlu Cüneyd Bey tarafından idare edildi. Cüneyd Bey, Fetret devrinde menfaatleri

⁴¹⁷ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.204.

⁴¹⁸ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.205.

⁴¹⁹ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.206.

⁴²⁰ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.209.

doğrultusunda Süleyman, Mûsâ ve Mehmed çelebilerin tarafını tuttu, Çelebi Mehmed tahtı ele geçirip istikrarı sağladıktan sonra 1415'te, Rodos şövalyeleri ve Midilli prensi gibi Hristiyan beylerinin de yardımıyla on günlük bir kuşatmadan sonra İzmir'i Osmanlı topraklarına kattı. Yardımlarından dolayı adı geçen devletlerin tebaalarına bazı imtiyazlar verildi. Bu olaylar sırasında Bizans'ta hapsedilen Cüneyd Bey, Çelebi Mehmed'in ölümünün ardından hapisten çıkarak Düzmece Mustafa olayına karışıp İzmir'i tekrar ele geçirdi; II. Murad 1424'te şehri kesin olarak zaptetti. Fatih Sultan Mehmed zamanında 13 Eylül 1472'de İzmir, Pietro Mocenigo kumandasındaki bir Venedik donanmasının hücumuna uğradı⁴²¹. Aydın Sancak Beyi Balaban Bey'in şehri kurtarmak için yaptığı saldırı püskürtüldü ve şehir ateşe verildi. Bu ağır yıkımlardan limandaki kale de nasibini aldı ve yerle bir edildi. Bununla birlikte Venedikliler şehirde kalmadılar⁴²². Fatih Sultan Mehmed 1479 yılında verdiği bir emirle şehrin muhafazası için kale ve surlarını tekrar inşa ettirdi⁴²³. İzmir, 1919'da Yunanlılar tarafından işgaline kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı⁴²⁴.

Kalıntıları günümüze ulaşmamış olan Liman Kalesi'ni seyyahlardan okumak yerinde olur. İbn Battuta İzmir ziyaretinde Kadifekale'de bulunan Umur Bey'in konuğu olmuştur:

“Deniz kenarına kurulmuş Yezmir (İzmir) şehrinin büyük bir kısmı haraptır. Kalesi üst tarafta bir tepede. Burada Ahmediye tarikatı şeyhlerinden dindar ve kâmil bir insanın yanında, Şeyh Ya'kub'un zaviyesinde konakladık. Tekke dışında ise gezgin dervişlerden yüz kadarı ile dolaşan meşhur Ahlatlızade ve Şeyh İzzeddin Rım konaklamışlardı. Şehrin valisi, onlar için çadırlar kurdurdu. Üstat Ya'kub da onlara bir ziyafet tertip etti. Ben bu şölende hazır bulundum, beraber yedim. Yezmir şehrinin hâkimi daha önce andığımız Aydınoğlu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bek'dir (Umur Bey) Kalede oturur. Yezmir'e indiğimiz zaman o babasının yanındaydı. Gelişimizden beş gün sonra Yezmir'e döndü ve asaletinden olacak; önce tekkeye uğrayıp bizi selamladı, geciktiği için özür diledi. Kaleye çıkar çıkmaz mükellef bir sofrayla Nikola adında bir Rum cüceyi köle olarak gönderdi; "kemha" denen kumaştan yapılma iki kat elbise

⁴²¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmir> (erişim 7.3.2022)

⁴²² Mehmet Tütüncü, "İzmir Kalesi'nin Kayıp Kitabesi", *Yediküta Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı 10, Ekim 2017, s.20.

⁴²³ Tütüncü, "İzmir Kalesi'nin", s.20.

⁴²⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmir> (erişim 7.3.2022)

verdi. Kemha, Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin 'de dokunan bir tür ipekli kumaştır. Beyin imamlığını yapan hoca efendinin söylediğine göre; cömertliği yüzünden bana armağan ettiği köleden sonra evinde bir tek köle dahi kalmamış beyin”⁴²⁵.

Pîrî Reis İzmir limanıyla ilgili bilgi verirken Liman Kalesi’nin olduğu yerin sığılından bahseder:

“İzmir’e giden gemiler kible tarafında Kızıldağ’a yakın yürürler. Sancak burnuna geldikten sonra ortalarlar. Sancak burnunda da sığılık vardır. Menemen kıyısı çok sığıdır. Sancak burnunu İzmir tarafına geçtikten sonra İzmir kalesinin önüne kadar sığılık yoktur. Büyük gemiler tâ İzmir kalesinin önüne kadar sokulup yatarlar. Bu kalenin önünde gammaz taşı gibi yığılmış taşlar vardır. Bu taşların hepsine palamar dolaştırılıp bağlayarak günbatısına karşı demirleyerek yatarlar. Buradan içerde iç liman vardır. Liman etrafı bir mildir. Büyük gemiler ve ağır barçalar ile girdik. Fakat sonradan tekrar gittiğimizde dolmuştu. Ancak küçük gemiler girerler. Ağzı dardır. Büyük, ağır barçaların iki tarafa karnı değer. Onun için giremezler”⁴²⁶.

Tournefort’un seyahatnamesinde İzmir ve civarı ile ilgili gözlemler yer alır:

“Türkiye ve Mora ile ticarette kullanılan kırk ya da elli büyük boy kayık dışında, yüzden fazla gemi bulunur. Türkiye ile esas olarak, İzmir yakınındaki Siagi’den ve Scalanova’dan (Kuşadası) yüklenen deri ve maroken ticareti yapılır; Mora ticareti ağırlıklı olarak şaraba dayanır, Mikonoslular Venedik ordusunun şarap gereksinimini Romanya Napoli’sine taşırlar”⁴²⁷. “İzmir’de olduğumuz dönemde, Hollanda uyruklular, ticaretlerini iyice oturtmuş ve çok saygın on sekiz-yirmi tüccardan oluşuyor. Cenevizli yalnızca iki tüccar var, onlar da Fransız bandırası altında ticaret yapıyorlar. Kentte hiç Venedikli tüccar bulunmamasına karşın bir Venedik konsolosu var”⁴²⁸.

Evliya Çelebi Liman Kalesi’nden şu sözlerle bahseder:

“Deniz kıyısında bir alçak düz yerde dört köşe bir taş yapı güzel kaledir. (—) tarihinde Fatih Sultan Mehmed yapısıdır. Çepçevre büyüklüğü 1.280 adımdır. Ancak kara tarafı 3 adım kadar gelir geniş ve derin hendektir, diğer tarafları deniz döver kale duvarıdır. Hepsî limanı korur şahane toplardır. Kibleye nazır 2 kat demir kanatlı

⁴²⁵ İbn Battûta Seyahatnâme’si, I. Cilt, s.425.

⁴²⁶ Pîrî Reis, Kitab’ı Bahriye, 1. Cilt, s. 157.

⁴²⁷ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s.199.

⁴²⁸ Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, s.248.

sağlam ve dayanıklı kapıları var”⁴²⁹. “Kale içinde 1 mescidi ve 20 nefer hanesi var, ondan başka imaretten bir eser yoktur. Ancak kale kapısının iç yüzünde bir âbıhayat buz parçası kuyusu var. Acayip hikmettir ki bu kale derya içinde olup yine böyle abıhayat suyu ola, seyirliktir. Bu kalenin dizdarı ve 80 adet neferi vardır. Cebehanesi gayet mükelleftir. Kale kapısının üstünde bir beyaz mermerde celi hat ile tarihi böyle yazılmıştır: "Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin, ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Muhammedini'l-ma'sûmı'Tkevineyn, emmâ mü'ebbede's-sultan-ı zaman, Fâtihu es-Sultan nâm Mehemmed bin Murâd Hân min nesli âli Osman, li-sene ihdâ ve [seb'in?] ve semân mie." Gayet müstahkem kaledir. Bizzat Sultan Mehmed yapısıdır, kâfirden kalma değildir. Bu kaleden yukarı doğu tarafına şehir içinden gidip dağdaki eski kaleye kadar tam 3 bin adımda çıkılır, baştan başa şehir içinden gidilir”⁴³⁰.

Texier eserinde İzmir ve Liman Kalesi hakkında bilgi verir.

“Müslümanlar tarafından tehdit edilen Rum imparatorları, şehrin istihkamlarını onardılar ve kaleninkileri sağlamlaştırdılar. 1760 yılında kapının üzerinde görülen bir Bizans kitabesi, o zamandan beri kaybolmuştur. Chandler tarafından korunmuş olan bu yazının dediğine göre, kalenin onarımı, İmparator Jean Comnene tarafından yapılmıştır. Bu da Bizans İmparatorluğunun sonuydu. Bundan sonra gelen İmparator Alexis, Trabzon'a (Trebizonde) çekilerek orada bir imparatorluk kurdu. Kral unvanı almış olmasında şüphe vardır; fakat duvar sıvası üzerine yapılmış bir resminin üstündeki yazıda, bütün Anadolu'nun Kralı ve imparatoru unvanı vardır; yani İzmir üzerindeki iddiasını, sürekli olarak muhafaza etmiştir. Fakat bu yer, 1084 yılından beri Türklerin elindeydi. Rumların dışarıdan yardım alabilme kolaylıkları, İzmir'e özel bir önem verdiriyordu; bir de bu şehir, Asya'da yerleşmek isteyen her kuvvetin korkunç mücadelelerine sahne olmuştu”.

“ Ticari çıkarlar sebebiyle doğuya gelen Cenevizliler ise bazen Türklerle, bazen de Latinler ve Rumlarla bağlantılar yapıyorlar ve saygıyla başarılı oldukları eski kıyı şehirlerinde, yani başlıca iskelelerde, hafif bir vergiye karşılık, seyyar ve geçici şekilde ticaret için izin alıyorlardı. Venedikliler de aynı politikayı izlediler; fakat daha

⁴²⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9. Kitap, s.99.

⁴³⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9. Kitap, s.100.

kuvvetli ve gururlu olan Rumlar, Cenevizlilerin duka altınlarıyla elde ettikleri yeri, zaferlerle bulmak istiyorlardı”⁴³¹.

“Aynı şekilde Türklerin o kadar korkunç bulmadıkları Cenevizliler, sultanların bütün memleketlerinde, adeta gerçek kaleler halinde müstahkem ticarethaneler kurabildiler. Bu kuruluşlar o kadar çoğaldı ki gelenekleri beş-altı yüzyıl sonra da Türkler arasında korunarak, hangi döneme ait olursa olsun, önemli yıkıntılar Ceneviz’ den kalma ve Ceneviz kalesi tabirleriyle tarif edilirdi. Cenevizliler, antlaşmayla İzmir, Sakız ve Foça’yı da elde ettiler. Bu son şehri korudular. Fakat İyonya’nın geriye kalan kısmında hâkim olan hükümeteşizlik, İzmir’ de uzun süre kalmalarına izin vermedi. Manisa’da padişah olan Orhan Gazi, İzmir’i ele geçirerek bir de istihkam yaptırdı”⁴³².

Allom ve Walsh’ın Smyrna ile ilgili gözlemlerinde şehrin tarihi, Kadifekale ve şehrin ticari hareketliliği yer alırken limandan da bahsedilir ancak buradaki kale ile ilgili bilgi yer almaz ⁴³³.

Frankland, İzmir’i ziyaretinde Ceneviz kalesi olarak bahsettiği kalıntılarla ilgili bilgi verir.

“Eden ve ben oradan biraz uzaklaştık ve körfezin ve uzaktaki Smyrna kentinin, çok sayıda ve kasvetli görünümli mezarlıklarının ve şehrin arkasındaki tepedeki eski Ceneviz kalesinin bir taslağını yaptık. "İki Kardeş", limanın girişindeki Türk kalesi ve Kara Bournou, sahneyi sonlandırıyor”⁴³⁴. “23 Haziran. Yüzbaşı Sotheby, Sir W. Eden ve ben, geceleme ayarlarımızı yaptıktan sonra, on iki veya on dört mil uzaktaki Boujat adlı bir köyde Konsolos’un hanımını ziyaret etmek için sabah altı buçukta at sırtında yola çıktık. Yolumuz bizi yükseklerle çıkardı Smyrna’nın arkasından ve bazı büyük mezarlıklardan geçerek; Tepeler boyunca ilerlerken körfezin ve bitişik dağların çok güzel manzaralarını gördük. Daha önce sözünü ettiğim Ceneviz kalesinin kalıntılarının bulunduğu yerde bulunan eski kaleyi beslemek amacıyla yapılmış gibi görünen bir Roma su kemerinin kalıntılarının yanından geçtik” ⁴³⁵. “Kemerlerin arasından görünen eski Ceneviz kalesinin taçlandırdığı su kemerinin ve tepenin bir taslağını yaptım”. ⁴³⁶ “Smyrna Körfezi dünyanın en güzel limanlarından biridir; evrenin filoları burada güvenlik içinde demirleyebilir. Mükemmel karayla çevrili,

⁴³¹ Texier, *Küçük Asya*, s. 143 (beşinci kitap onaltıncı bölüm)

⁴³² Texier, *Küçük Asya*, s. 144 (beşinci kitap onaltıncı bölüm)

⁴³³ Walsh, Allom, *Constantinople and the Scenery*, s. 257-258.

⁴³⁴ Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople*, Vol.I, London 1829, s.257

⁴³⁵ Frankland, *Travels*, s. 257.

⁴³⁶ Frankland, *Travels*, s. 260.

etrafı yüksek ve pitoresk dağlarla çevrilidir. Girişteki Türk kalesinin karşısında, kuzeyde bir sığlık ve bataklığın olduğu yer dışında, su derin ve demirleme yeri iyidir; ancak geçit, bir savaş gemisi hattının içinden geçmesine yetecek kadar geniştir. Kasabaya yakın sekiz kulaçta mükemmel demirleme ve iyi bekleme alanı var.”⁴³⁷.

Von Scherzer Smyrna adlı eserinde tarihi bilgilerin yanı sıra gözlemlerine de yer verir:

“Sakız Adası, Phokaia, Midilli, vd. Yunan imparatorlarının nominal egemenliği altındaki Cenevizli ailelerin mülkü haline geldi ve oradan Ceneviz garnizonları, İzmir ve Efes Akropolisini kendi çıkarları veya imparatorluk çıkarları için korumuş olabilirler. Giustiniani, Castelli vb. gibi bugün hala İzmir’de görülen aski Ceneviz soyadları buradan gelmiş olabilir. Venediklilerin yönetiminin sürekli değişmesi hem şehrin hem de vilayetin ticaretinin ilerlemesini sağlar. Ayrıca o dönemde zirvede olan korsan sistemi ve Mihal’in ölümünden sonra Ceneviz yönetimi altındaki ticarete her seferinde bir canlanma oluşturur.”⁴³⁸.

Liman Kalesi’ni seyyahlar üç köşeli ya da dikdörtgen şeklinde, dört burçlu ve ortada kulesi olan bir yapı **(Resim 91-96)** olarak tanımlarlar⁴³⁹. Limanın ağzında konumlanan ve 12’nci yüzyılda Bizanslılar tarafından kurulan İzmir Liman Kalesi hem iç limanın güvenliğini sağlamak hem de şehir savunmasında kilit oluşturması açısından önem taşıyordu. Farklı adlarla anılan kale, yabancı kaynaklarda ‘Neon Kastron’ veya ‘Ceneviz Şatosu’ olarak adlandırılırken, Hristiyan topluluklar tarafından ele geçirildikten sonra ise ‘Castrum Smyrnarum’ olarak isimlendirildi. Bu mevki, St. Jean Şövalyelerine devredilince St. Petros Kalesi ile tanınmaya başladı ve sonraki dönemlerde Le Chatesu veya Hafen Kastell isimleriyle farklı kaynaklarda yerini aldı. 16’ncı yüzyıl Osmanlı kaynaklarında ise ilk olarak “Kal’a-İzmir-i Cedit”, (Yeni İzmir Kalesi) olarak karşımıza çıkan kale, sonraları ‘Ok Kalesi’, ‘Liman Kalesi’, ‘Hisar’ ve ‘Soğan Kalesi’ gibi adlar aldı. Latinler kale içerisinde St.

⁴³⁷ Frankland, *Travels*, s. 267.

⁴³⁸ Carl von Scherzer, *Smyrna*, Wien 1878, s.93.

⁴³⁹ Ş. Parlador, "De Bruyn'un Gözünden İzmir Tarihi Kent Merkezi", *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, (ed. Hakan Göncü, Akin Ersoy, Duygu S. Akar Tanrıver), İstanbul 2019, s.339 dipnot 16.

Pierre (Aziz Petrus) adına bir kilise inşa etmişlerdi. Bu kilise ve azizden dolayı kale de Aziz Petrus Kalesi olarak anılmaya başlandı⁴⁴⁰.

Baykara, Roma Döneminde Yukarı Kale'den aşağıya liman çevresine inen surlarla çevrili şehrin, Bizans devrinde, diğer öteki Batı Anadolu şehirleri gibi, gittikçe gerilemiş ve nüfusunun azalmış olduğunu belirtir⁴⁴¹. Halk belli başlı iki semte toplanmış olup, liman kıyısı ve Yukarı kale surlar içinde daha güvenli sayılmış, 1220'li yıllarda Liman kenarında da ayrı koruma duvarları düzenlenmiştir **(Resim 99 ve 100)**. Baykara İzmir'de Cenevizlilere verilen imtiyazlarla ilgili olarak, onların Liman kıyısındaki bu yerin uygun bir kısmını, iyice tahkim ederek, âdeta ayrı bir kale, bir bakıma şehir hâline getirdiklerini belirtir⁴⁴². Mevcut temeller üzerine inşa edilmiş olan kalenin düz kenarları yaklaşık 110 m. olup, üzerinde güçlü ve köşeli burçları vardır⁴⁴³. Baykara Liman Kalesi'nin biçimiyle ilgili olarak iki kaynaktan bahseder. Bunlardan ilki Timur devrinin minyatür sanatçısı Behzat'ın bir eseridir **(Resim 97)** ve hayali olduğundan dikkate alınmaması gerektiğini tavsiye eder. Kalenin en iyi tarifinin En iyi tarifinin Umur Paşa'nın hayatını anlatan Düstürnâme'de bulunduğunu belirtir:

“Bahirdir üç yanı bir yanı kara Kaleyi kılınışlar ana dâyire yanına bir kimse onun varamaz Kuş olup uçarsa onun geremez”.

Baykara üç yanı deniz olan bu kalenin kara tarafında bir hendeğin yer aldığını, fazla derin olmayan bu hendeğin, zaman zaman su ile dolduğunu tahmin etmektedir⁴⁴⁴. Baykara, İzmir'de Liman Kalesi ile ilgili bu durum iktisadî faaliyetlerin bir gereği olarak kabul etmektedir⁴⁴⁵.

⁴⁴⁰ <https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/49-25inci-sayi/1734-yikildi-ama-ismi-yasiyor-izmir-liman-kalesi> (erişim 24.3.2022)

⁴⁴¹ Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey*, s. 25.

⁴⁴² Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey*, s.26. Baykara İzmir'in iki kale hâline gelmesini 13. yüzyılın ikinci yansındaki olaylarla ilişkili tutar. İki kaleli oluşun kökleşmesi, kalelerin apayrı şehirler halinde ortaya çıkması 14. yüzyılda görülmektedir. Bunun izleri günümüze kadar devam eder. “Gâvur İzmir” iki kale olan İzmir'in kalelerinden birisi olarak 14. yüzyılın bir adıdır. Bu adın başlaması, Aydınoglu Mehmet Beğ'in Yukarı Kale'yi, yâni Kâdife kale'yi fethi ile ilgilidir. Mehmet Beğ, Yukarı Kale'yi alınca, burası Türk, yâni Müslüman İzmir olur. Aşağıda, Liman kalesi ise, kâfirlerin elinde olduğundan “Gâvur İzmir”dir.

⁴⁴³ Tütüncü, "İzmir Kalesi'nin", s.20.

⁴⁴⁴ Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey*, s.30-33.

⁴⁴⁵ Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey*, s.33.

17. Yüzyılda Sancak Kale'nin yaptırılmasından sonra da Liman Kale kullanılmaya devam edilmiştir **(Resim 98)**. 18. Yüzyılın sonlarında içinde 2000 kadar er bulunan Liman Kale'nin civarına zamanla çarşı ve hanlar yapılmış, kale binalar arasında kalmıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında içinde garnizon ve er kalmayan kale bakımsızlıktan harap hale gelmiş ve 1870'te yıkılmasına karar verilmiştir. 1872'de kale, içindeki evlerle birlikte yıkılmıştır⁴⁴⁶.

Hasluck Liman Kalesi'nin 1344 yılında İzmir'in Lombardiyalı Jean de Biandra komutasındaki birleşik bir Hıristiyan filosu tarafından ele geçirilmesinden itibaren tarihlendiğini ve St. Jean Şövalyeleri'ne devredildiği 1374 yılına kadar Papalık tarafından idare edildiğini belirtir. Hasluck armaları içeren mermer levhaların İzmir'deki St. Peter kalesinde, o zamanki cezaevinin dairesel avlusuna, caddeden girişe bakan yerde bulunduklarını belirtir **(Resim 103-107)**. Hasluck Liman Kalesi'nin 1392'de Rodos Amirali Domenico d'Allemagna tarafından, 1398'de G. M de Naillac tarafından onarıldığını ve 1399'da Timur tarafından saldırıya uğradığını yazar. Bodrum'daki St. Peter Kalesi'nin Liman Kalesi yerine anakaranın yeni kalesi olarak inşa edildiğini belirtir⁴⁴⁷. Timur'un kaleyi yerle bir ettiğini, ancak eski konumundan 17. yüzyılın başlarından itibaren gezginler tarafından bahsedildiğini vurgular. Hasluck, Flandin'in çiziminde Rodos'taki gibi 'kırlangıç kuyruklu' olduğu gösterilen mazgallar dışında kalenin Latin yapımı olduğunu düşünür. Kalenin planını üçgen gibi görür, her bir kenarı yaklaşık 100 metre, duvarları 25 fit yüksekliğinde bulunduğunu, yan kulelerin limanın ağzını korumakta olduğunu belirtir⁴⁴⁸.

Hasluck, Le Bruyn, Tournefort, La Borde ve Flandin'in çizimlerinin Liman Kalesi'nin, görünüşü hakkında bir fikir verdiğini belirtir. Kaleye bitişik antik limanın, 17. ve 18. yüzyıllarda kadirgalar ve küçük yerli zanaatlar için bir liman ve kuru havuz görevi gördüğünü ekler. 1844 İngiliz haritalarında limanın son izlerinin yer aldığını, kalenin denize bakan kapısı üzerinde Papalığa ait amblemlerin birkaç gezgin tarafından not edildiğini aktarır⁴⁴⁹. Hasluck, Arundell tarafından da aynı

⁴⁴⁶ Tütüncü, " İzmir Kalesi'nin", s.22.

⁴⁴⁷ F. W. Hasluck, "Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 17, 1910/1911, s. 145.

⁴⁴⁸ Hasluck, "Heraldry of the Rhodian Knights", s.146.

⁴⁴⁹ Hasluck, "Heraldry of the Rhodian Knights", s. 147.

konumda iki mermer bloğun saptandığı bilgisini verir. Bu levhalar d'Allemagna ve de Naillac'ın mensup olduğu ailelerin armalarını içerir. D'Allemagna Rodos'ta da onarım ve inşa faaliyetleri gerçekleştirmiştir⁴⁵⁰.

Ülker Pîrî Reis'in anlatımını naklettikten sonra 16. Yüzyıla kadar büyük gemiler kolaylıkla bu limana girebildiğini belirtir. 16. Yüzyılın ilk yarısında İzmir'e gelen gezginlerden Fermanel ile Favuel'in gemilerin bu küçük limana giremediğini belirttiğinden bahseder. Kenti 18. Yüzyıl başlarında ziyaret etmiş olan Tournefort'un, şehrin eski limanının Türk kadirgaları tarafından kullanılmakta olduğunu yazdığını belirtir⁴⁵¹. Hatta bu yüzden iç limanın 'Kadirga Limanı' diye adlandırıldığını söyler. Diğer bir Fransız Gezgin olan Thévenot kadirga limanının yabancı gemilere kapalı olduğundan bahseder. 1765'te İzmir'i ziyaret etmiş olan İngiliz gezgini Chandler şehirle ilgili tarihi bilgi verirken Timur'un limanının girişini kapatmış olduğunu, (Pagus) eteklerinden gelen çamurun uzun bir zaman süreci içinde bu limanı doldurmuş bulunduğunu ve bu nedenlerden ötürü limanın kurduğunu ifade etmektedir⁴⁵² **(Resim 101, 102, 108)**.

Ülker kalenin İngilizce yazılmış kaynaklarda St. Peter veya Fransız kaynaklarında ise 'Le Chateau' adıyla anıldığını, 1344'te Rodos şövalyeleri tarafından Türklerin elinden alındıktan sonra, yeniden burçlarla donatılıp kuvvetlendirilerek aslına benzer bir görünüme büründüğünden dolayı, bu kaleye şato denildiğini belirtir⁴⁵³.

Liman Kalesi, Bruyn'un İzmir'in hemen hemen tamamını gösterdiği gravüründe 15 numara olarak işaretlenmiştir⁴⁵⁴. Eugène Flandin'nin İzmir, Konak Meydanı adlı gravüründe koyu bir tonlama ile gösterilir. Daha erken tarihlerdeki gravürlerde sahilin ucunda olan yapı, bu gravürde daha geridedir⁴⁵⁵.

⁴⁵⁰ Hasluck, "Heraldry of the Rhodian Knights", s. 149.

⁴⁵¹ Necmi Ülker, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I, Ticaret Tarihi Araştırmaları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.3.

⁴⁵² Ülker, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda*, s. 4.

⁴⁵³ Ülker, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda*, s.7.

⁴⁵⁴ Eylem Güzel, "Seyahatname ve Gravürlerde Ege Bölgesi Kale Mimarisi", *Turkish Studies - Social Sciences*, Volume 14 Issue 2, 2019, s. 80.

⁴⁵⁵ Güzel, "Seyahatname ve Gravürlerde", s.81.

Hasluck, İzmir'in Batı Anadolu'nun ana limanı olarak Sakız Adası'ndan sonra geldiği gerçeğini açık bulmakla beraber bu limanın seçilmesinin nihai nedenlerini karışık bulur. Ona göre limanın kendisi güvenli ve elverişli olmasına rağmen, kentin başını çektiği dolambaçlı körfezin derinliği yelkenli gemiler için belirgin bir dezavantajdır, oysa Foça'nın doğal limanlarının her ikisi de sınırlı tonajlı gemiler için güvenli ve kullanışlıdır ⁴⁵⁶. Hasluck, İzmir'in tarihsel seçimini 1621'de kurulmuş olan yabancı konsoloslukların merkezi olmasından yola çıkarak tanımlar: resmi engellenmeden mukayeseli özgürlük ⁴⁵⁷.

3.4. ÇEŞME KALESİ

Evliya Çelebi Çeşme Kasabası'nı ve bu kasabadaki Hoşâbâd Kalesi'ni anlatır ancak Cenevizlilerle ilgili bilgi bulunmaz:

“Hoşâbâd Kalesi yani Çeşme Kasabası'nın özellikleri 914 tarihinde bizzat Sultan Bayezid-i Velî yapısıdır. İç kale kapısı üzere tarihi budur: Hisarı ayn-ı cedîd kıldı bünyâd Müverrih dedi tarihin Hoşâbâd. Sene 914 Deniz kıyısında bir alçak kaya üzerinde batı tarafı derya, doğu tarafı bayırlı sahra ve dağdır ve dağ üzeri tamamen bağdır. Kale içindeki haneleri batı tarafında Sakız Adası'na doğru deryaya nazır 50 adet toprak örtülü evlerdir. Dizdari ve 185 neferi tamamen burada otururlar. Kalesi dört köşe taş yapı Hoşâbâd Kalesidir. Bu kale doğudan batı tarafına uzunlamasına yapılmış, boyu yokuş aşağı hendek kenarınca 200 adımdır ve eni 150 adımdır. Bu hesap üzere bu kalenin çepçevre büyüklüğü 700 adımdır. Üç tarafı büyük hendektir, ancak batı tarafı kayalarını deniz dövdüğünden hendeği yoktur. Kibleye dönük varoşa açılır, bir demir sağlam kapısı vardır. Hendeği üzerinde zemberekli asma köprüsü vardır”⁴⁵⁸. “Bu kapı tarafı iki kat kale duvarıdır. İç kat kalenin batıya nazır ancak bir demir kapısı var ki üzerinde tarihi yazılan kapıdır. Bu kapıdan içeri bir kat demir kapı daha vardır, iç kale iki kat kapı olmuş olur. Ama o ikinci kapı kuzeye açılır. Bu iki kapının üstünde Sultan Bayezid-i Velî'nin üst kat bir camii var. (—) tarihinde Venedik gemileri gelip kaleyi boş bulup istila edince kalenin demir kapılarını ve camiin altın alemlerini, cami kurşunlarını, taşra varoş camiinin ve hanların kurşunlarını alıp ve

⁴⁵⁶ F. W. Hasluck, "The Rise of Modern Smyrna", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 23, 1918/1919, s.142.

⁴⁵⁷ Hasluck, "The Rise", s.143.

⁴⁵⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt, 9. Kitap, s.119.

kalenin bazı yerlerin yıkıp kaçmışlardı. Sonra padişah fermanı ile Ak Mehmed Paşa, Sakız Adası muhafazasında iken bu Çeşme Kalesi'ni tamir edip kaleyi beyaz inci gibi edip camii nur üstüne nur altın alemlerle süsleyip kale kapılarını ellişer kantar demirle yeniden yapıp hendeği 20 arşın temizleyip derinleştirmiştir. Deniz kıyısına limana nazır iki büyük tabya inşa edip her birine onar pare balyemez toplar ve nice bin kantar koymuş, kale neferlerinin kaçanlarını kaldırıp yeni neferler yazmış, böylece kale henüz taze can bulup sağlam ve dayanıklı hisar olmuştur”⁴⁵⁹.

Çeşme Kalesi (**Resim 109 ve 110**) ile ilgili detaylı araştırmalar Öztürker, Yılmaz ve Sağlam tarafından yapılmıştır. Öztürker ve Yılmaz kalenin 1508'den önce Cenevizliler tarafından yaptırıldığı ve Osmanlıların Çeşme'yi ele geçirmesinden sonra onarıldığı ve bazı ilavelerin yapıldığı ortak fikrine sahiptir. Sağlam ise sunduğu verilerle kalenin Osmanlı Dönemi kalesi olduğunu ileri sürer.

Farklı fikir ve dayanaklarını incelemeden önce kalenin günümüze ulaşmış plan ve özelliklerini aktarmak gerekir. Kalenin detaylı tanımları Öztürker ve Sağlam tarafından yapılmıştır. Çeşme Kalesi, Sakız Adası'nın karşısında, denize yakın dik bir yamaçta, 11.000 m² alan üzerinde inşa edilmiştir ve doğu-batı yönünde kabaca dikdörtgen plan özelliği gösterir. Doğu- batı doğrultulu ve kabaca dikdörtgen biçimli kale, yaklaşık 85 x 130 metre ölçülerindedir. İç kale ve dış kale şeklinde iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunları, karaya bakan üç taraftan kuşatan iki aşamalı bir hendek çevrelemektedir. Dik bir yamaca inşa edilmiş Çeşme Kalesi, doğuya doğru kademeli olarak yükselmektedir. Dolayısıyla batı ve doğu cepheleri arasında kayda değer bir kot farkı mevcuttur⁴⁶⁰. Üzerinde yer aldığı arazi doğuya doğru yükselmektedir. Kalenin 38 m yüksekliğindeki en alçak yeri deniz tarafındadır. Kale ilk olarak deniz kıyısında yapılmıştır ancak daha sonra kıyıya yapılan dolgularla az da olsa içeride kalmıştır. Kalenin deniz tarafı hariç her tarafı hendeklerle çevrilidir (**Resim 111, 112, 114, 115**). Dış kaleye giriş güneyden olup hendek üzerinden bir köprü yoluyla sağlanmıştır. Tonozlu, dörtgen planlı ve korunaklı kapı birimi geçilince kuzeybatısında, bu kez iç kaleye açılan ve yine benzer yapıda ikinci bir

⁴⁵⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9. Kitap, s.120.

⁴⁶⁰ Hasan Sercan Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi İlgisindeki "Ceneviz" Dönemine Metodolojik Bir Yaklaşım", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (3), 2021, s. 554.

kapı birimi vardır.⁴⁶¹ Deniz tarafında iki silindirik kule ve bunların arkasında daha yüksek kare biçimli iki kulesi bulunur. Kalenin arka tarafında, deniz tarafındakilere göre daha küçük olan iki silindirik kule daha vardır. Kulelerin arasında mazgalı duvarlar bulunur⁴⁶². Kalenin doğu, kuzey ve güney tarafını hendek duvarı çevirmektedir. Bu hendek duvarının kalınlığı güney yönünde 1.90 iken, doğu yönünde 1.30, kuzey yönünde ise; 65- 70 cm. arasında değişen ölçülere, hendek ise 8.00 ile 9.00 m. arasında değişen genişliğe sahiptir. Hendek duvarı, deniz kenarındaki iki burca inerek kesilmektedir. Güney dış sur duvarı cephesi on, doğu ve kuzey dış sur duvarları ise altı, dikdörtgen biçimli payanda ile desteklenmiştir. Dış sur duvarlarının üzerinde seğirdim yerleri ve buraya çıkışı sağlayan merdivenler bulunur. Öztürker kalenin planını tanımladıktan sonra dış surların duvar örgülerinin, her yönde düzgün olmayan moloz taş ve gri kuvvetli horasan harcı ile örüldüğünü belirtir. Böylece kalenin deniz tarafındaki mimari biçimlenişin ve burçlarındaki farklılıkların altını çizer. Deniz yönündeki sur duvarı, iki köşesinde yuvarlak biçimli burçların ortada hisar perçem ile birbirine bağlandığını ve sur duvarının yarım dairesel biçiminde iki payanda ile desteklendiğini söyler. Günümüzde IV no.lu burç Ceneviz Kulesi, V no.lu burç Cezayirli Hasan Paşa Kulesi olarak adlandırılır⁴⁶³.

Öztürker IV ve V numaralı yuvarlak biçimli iki burcun ölçülerinin de birbirine yakın olduğunu belirtir. Deniz tarafındaki burçlar da dendanların bulunduğu üst mazgal duvarları üzerinde tuğla dizimi ve taş konsollarla oluşturulmuş bir sıra kemer dizisi bulunur. Bu kemer dizisi yuvarlak burçların etrafını çepeçevre dolandır. Her iki burç üzerinde de üçer adet top mazgalı vardır. Öztürker, iç mekân açısından IV ve V nolu burçların ortak özellikler taşıdığını, duvarlarında derin dolap nişleri bulunduğunu ve kubbe örtü sistemine sahip olduklarını vurgular⁴⁶⁴. Kuzey batı ve güney batı yönündeki, III, VI no.lu burçların köşelerindeki rampalardan, iç kalenin doğu yönüne doğru uzanan iç kale surları ve seğirdim yerlerine çıkış sağlanır. İç kalenin planı dikdörtgen biçimindedir. Etrafını dolaşan iç kale surları, farklı ölçü ve

⁴⁶¹ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.553.

⁴⁶² <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (erişim 22.1.2022)

⁴⁶³ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.67.

⁴⁶⁴ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.68.

biçimde burçlarla desteklenmiştir. IV no.lu burçtan aşağı bir rampayla inilen alanda tonoz örtü sistemine sahip, içlerinde birer ocak bulunan, yan yana altı adet oda vardır

465

Öztürker Çeşme Kalesi'ndeki Ceneviz özellikleri hakkında bilgi verir. Kalenin burçları arasındaki mimari farklılıklar olduğunu, bu farklılıkların bazı Ceneviz yapımı kalelerle benzerlikler taşıdığını belirtir. Batı taraftaki iki yuvarlak burcun mimari özellikleriyle doğu taraftaki burçlardan farklı olduğunu vurgular. Öztürker, Anadolu'da Osmanlı Dönemi kale mimarisi örnekleri içerisinde benzerini bulamadığı, batı yönündeki bu iki yuvarlak burcun, Sakız Adasındaki Ceneviz Kalesi gözetleme kulesi ile ve 1415 yılında Rodos şövalyeleri tarafından inşa edilen Bodrum Kalesi'nin dairesel burçları ile benzerlik gösterdiğini belirtir. Ayrıca Bodrum Kalesi'nde bulunan, kulelerin etrafını dolaşan taş konsollu kemer dizisinin de Çeşme Kalesi'ndekilerle benzeştiğini yazar. Öztürker bunlara dayanarak Çeşme Kalesinin, Ceneviz burçlarına eklenerek inşa edildiğini düşünür⁴⁶⁶. Öztürker bu noktada tarihlendirme ile ilgili tartışmaları da verir. M. Aktepe'nin, kalenin Cenevizlilerden kaldığını belirttiğini, buna karşın, T. Baykara ve İ.A. Yüksel'in kalenin kitabesinden yola çıkarak ilk kez II. Beyazıd Döneminde, 1508 yılında inşa edildiğini savunduklarını hatırlatır⁴⁶⁷.

Unesco'nun web sitesinde Çeşme Kalesi'nin 1508'den önce Cenevizliler tarafından yaptırıldığı ve Osmanlıların Çeşme'yi ele geçirmesinden sonra kalenin onarıldığı ve bazı ilavelerin yapıldığı belirtilir. Bu sitede kale ile ilgili bilgiler arasında Cenevizlilere ait mimari özelliklere de dikkat çekilir. Deniz tarafındaki silindirik kulelerin her ikisinde de kaleyi destekleyen küçük dekoratif kemerler dizisinin, kare planlı yüksek kulelerde yer alan kemerli pencereler ve içten dışa açılan mazgalların, kare planlı iki kuleyi birbirine bağlayan duvarlarda içten dışa doğru uzanan mazgalların Ceneviz üslubunda olduğu belirtilir. Bu mazgal tipinin Çandarlı Kalesi'nin doğu duvarında da izlendiği vurgulanır. Kalenin arka kısmındaki iki silindirik kulenin mazgalları da ve kale duvarlarında asimetrik olarak

⁴⁶⁵ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.69.

⁴⁶⁶ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.113.

⁴⁶⁷ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.112.

yerleştirilmiş çok sayıda barbican deliği Cenevizlilerin kale mimarisinde kullandıkları özellikler olarak yer alır. Güvercinada Kalesi'nde (Kuşadası) çok sayıdaki barbican yuvası paralel örnek olarak verilir. Kalenin bu güney bölümündeki surların üst kısmındaki mazgalların Osmanlı üslubunda olduğu belirtilir ve daha sonra yapıldıkları ileri sürülür⁴⁶⁸. Yılmaz'ın bu konu ile ilgili verdiği bilgiler Unesco'nun web sitesindekiyle örtüşür⁴⁶⁹.

Sağlam ise Çeşme Kalesi'nin kim tarafından yapıldığı konusundaki tartışmaya şu cümleyle başlar:

*“Öyle ki, bu kaleye tamamen varsayımsal şekilde addedilmiş Ceneviz dönemi, literatürde bugüne dek bilimsel açıdan hiçbir zaman tam anlamıyla ortaya konamamış ve yalnızca birtakım zayıf temelli stilistik kabullere dayandırılmış; diğer taraftan yine de mimarlık tarihi perspektifinden aydınlığa kavuşturulmadan yinelenerek muğlak şekilde süregelmiştir”*⁴⁷⁰.

Araştırmasında arşiv belgeleri, kartografik çalışmalar (portolan) ve kronikler gibi birincil kaynaklara kıyaslamalı olarak başvurup, ayrıca yeni mimari analizler yoluyla bunları destekleyerek Çeşme Kalesi'ni mimarlık tarihi bağlamında bir kontekste oturtmaya çalışmıştır. Başlıca bulgulara göre Çeşme yerleşimi ile Çeşme Kalesi'nde muhtemel bir Ceneviz hakimiyetine yönelik somut hiçbir veri olmadığını belirtir. Çeşme'ye dair tarihi verilerin en erken 15. yüzyıl ortasına tarihlendiğini, kale ile ilgili mimari verilerin ise 16-18. yüzyılları işaret ettiğini belirtir ve bunların Çeşme'de yalnızca Osmanlı hakimiyetini doğruladığını söyler. Sağlam Çeşme Kalesi ile ilgili olarak şu sonucu belirtir:

*“Topçu kalesi olarak inşa edilmiş ve sonraki dönemlerde yine bu doğrultuda onarım ve eklemeler görmüş Çeşme Kalesi, yalnızca top teknolojisi ile tahkimatlar arasında literatürde detaylıca irdelenmiş ve ancak 15. yüzyılın sonlarında başlayan ilişki göz önüne alındığında, Batı Anadolu'daki Ceneviz dönemine kıyasla bir geç dönem yapısıdır”*⁴⁷¹.

⁴⁶⁸ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>

⁴⁶⁹ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.585.

⁴⁷⁰ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.552.

⁴⁷¹ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.553.

Sağlam, Çeşme Kalesi'nde başlıca üç tip duvar işçiliği gözlemler ve bunların da dört ana evreyle bazı onarımları işaret ettiğini ve bu evrelerin Osmanlı Dönemine ait olduğunu belirtir **(Resim 116)**⁴⁷². Sağlam, Çeşme Kalesi'nin tarihlendirilmesine yönelik tartışmaları da aktarır. Kalenin sadece bir Osmanlı dönemi yapısı olduğu fikrini öne süren Baykara'nın fikrinin inşa kitabesi haricinde iki tarihi veriye daha dayandığını, bunlardan ilkinin Venediklilerin 1472 ve 1501 Çeşme saldırılarına yönelik aktarımlarda "bir kaleden bahsedilmemesi"; ikincisinin de kalenin "yeni bir inşa" olduğunu belirten 1509 tarihli Osmanlı arşiv kaydı olduğunu belirtir⁴⁷³. Sağlam, 15-16. yüzyıl Osmanlı kalelerinin, gelişen top teknolojisiyle değişen tahkimat sistemlerini incelemiş ve Çeşme Kalesi'nin farklı mimari evrelerini belirlemiş Holmes'un, iç kalenin tahminen II. Mehmed dönemi, dış kaleyle sahildeki dairesel burçların ise kitabeden ve benzer örneklerden yola çıkarak II. Bayezid dönemi olabileceğini öne sürdüğünü belirtir.

Sağlam, Çeşme Kalesi'ni herhangi bir kaynağa başvurmaksızın gözlemlemiş Stringa'nın, kalenin üç ana evreye sahip olduğu görüşünde bulunduğunu, Sakız Kalesi'nin kuzeybatı cephesinin merkezindeki burç ile Çeşme Kalesi'nin sahile bakan dairesel burçları arasında, top mazgallarını dışa taşıran sağır kemer dizileri üzerinden stilistik bir benzerlik kurduğunu ve buradan yola çıkarak, sahile bakan ön surun tahminen bir geç 15. yüzyıl - erken 16. yüzyıl Ceneviz inşası olarak Çeşme Kalesi'nin en eski kısmı olduğunu öne sürdüğünü yazar.

Sağlam'a göre, Çeşme Kalesi'nin bir Ceneviz yapısı olduğuna dair yüzeysel iddialar en erken 19. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Sağlam, herhangi bir birincil kaynağa ve mimarlık tarihi literatürüne başvurmadan, tamamen stilistik ve izlenimsel bir yaklaşımla Çeşme Kalesi'ni değerlendirmiş ve bu çerçevede bölge tarihini de yeniden yorumlamış olan Özyiğitin de yapının bütünüyle bir Ceneviz inşası olduğu kanaatini görüşler arasına ekler⁴⁷⁴.

⁴⁷² Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.556.

⁴⁷³ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.557.

⁴⁷⁴ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.558.

Sağlam Çeşme Kalesi ile ilgili vardığı sonuçları şöyle ifade eder. Portolanlar ve arşiv belgeleri gibi birincil kaynaklara göre Çeşme'de (Batı kaynaklarında Passaggio / Passaggio di Chio / Perata) bir yerleşim ancak 1446'dan itibaren teyit edilebilmektedir. 1454- 1477 tarihli Osmanlı ve 1450-1480 tarihli Ceneviz arşiv belgeleri, yaklaşık 54 hanelik küçük bir kıyı yerleşimi görünümündeki Çeşme'de ve Çeşme Limanı'ndaki Türk hakimiyetini açıkça ortaya koymaktadır. 15. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle, Cenevizli Maona kontrolündeki Sakız Adası ile Osmanlı toprağı Urla Yarımadası, bir deniz hududu ve çeşitli gümrük kuralları yoluyla birbirinden ayrılmış iki farklı politik yapı teşkil etmektedir. Kurallar çerçevesinde Cenevizli ve Türk tüccarlar iki yakada da faaliyet göstermişlerdir. Anadolu yakasında bir Ceneviz hakimiyetine dair hiçbir veri olmadığı gibi kaynaklar bunun aksini göstermektedir. Arşiv belgelerinde Çeşme'de bir kaleden söz edilmediği gibi 1472 Venedik saldırısında Amiral Pietro Mocenigo'nun, herhangi bir savunması olmadığı için Çeşme'yi kasıtlı olarak hedef seçmesi de bunu desteklemektedir. Dönemin tanıkları Coriolano Cippico ve Kemalpaşazâde tarafından aktarılan 1472 ve 1501 Venedik saldırılarının taktiksel gelişme ve sonuçlanma şekli de burada herhangi bir kale olmadığının kanıtıdır. Kale, Osmanlı ve Grek portolanlarında ancak 16. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmaktadır ki 1508-1509 tarihli Osmanlı kayıtları da bununla tutarlıdır. Dahası, planı itibariyle dört ana evreye sahip Çeşme Kalesi'nde mevcut ön sur (fausse braie), top tabyası (terre-plein) ve top mazgalı (embrasure) gibi yapıyla bütünleşik bölümler, ilgili evrelerin tamamının top teknolojisiyle doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu yüzden de Çeşme Kalesi mimarlık tarihi literatürüne göre 15. yüzyılın sonlarından daha erkene tarihlenemez. Bu süreçte ve devamında Çeşme'deki Osmanlı hakimiyeti kesin olduğu üzere hem tarihi hem de mimari verilere göre Çeşme Kalesi bütünüyle bir Türk yapısıdır ki pragmatik motivasyonla yapılmış bir sahil topçu kalesidir. Seğirdim kotlarında saldırı yönünden avantajlı dışa genişleyen top mazgalları, daha alt ve zemin kotlarında ise savunma yönünden avantajlı dışa daralan top mazgalları kullanılmıştır. Bu da Evliya Çelebi'nin 1647 Venedik saldırısı sonrası ve 1659 Venedik saldırısı öncesine yönelik aktardığı, Venedikliler tarafından bir bölümü yıkılmış kalenin Ak Mehmed Paşa tarafından onarılması ve sahil bölümüne iki büyük top tabyası inşa ettirmesi ifadeleriyle örtüşmektedir. İç kale mescidi ise mimarisi ve bir Osmanlı arşiv

belgesine göre günümüzdeki görünümüne 19. yüzyılın sonunda kavuşmuştur. Kalede kısmi ölçekli birçok onarım mevcuttur⁴⁷⁵.

Sağlam'a göre stilistik benzerlik de en çok kullanılan öge olan, ön sur köşe burçlarıyla Sakız Kalesi'nin kuzeybatısındaki bir burçta bulunan dekoratif sağır kemer dizileri arasında kurulan benzerlik yanıltıcı olmuştur. Sağlam aynı uygulamanın, tamamı Osmanlı Dönemi yapısı Selanik Beyaz Kule, Topkapı Sarayı Bâbüsselâm ve Babakale Kalesi'nde mevcut olduğunu ve bir Ceneviz özelliği olmadığını belirtir. Sakız Kalesi'ndeki ilgili burcun ise bir top tabyası olarak günümüzdeki görünümüne 1475 sonrasında kavuştuğunu ekler. Sağlam, dışa genişleyen veya daralan top mazgallarının, topçuluk ve topçu kalelerine dair bilimsel arka plan dikkate alınmadan biçimsel algıyla değerlendirildiğini, 15. yüzyılın ikinci yarısında gelişen savaş teknolojisinin mimariye yansıması olan bu mazgalların yaygın şekilde benimsendiğini belirtir. Barbakan delikleri tabiri ile istinat duvarı drenajlarıyla karıştırılan düzenlemenin de yine Cenevizlilerle özdeşleştirilmesi hatalardan bir diğeridir. Bu düzenleme, Orta çağ savunma yapılarında sıkça kullanılmış iskele kirişi yuvalarıdır. Sağlam bu durumu II. Mehmed'in 1466'da yaptırdığı Elbasan Kalesi'nde mevcutken Ceneviz inşası ilk evre Galata Surları'nda bulunmadığı ve bu nedenle Cenevizlilere özgü bir stil olamayacağı şeklinde özetler. Sağlam'a göre kesin olan tek nokta, Cenevizli tüccarların Türk kontrolündeki Çeşme'de 1450-1475 dolaylarında bulunduğudur⁴⁷⁶.

3.5. KUŞADASI GÜVERCİNADA KALESİ VE ŞEHİR SURLARI

“Bir koyun sonunda bulunan ve çok güzel bir demir atma yeri oluşturan ufak ada ile korunan Scala-Nova şehri, bütün kıyının ticaretine mirasçı olmuştur. Yakınındaki adaya, Türkler Kuşadası adını verirler; şehir de aynı adla adlandırılmıştır. İstihkamları eski değildir. Koyun güney kıyısını oluşturan burun üzerine yapılmış kaleye bitişik basit bir surdan ibarettir. Evleri, setler üzerinde aşamalı olarak yükselir ve denizi görür: Rum halkı, kalabalıktır ve yukarı mahalleye yerleşmişlerdir. St. George adına armağan edilmiş, oldukça düzenli bir kilisesi vardır. Yahudisi çok ve rahattır. Bunlar şarap, zeytinyağı ve incir yüklemeye gelen bütün kaptanların

⁴⁷⁵ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.564.

⁴⁷⁶ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.565.

komisyoncusudurlar. İzmir'in ticaretine zarar vermemek için, önceden bu ticaret, Kuşadası'na yasaktı. Bununla beraber Doğu ticaret şirketleri, burada memurlar bulundururlardı. Kuşadası 'nda malikaneleri bulunan Valide Sultan'a müracaat ederek İzmir'in ihtiyaç duymadığı bakla, fasulye, işlenmemiş deri gibi bazı maddeler için izin aldılar. Türkler, ticareti işte böyle teşvik ediyorlardı”.

Bu tanım 1843 yılında Anadolu’ya ikinci seyahatini yapan Texier’e aittir ⁴⁷⁷.

Scalanova/Kuşadası’nın ilk iskân tarihi tartışmalı olsa da Yılancı Burnu olarak anılan alanda küçük bir Orta Bizans yerleşiminin bulunduğu, 13.yüzyılın 2. yarısında yerleşimin bugünkü alana kaydığı kabul edilmektedir ⁴⁷⁸. Şehir daha önce Pilav dağının eteklerinde Andız Kulesi denilen yerde kurulmuştur. Bölgenin Bizans hâkimiyetine girmesinden bir süre sonra bu kıyılarda Venedik ve Cenevizliler ticaret yapmaya başlarlar. Bu süreçte ulaşım güçlükleri nedeniyle Kuşadası, Andız Kulesi mevkiinden inerek bugünkü yerinde, Scalanova (Yeni İskele) ismi ile kurulmuştur. Aynı yıllarda Bizans İmparatorluğu’nun Latinlerle yaptığı anlaşmalar sonucu bölgeyi İtalyan tacirlerin kullandığı, limanın daha sonra Scalanova/Yeni İskele adı ile anıldığı nakledilir. Ancak bu dönem iskanının sınırları ve boyutu hakkında net bilgi yoktur. Kuşadası 1413 yılında I. Mehmed tarafından Osmanlılara katılmış ve bu tarihlerden sonra şehir tamamen Türk hâkimiyetinde kalmıştır ⁴⁷⁹. İslami kaynaklarda Kuşadası adı ile anılması ise 16. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlamıştır. Ancak araştırmacılar, buranın Osmanlı imparatorluğunun yükseliş döneminde hala önemli bir merkez olmadığı fikrindedir. Kentin büyümesi ve ticari bir liman olarak öneminin artması ancak 17. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Bu dönemden itibaren hem Avrupalı hem de yerli seyyahlar Kuşadasından söz etmeye başlamışlardır ⁴⁸⁰:

Kuşadası, Güvercinada Kalesi ile ilgili detaylı çalışmanın sahibi Tok’dur. Tok, kenti, sadece tanımlamalar ile değil görsel olarak da belgeleyen seyyahın J. Piton de

⁴⁷⁷ Texier, *Küçük Asya*, 172 (beşinci kitap yirmidokuzuncu bölüm).

⁴⁷⁸ Emine Tok, "Kuşadası, Güvercinada Kalesi", *Sanat Tarihi Dergisi* Cilt XXIII, Sayı 2 Ekim 2014, s. 61.

⁴⁷⁹ Cihan Özgün, Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", *History Studies*, Volume 4 Issue 4 Kasım /November 2012, s.278; Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.586.

⁴⁸⁰ Tok, "Kuşadası", s.62.

Tournefort olduğunu belirtir ⁴⁸¹. Tournefort'un kenti belgeleyen en erken gravüründe hem kent surları hem de adadaki tahkimat net bir biçimde görülmektedir **(Resim 117 ve 118)**. Tok, buraya gelen seyyahların yazdıklarını inceler ⁴⁸². Erken seyahatnamelerin tanımlamalarında ve günümüze ulaşan gravürde, adadaki tek tahkimat olarak yalnızca kare planlı kulenin görüldüğünü, gravürde, limanın girişi yönünde, kayalıkların üzerinde bir set duvar izlenimi veren ayrıntıların da dikkati çektiğini belirtir ve ayakta olan kulenin arkasında, batıda yer alan kayaya oyulmuş uzun oval tonozlu sarnıcın haricinde başka herhangi bir eski yapı kalıntısına ait saptama yapılamadığını ekler ⁴⁸³. Uzun süreli kullanıma bağlı olarak geçirdiği onarımlarla cephelerde farklı duvar örgü tekniklerinin olduğuna dikkat çeker. Kulenin duvar örgüsündeki taş işçiliğinin kent surlarının giriş kapısında ve Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı (17.yüzyıl.) cephesinin bazı kesimlerinde var olduğunu belirtir. Aynı işçiliğin, kente su getiren Uzun Kemer'de de yer yer izlendiğini vurgular. Cephe duvarlarında görülen bir diğer duvar örgü tekniği ise taşların aralarına düzgün istiflenmiş tuğlaların yerleştirilmesi biçiminde olduğunu, bu uygulamaların dönemsel tamirlere ilişkin olabileceğini ekler ⁴⁸⁴. Tok, adadaki dış surların öncelikle batarya ateşi ile limanı uzak mesafeden savunma amaçlı olarak, ikincil derecede ise piyadeler için mazgallı seyirdim yolu, ok atma pencereleri ve tali çıkışı ile huruç harekâtı yapılabilecek, göğüs göğse savaşıma şeklinde yakın savunmaya da yönelik olarak inşa edildiğini belirtir ve tasarım olarak 17. yüzyıl sonu-18. yüzyıl başı Ege coğrafyasında inşa edilmiş kalelere benzerliğini saptar ⁴⁸⁵ **(Resim 119)**. Kulenin günümüze ulaşmamış üst örtüsünün tonoz olması gerektiğini, tonozun, üstte askerin rahat hareket edebileceği şekilde düz olarak tasarlandığını, dendanlı korkuluk duvarı ile çevrildiğini ve bu uygulamanın, orta çağ savunma yapılarında yaygın olarak görüldüğünü belirtir ⁴⁸⁶. Böylece kulenin alt kesiminden top atışı, üst kesimdeki mazgallı siperlerden savunma yapılmaktadır. Kulenin içinde, pencerelerin yanlarında mazgal gözetleme delikleri de bulunmaktadır. Kapının

⁴⁸¹ Tok, "Kuşadası", s.62.

⁴⁸² Tok, "Kuşadası", s. 64-65.

⁴⁸³ Tok, "Kuşadası", s. 66.

⁴⁸⁴ Tok, "Kuşadası", s.68.

⁴⁸⁵ Tok, "Kuşadası", s.71.

⁴⁸⁶ Tok, "Kuşadası", s.73.

kuzeyindeki kule çokgen planlıdır. Kule altta, at nalı formunda bir kaide üzerine oturmaktadır. Kaide üzerindeki beden duvarı, belli bir yüksekliğe kadar şevli tasarlanmıştır. Erken dönemlerde şev daha çok arazinin doldurulduğu zamanlarda ya da sur duvarının kaymasını engellemek için yapıldı. Orta çağ kalelerinde ise şev tasarımı, saldırıyı zorlaştırmak için kullanılmıştır. Bu sayede hem saldırı kuleleri hem koçbaşları hem de ağır savaş makinelerinin sura yaklaşması engellenebilmekteydi. Dış surlarda, ana kapı çevresindekiler hariç, iki kule bulunmaktadır⁴⁸⁷. Surlarda iki tipte, dişli tip ve dayaklı tip, seyirdim yeri kullanılmıştır⁴⁸⁸ **(Resim 120 ve 121)**.

Tok, Güvercinada Kalesi'ne ilişkin en eski görsel olan Tourneford'un gravüründe adada tek tahkimat olarak ilk dikkati çekenin, merkezdeki kule olduğunu belirtir ve bu kulenin bünyesinde tasarlanmış top mazgallarının gemi teknesi sivri kemer ile örtülmüş olduğunu, bu tip kemer uygulamasının da kentteki Osmanlı yapılarından Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nda, ve kent surlarından kuzeydoğu köşedeki burçta görüldüğünü yazar.

Tok, Tourneford'un gravüründe adanın kuzey yönünde kayalıklar üzerinde bir set duvar parçası izlenimi veren kalıntılar görüldüğünü, olasılıkla dış surların bu kesiminin duvar tekniği, kemer uygulaması ile en azından İlyas Ağa'nın yaptırdığı /onarttığı surlardan daha eskiye ait olabileceğini ileri sürmektedir⁴⁸⁹.

Unesco'nun web sayfasında Güvercinada Kalesi ile ilgili olarak Türkiye'nin Ceneviz dönemine ait en seçkin kalelerinden biri ifadesi kullanılmakta ve kalenin dışa açılan mazgal konfigürasyonlarının izleri ile konsol taşlarının, bu kalenin Cenevizliler döneminde, surlarla aynı zamanda inşa edildiğini gösterdiğini, bu nedenle kalede halen bozulmadan kalan ve açıkça görülebilen oldukça önemli Ceneviz tarzı özelliklerin bulunduğu yer almaktadır⁴⁹⁰.

⁴⁸⁷ Tok, "Kuşadası", s.75.

⁴⁸⁸ Tok, "Kuşadası", s.76.

⁴⁸⁹ Tok, "Kuşadası", s. 77.

⁴⁹⁰ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (22.1.2022)

Unesco'nun web sayfasında Kuşadası'nda surlarıyla ilgili bilgi de bulunur. Kalenin deniz kenarında düz bir ovada yer aldığı, batı tarafının sarp bir yamaç üzerine kurulu olduğu, deniz kıyısına paralel bulunduğu ve 200x200 m ölçülerinde kare şeklinde olduğu belirtilir. Topografyaya uyması için poligonal bir düzenleme yapılmıştır. Modern yerleşime rağmen, Ceneviz surlarının önemli bir kısmının korunduğu belirtilmiştir. Ceneviz kalesinin batı duvarlarının çok iyi durumda korunurken, kuzey bölümünün sadece küçük bir kısmının günümüze ulaşabildiği bilgisi yer alır. Kenti kuzey ve güney yönlerinde ortadan ikiye ayıran ana caddenin her iki ucunda bir ana kent kapısı bulunduğu, güney tarafında yer alan şehir kapısının iyi durumda olduğu ve Ceneviz dönemine ait olabilecekleri ifade edilmektedir **(Resim 122-124)**. Ayrıca surların güneydoğusunda yer alan altıgen planlı poligonal kule görülebilmektedir. Poligonal giriş kapısı ile aynı köşelerdeki iri blok taşların bulunduğu bölüme kadar Ceneviz Dönemi'ne ait olarak değerlendirilmektedir. Ceneviz özellikleri olduğu kabul edilen Kuşadası surları ve Güvercinada Kalesi'nde aynı tarzda birçok barbican deliği bulunmaktadır ⁴⁹¹.

Yılmaz, çalışmasında Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Kent Surları hakkında bilgiler verir. Bizans imparatorluğunun gerçekleştirdiği anlaşmayla İtalyan kökenli tüccarlar tarafından tarihi kaynaklarda Scala Nova / Yeni İskele adıyla anılan limanın kullanılmaya başlandığını ancak lokasyonunun tartışmalı olduğunu ifade eder. Yılmaz, Güvercinada Kalesi'nin, Kuşadası'nın önündeki küçük ada üzerinde, topografyaya göre biçimlendirilmiş ve kulelerle güçlendirilmiş bir Ceneviz kalesi olduğunu, uzunluğunun 350 m, en yüksek noktasındaki genişliğin ise yaklaşık 200 metre olduğunu yazar. Kuzeyde iki ve doğu ve batı tarafında birer tane olmak üzere toplam dört kulesi bulunan kalenin ana giriş kapısının güneydoğuda olduğunu, kalenin ortasında küçük bir iç kale bulunduğunu belirtir. Yılmaz, kuzeydeki sur ve kulelerin batı ve güneybatı kesimlerinde Ceneviz dönemine ait mazgal pencerelerin

⁴⁹¹ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (22.1.2022)

görülebildiğini, dışa açılan mazgal pencere izleri ve konsol bloklarının, kalenin Ceneviz döneminde, surların inşa edildiği dönemde yaptırıldığını vurgular⁴⁹².

Tok'un çalışmasındaki bulgulardan sonra konuyla ilgili soru işaretlerinin varlığı açısından Sağlam'ın söylediklerine kulak vermek gerekir. Sağlam Çeşme Kalesi ile ilgili yaptığı metodolojik çalışmada benzer sorunların Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları için de mevcut olduğunu belirtmiştir⁴⁹³.

3.6. BALAT KALESİ

Balat antikçağda dört limana sahip idi. Fakat bu limanlarının dolması sonucu önemini kaybetmeye başlamıştır. Orta çağ boyunca önemi giderek artan, Doğu kaynaklarında Balat, Batı kaynaklarında Palatia adıyla anılan şehir, 18. yüzyıla kadar ticarî önemini giderek azalan bir şekilde de olsa koruyabildi. Şehrin adının Milet'ten bozma olduğu da belirtilir. Antik Milet, Selçuklular'ın bu bölgede faaliyet gösterdikleri sıralarda zengin bir ailenin mülkü durumunda oldukça ıssızlaşmış bir şehirdi. 11. yüzyıldaki Selçuklu fethi şehrin yeniden canlanmasına ve yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. Bir süre sonra elden çıktığı anlaşılan şehir 1273'e doğru tekrar Türk hâkimiyetine girdi⁴⁹⁴ **(Resim 125)**.

1319 Hospitaller, Ege'de ve Yunan anakarasında küçük ama zarar verici saldırılar yapan Ayasuluk (Altoluogo), Balat (Palacio) ve diğer yerlerden Türklere karşı bir deniz zaferi kazandı⁴⁹⁵. Balat Menteşe beylerinin hâkimiyetine girdikten sonra ticarî ve fizikî yönden gelişmesini sürdürdü. Bu sıralarda Anadolu'nun malları için bir ihraç limanı durumundaydı. Özellikle Sakız adasında yaşayan Cenevizliler bu ticarete önemli bir rol oynuyorlardı. Şehir, limanın dolması sebebiyle denizden biraz uzakta kalmakla birlikte, gemiler nehir ağzından girerek buraya kolayca ulaşabiliyorlardı. 14. Yüzyılda Balat, müstahkem kalesinin koruması altında bir ticaret merkezi olarak önem kazandı. Cenevizliler yanında Venedikliler de Menteşe

⁴⁹² Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s. 586.

⁴⁹³ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.565.

⁴⁹⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/balat> (erişim 16.4.2022)

⁴⁹⁵ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.200.

beyleri ile sıkı ticarî münasebetler kurdular⁴⁹⁶. İzmir'in Hristiyan müttefik güçlerin eline geçmesi üzerine buraya yerleşen Rodos şövalyelerine karşı Balat Beyi İbrâhim'in savaş hazırlıklarında bulunması, öte yandan Hristiyan müttefiklerinin Balat'ı tehdit etmesi, ticarî menfaatlerini korumak isteyen Venedik'i, 1351-1352'de donanmasını Balat ve Ayasuluk'a göndermek zorunda bıraktı⁴⁹⁷. 1351 kışında Venedik filosu Ayasuluk ve Balat'ın Türk limanlarında barış içinde bulunuyordu. Ekim 1352'ye gelindiğinde Girit hükümeti, Altoluogo Lordu ile bir ön anlaşmaya vardı ve 1353'te bir anlaşma için müzakereler devam ederken, Palacio Türkleri ile benzer görüşmeler yapıldı. 1353'te ve yine 1355'te Girit gemileri Türkler tarafından saldırıya uğradı ve Nisan 1356'da imzalanan paktlara göre tazminat ve gümrük vergileriyle ilgili çeşitli zorlukları çözmek için hem Ayasuluk'a hem de Balat'a birer elçi gönderildi. Ancak Ceneviz savaşı 1355'te sona erdi⁴⁹⁸. Venedik ile 1352'de başlayıp altı yıl süren görüşmeler sonunda 1358 Ekim'inde yeni bir antlaşma yapıldı⁴⁹⁹. 1359'da Ayasuluk'da Türklerle müzakereleri zaten yenilemişlerdi⁵⁰⁰. Menteşe Beyi İbrâhim'in ölümünden sonra memleketi oğulları arasında taksim edildiği vakit Milas, Peçin ve Balat kardeşleriyle mücadeleye girişen Mûsâ Bey'in eline geçti (1360). Ardından Yıldırım Bayezid 1389-1390 kışında giriştiği Anadolu harekâtı sırasında Balat'ı da aldı. Hatta 1390'da Venedikliler'in Balat'taki ticarî haklarını tanıyan bir antlaşma yaptı. 1396'da Venedik gemileri Girit, Rodos ve Türkiye'nin Altoluogo ve Palacio limanları arasında ticaret yapıyordu⁵⁰¹.

Ancak Ankara Savaşı'ndan sonra şehir tekrar elden çıktı. Timur Batı Anadolu'ya gelince kışı Balat yakınlarında geçirdi. Nitekim 1403 Eylül'ünde Balat sahillerinden gemi ile geçen İspanyol elçisi Clavijo, Timur'un bu şehir civarında

⁴⁹⁶ Otto F. A. Meinardus, "Balat (Ortaçağda Miletos) Kentinin Ekonomik Canlılığının Kanıtları", *Belleten*, Cilt 37, Sayı 147, Temmuz 1973, s.300. Menteşe beyliğinin ürünlerini Doğu Akdeniz bölgesine iletecek bir donanması olmadığından, ihracatlar, 15. Ve 16. yüzyılın iki deniz gücünün, Venedik ve Cenevizlilerin işbirliğine dayanıyorlardı. Kuşkusuz, Cenevizlilerin deniz gücünün, doğu Ege'de hızla azalması, Menteşe Emirini, Peloponez'in kıyı kentlerinde ve güney Ege adalarında ticari merkezleri bulunan ve Cenevizlilerden daha güçlü olan Venediklilerle anlaşmalar yapmaya itmiştir.

⁴⁹⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/balat> (erişim 16.4.2022)

⁴⁹⁸ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.205.

⁴⁹⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/balat> (erişim 16.4.2022)

⁵⁰⁰ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.199.

⁵⁰¹ Luttrell, "Venice and the Knights Hospitallers", s.199.

kışladığını ve bir yıl önce de Balat'a gelerek Rodos'a ait Zeros adasını vurduğunu belirtir. Timur'un dönüşünden sonra Balat yeniden Menteşe beylerinin hâkimiyeti altına girdi⁵⁰². Mehmed Bey oğlu İlyas Bey, 24 Temmuz 1403'te Venedikliler'le eski antlaşmayı yeniledi ve Balat'ta işgal edilmiş ticarethanelerin ve kilisenin geri verilmesini, korsanlık faaliyetinin de önlenmesini kabul etti. İlyas Bey Mayıs 1404'te burada büyük bir imarethâne inşaatı başlattı. 1414'te Venedikliler'le antlaşmanın yenilenmesinden bir yıl sonra Balat Beyi İlyas'ın egemenliği sona erdi. Yeniden Osmanlılar'ın nüfuzu altına giren şehir İzmir Beyi Cüneyd tarafından alındıysa da onun bertaraf edilmesi üzerine 1426'da kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı⁵⁰³.

Bizanslılar Türk saldırıları karşısında tiyatronun üstünde sarayı andıran bir yapı meydana getirmişlerdi. Burası daha sonra kaleye dönüştürüldü (**Resim 126-128**). Korsan seferleri için emin bir toplanma yeri, bir dinlenme yeri, elde edilen malların saklandığı bir depo olarak kullanıldı. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren eski Milet, P. Wittek'e göre tiyatrosunun tepesi etrafında "palast" yani saray tarzındaki harabeler üzerinde yeni sakinleri tarafından bu özelliğini aksettiren bir adlandırma ile Balat adı altında ticarî ve ekonomik merkez olarak gelişme gösterdi⁵⁰⁴.

Bu kale hakkında Evliya Çelebi şu bilgileri verir:

"Eski şehir, büyük iskele, Sultan Polat fethi Balat Kalesi'nin özellikleri (—) tarihinde Kaydefa yapısı ve tahtı idi. Daha sonra (—) tarihinde Rum keferesi elinden Aydın Bay oğlu İsa Bay beylerinden Polat Emir fethettiği için Polat Kalesi derler. Bir zaman Ceneviz kâfiri eline girmiş. Zira kalesinin bazı yerlerinde Ceneviz işaretleri vardır. Fetihden sonra öyle mamur olmuştur ki üç beldenin biri Ayasluk, biri Milâs ve biri bu Balat şehri idi. Ama bu da Mısır halkına zahire vermedikleri için beddua hedefine uğrayıp Ayasluk gibi harap olmuştur. Eğer bunun da viran yurdunu yazsak bir kitap olur"⁵⁰⁵. "Ancak Menderes Nehri'nin denize karıştığı yerde, deniz kıyısında bir top menzili uzak, Menderes Nehri kalesinin duvarların döver bir viran büyük şehir ve

⁵⁰² Meinardus, "Balat", s.300. 15. yüzyıl boyunca, Balat'ın ticaret yolları, Dimyat'a ve Mısır'da İskenderiye'ye dek uzanıyordu. Dalmaçya'daki Ragusa (Dubrovnik)'lı tüccarların bile Balat'la ticaret yaptıklarına ilişkin kayıtlar vardır. Cenevizli ünlü tâcirler, Giustiniani ailesi, Balat'la ekonomik bağlarını sürdürüyorlardı. Ceneviz kayıtlarına göre, "Palatia'dan İskenderiye'ye gönderilen mallar Sakız'dan geçiyordu. 16. yüzyılda, 1566 yılında, Sakız adasının Cenevizlilerin ellerinden çıkması, bu bölgedeki Ceneviz etkisine son verdi.

⁵⁰³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/balat> (erişim 16.4.2022)

⁵⁰⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/balat> (erişim 16.4.2022)

⁵⁰⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.kitap, s.161.

kaledir. Hâlâ burçları sağlamca durur. Mamuru, 200 kadar toprak örtülü haneleri, bir hanı ve küçük çarşısı vardır ama imaret, medrese, hamam ve çeşmeleri ve bedesten yoktur. Ancak viranı, bağı ve bahçesi çoktur. Suyu ve havası gayet ağırdır ki serçe ve eşeği sıtma tutup fakir eşeğin segâh makamında sesi çıkmayıp susup kalır. Halkı dahi tamamen sıtmalı olup yüz renkleri sarıdır. Bu şehir içinde eski imaretlerinden ancak bir camii kalmış, gayet sanatlı ve şirin camidir. Ama Ayasluk'taki gibi büyük yapı değildir, ondan küçüktür. Lâkin yapı tarzı ona benzerdir... Bu şehir iskele olmakla Tire, Manisa, Aydın ve Saruhan diyarından bütün tüccar metalarını bu Balat şehrine getirip Akdeniz içinde olan adalara ve diğer ülkelere her eşya bu iskeleden gider. Özellikle bu şehrin lodos tarafından İstanköy Adası 100 mil yakındır. O adayı bolluk eden bu Balat İskeleyi'dir ki gemileri İstanköy'e giderken önce Karabağlar kıyısı tarafından geçip Çatal adalara uğrar. Oradan Paşa adalarını sağ tarafta bırakıp 100 milde İstanköy'e dâhil olur. Birbirinden dağları açık havada gözüktür. Bu Balat Kalesi deniz kıyısından biraz uzaktır. Ama Menderes Nehri ile çekel ve kayıkları, Gelibolu ve İstanköy kayıkları, Sönbeki ve Anabolu fırkateleri, zarbuna ve şayka gemileri Menderes Nehri'nden içeri girip bu Balat şehrinde meta alırlar. Metamın beğenileni, buğday, arpa, pamuk ve başka türlü türlü malları vardır. Ama bu diyarda olan meyankökü bir diyarda olmazdır. Çok fazla yetişip Anadolu ve Arabistan'a hep bundan gider. Başka diyarlarda da çok olur, ama bu Balat şehrinin meyani her yerde beğenilir. Mısır diyarına tüm meyankökü bundan gider, orada gayet makbuldür”⁵⁰⁶.

Balat'ta Cenevizlilerin varlığıyla ilgili bir bulguyu Meinardus tartışır. Bu bulgu İlyas Bey Hamamı'nın duvarlarındaki gemi resimleridir. Meinardus, Balat'taki İlyas Bey hamamının duvarlarındaki gemi resimlerini, Ceneviz ve Venediklilerin bu limandaki ekonomik faaliyetlerini kanıtlayan değerli belgeler olarak sunar. Tümü, sıvaya tırnakla, küçük bir bıçakla, ya da sivri uçlu bir araçla kazınmış bu resimlerin, 15. yüzyıl ortalarından 16. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık olarak 200 yıllık bir dönemde Balat'tan yola çıkan ya da Balat'a gelen gemilerin resimleri olduğunu belirtir. Meinardus'a göre bazıları savaş gemisi olarak da kullanılan kadırgaların çoğunluğu kıyılarda seyreden ticaret gemileridir⁵⁰⁷. Bu gemiler, Balat'la, İspanya'ya dek doğu Akdeniz limanları arasında seyreden ticaret gemileri olarak yorumlanmıştır. Meinardus bu gemilerin, Venedik ya da Ceneviz kökenli olduğunu,

⁵⁰⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, 9.kitap, s. 162.

⁵⁰⁷ Meinardus, "Balat", s.302.

gemi limana girdiğinde mürettebatın Balat hamamlarına gittiğini belirtir. Hamam duvarlarına gemi resmi kazınmasının yalnızca Balat'a özgü olmadığını, Ayasuluk (Selçuk)'ta İsa Bey Camii yakınındaki hamamın ilk dinlenme odasının duvarındaki 15. yüzyıla ait bir Venedik kadırgasının resminden açıkça anlaşıldığını hatırlatır⁵⁰⁸.

⁵⁰⁸Meinardus, "Balat", s.303.

SONUÇ

Batı Anadolu Ceneviz Kaleleri ile ilgili değerlendirmeyi yapmadan ve bu değerlendirmeye bağlı bir sonuca varmadan önce, tezin içinde farklı başlıklar altında yer alan bazı noktaları hatırlamakta ve bunların ışığında sonuca ulaşmakta fayda vardır. Cenevizlilerin Anadolu ve dolayısıyla Batı Anadolu'daki varlığının ana hatları, Ceneviz kolonilerinin temel yapısı ve Ceneviz kalelerinin onlara ait özellikleri nelerdir. Bu noktalardaki temel fikir ve tartışmalarla Batı Anadolu'daki Ceneviz kalelerinin değerlendirilmesi nasıl olmalıdır?

Cenevizliler Orta çağın sonlarına doğru Akdeniz'de ticari bakımdan önem kazanan bağımsız şehir devletlerinden biridir ve 1099'da bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra 1355-1356 ve 1421 -1436 yılları arasında Milano Dukalığı, 1396-1409, 1499-1505 ve 1797-1813 yılları arasında Fransa, 1814-1860 yılları arasında ise Sardunya Krallığı'nın hakimiyeti altındadırlar. Bizans İmparatorluğu ile 12 Ekim 1155'te ve 13 Mart 1261' de yaptıkları antlaşmalar sonucunda Akdeniz'in en zengin ve güçlü cumhuriyeti haline geldiler. Cenevizlilerin önce Selçuklular, Moğollar sonra da Germiyanogulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Candaroğulları ve Osmanogulları gibi Anadolu beylikleriyle ticari ilişkileri oldu⁵⁰⁹. İstanbul'un fethi Cenevizlilerin Akdeniz ve Karadeniz'deki hakimiyetleri için bir dönüm noktası oldu. Birkaç yıl içerisinde kolonilerini kaybetmeye başladı. Ceneviz'in güçsüzlüğü özel bir kuruluş olan Banco di San Giorgio'nun mülkiyete mirasçı olmasına yol açan bir dizi kararda görülür. Famagusta 1447'de, Korsika ve Karadeniz kolonileri 1453'te bankaya devredilmiştir. Ancak Banco di San Giorgio da sorunları çözümleyemez. Eski ve Yeni Foça 1455'te, Enez 1455-1456 arasında, Amasra ve Trabzon 1461 'de, Midilli 1462'de, Kaffa 1475'te ve Sakız 1561'de kaybedilir. Amerika'nın keşfi Cenevizlere yeni bir imkân sağlar⁵¹⁰. Braudel, Cenevizli tüccarların ilk başlardan beri Lizbon ve Sevilla'da olduklarını, Sevilla'yı ortaya çıkartanların Cenevizliler olduğunu, devreye soktukları bir sermaye dönüşümüyle vazgeçilmez olduklarını

⁵⁰⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceneviz> (25.12.2021)

⁵¹⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceneviz> (25.12.2021)

vurgular. Ona göre Cenevizliler olmasaydı Atlantığın her iki yakasında da hiçbir şey yapılamazdı⁵¹¹.

Cenevizliler'in Anadolu'daki varlıkları da yukarıda belirtilen süre içinde yer alır. Anadolu'da Ceneviz geleneğine sahip yerleşimlerin en erken kanıtları, 12. yüzyılda Antakya'ya atıfta bulunur; Sakız ve Çeşme adalarında varlıklarının en son tarihi 16. yüzyıla kadar uzanır⁵¹². İtalyanlar, özellikle Cenevizliler ve Venedikliler uzun süredir batı Anadolu pamuk ihracatını ellerinde tutuyorlardı⁵¹³. Osmanlı yönetiminde de Venediklilere, Cenevizlilere ve diğer Avrupalılara, Anadolu ürünlerine, daha da önemlisi Anadolu kıyılarına kadar gelen İran ipeğine ulaşabilmeleri için sınırlı da olsa izin verildi⁵¹⁴. Ballard, belgelerin Cenevizlilerin kitlesel bir şekilde Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında mevcudiyetlerinin bulunmadığını belirterek, buradaki Ceneviz ticari faaliyetlerinin daha çok bireysel girişimler olarak görülmesi gerektiğini söyler. Ayrıca Cenevizlilerin kitlesel bir şekilde Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında bulundukları belgelerle de kanıtlanamamaktadır⁵¹⁵.

Latin kolonizasyonunun farklı tiplerinden ilki uzun Bizans geleneğine sahip eski kentlerde meydana geldi. Özellikle Cenevizliler düşmüş Bizans şehirlerinin görünür mirasçılarıydı. Sakinleri az olan yerleri tercih ediyorlardı⁵¹⁶. Farklı gruplar

⁵¹¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Birinci Cilt, İstanbul 1989, s.144.

⁵¹² http://www.fondazionealtevie.altervista.org/FONDAZIONE_ALTE_VIE (erişim 18.1.2022)

⁵¹³ Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, Çevirenler Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Türkiye Araştırmaları: 18, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 96.

⁵¹⁴ Edhem Eldem vd., *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çeviri: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 136, İstanbul 2003, s. 97.

⁵¹⁵ Mehmet Kahyaoğlu, "Portolan Haritaları Işığında Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Yer Alan Liman Kentleri ve 14. Yüzyıl Ticaret Hayatındaki Yerleri", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (22-25 Ekim 2014), Aydın 2017, Efeler Belediyesi Kültür Yayınları (Ed. Hacer Sibel Ünalın Özdemir, Nalan Özdemir, Mükerrrem Kürüm, Nurdan Akbulut), 349 ve dipnot 24.

⁵¹⁶ Michel Balard, "The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 1995, Vol. 49, Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries (1995), s. 23.

yerleşimin farklı noktalarında yaşıyorlardı. Şehrin korunması için nüfusun askeri örgütlenmesi ve kentsel alanın mahallelere bölünmesi söz konusuydu⁵¹⁷.

Ticari bağımsızlığa önem veren İtalyanlar, ekonomik hayatın temeli olarak gördükleri pazar yerlerine ve esnafın ticari faaliyetlerine müdahale etmekten kaçınmış ve şehirlerde bulunan esnafa faaliyetlerini devam ettirdiği sürece yıllık vergi vermeyi zorunlu hale getirmişti. Ayrıca tacirlerin sık olarak kullandığı limanlara “anterepo” adı verilen büyük depolar inşa eden İtalyan idareciler böylelikle hem ticari malları koruma altına almış hem de bu malların sayım ve dağıtımını kolaylaştırmıştı.⁵¹⁸

Finley’e göre Cenevizliler’in koloni sistemi MÖ 2. binyılın başlarında Asurlulara kadar uzanan örnekleri bulunan ticaret istasyonları ya da anlaşımla kurulan kentsel komplekslerdi. Harun Reşid zamanından itibaren açıkça izlenebilen ve antik dünyada da aşına olunan sistemdir.⁵¹⁹ Slessarev bu yapıya kentteki topluluklar açısından bakar ve kolonileri güçlü dini azınlıkları yabancılaştırmayı göze alamayan ve bu nedenle, güvenmek zorunda kalan, oldukça gevşek örülmüş çok ırklı devletler fikrine sahip bulur⁵²⁰.

Ceneviz kolonileri 11. Ve 16. Yüzyıllar arasında stratejik eylem çizgileri belirli özelliklere sahip ve geniş bir coğrafyada şubeleri olan, büyük öneme sahip ailelerin yapıları halinde organize edildi. Bu yerleşimlerin üç bileşeni vardır: *Castrum*'un kentsel çekirdeği, *civitas* ve *burgus*. Yerleşimin, genellikle *Castrum*'un savunma konfigürasyonu ile tanımlanan orijinal stratejik mimarisi, ilk çekirdeğidir ve en çok korunan ticari kalbi temsil eder. Kapalı ve duvarlı bu tip yapı, İslami fonduk ile bağlantılıdır ve sonraki tüm kentsel gelişim için inşa edilen ağların tipolojik biçimini tanımlar. *Civitas*, ilk genişlemeyi tanımlar ve içinde kentsel Ceneviz aristokrasisinin çevre binaları bulunur. *Burgus* daha karmaşık ve eklemlidir. Duvarların dışında

⁵¹⁷ Balard, "The Greeks of Crimea", s.25; Sergey G. Bocharov, "Ancient Economic and Social Concepts in the Genoese Gasaria Region", *European Research Studies Journal*, Volume XX, Special Issue, 2017,s. 201.

⁵¹⁸ Kavak, *Birinci Haçlı Seferi*, s.131.

⁵¹⁹ M. I. Finley, "Colonies: An Attempt at a Typology", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 26, 1976, s.177.

⁵²⁰ Slessarev, "Ecclesiae Mercatorum", s.181.

kentsel eklemeleri karakterize eder ve genellikle Cenevizlileri dışlayan kozmopolit nüfus burada barınır⁵²¹.

Hem Cenova hem de Venedik, coğrafi konumu nedeniyle her zaman farklı medeniyetler için bir kavşak ve temas bölgesi olan Akdeniz ve Karadeniz bölgesine yayılmış bir koloniler ve ticaret istasyonları ağına dayanarak uzun mesafeli ticaret gerçekleştirdi⁵²². Cenevizlilerin ticari başarısı, kısmen şehirlerini yeniden üretme yeteneklerinden kaynaklanıyordu. Akdeniz'in her liman kentinde, kendi ulusal kiliselerinin inşasından başlayarak, kendi ana kentlerini çoğalttılar. Uyarlanabilirlikleri, hem yeni bir siyasi iklime uyum sağlamanın hem de kültürel geleneklerini sürdürmenin bir işleviydi. Cenevizliler yerleştikleri her yere bir papaz, bir danışman, noterler, bir yönetim konseyi, bir ticari işler memuru, başrahipler ve bir konsolos yerleştirdiler. Ayrıca kiliseler ve manastırlar, doğal olarak özel evler ve antrepolar kurdular⁵²³. Cenevizliler ile Bizans arasında ilk ticaret anlaşması 1142 civarında imzalanmıştır. Antlaşmanın en önemli maddesi, İstanbul'daki tüccarlara malları depolamak ve satmak için özel bir yerin (*embolum*) sağlanmasıydı⁵²⁴.

Jacoby koloni yerleşiminin sosyal yapısını tanımlarken yönetici ve halkın pozisyonunu vurgular. Bütün bu alanlarda dini aidiyet, sosyal tabakalaşmanın temel kriterini sağlamıştır. Latinler veya Franklar, yöneticilerin toplumunu oluşturuyordu. Yerel halk, yönetici seçkinlere katılmaktan kesinlikle dışlandı ve saflarına sızmaları veya pozisyonlarına tecavüz etmeleri engellendi. Roma inancının benimsenmesi bile sosyal statülerini değiştiremezdi⁵²⁵.

Piacentini, 12. yüzyılda Avrupa ve Orta Asya'yı derinden etkileyen ve geleneksel temel yapıları değiştirmeden toplumların tutumunu etkileyen yeni

⁵²¹ http://www.fondazionealtevie.altervista.org/FONDAZIONE_ALTE_VIE- (erişim 18.1.2022)

⁵²² Ievgen Alexandrovitch Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region: Evolution and Transformation*, Volume I, Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Doctor of History and Civilization of the European University Institute Florence, 2015, s.13.

⁵²³ Dauverd, "Cultivating Differences", s.98.

⁵²⁴ Burak, "Genoese Traces", s.532.

⁵²⁵ David Jacoby, "The Encounter of Two Societies: Western Conquerors and Byzantines in the Peloponnesus after the Fourth Crusade", *The American Historical Review*, Vol. 78, No. 4, 1973, s. 903.

gelişmeler yaşandığını; Doğuda, yeni hükümdarların ve egemenliklerin yükselişine, bölgesel siyasi varlığın yeni güç dengeleri ve kurumsal güçler altında yeniden örgütlenmesine tanık olunduğuna vurgu yaparak Batıda yeni güçlerin öne çıktığını, bunların da İtalyan Şehir Devletleri olduğunu söyler. Akdeniz'in doğu sularını kontrol etmeyi ve akışını Kızıldeniz'den geçirerek Avrasya ticaretinin tekeliğini sağlamayı amaçlayan Venedik'in rekabetine rağmen, Cenova'nın anlaşmaları uygulamaya koymayı başardığını belirtir. Piacentini'ye göre Cenova zamanın en kapsamlı, etkileyici siyasi-kurumsal ve mali-ticari yapısını inşa etmesine izin veren pragmatik bir politika oluşturmuştur. Ayrıca sahip oldukları nitelikli bir denizcilik deneyimi ve teknolojisiyle hem denizcilikte hem de savaşta bir dizi yenilik getirmişlerdir ⁵²⁶.

13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan dönem, Avrupa tarihinde önemli bir ekonomik ve sosyal ilerleme dönemi idi. Sanayinin gelişmesi ve kentsel büyüme, ticaretin artan rolü ve coğrafi bilginin genişlemesi, İtalya için bir sömürgeci genişleme çağına yol açtı. Deniz cumhuriyetleri Cenova ve Venedik, ticari gelişimin beşiği haline geldi ve geç ortaçağ döneminde uluslararası uzun mesafeli ticaretin erken modern bir sistemini temsil etti. Bu şehir devletleri, yalnızca ticari önemleri ve getirdikleri ve benimsedikleri ticari mübadele mekanizmaları nedeniyle değil, aynı zamanda denizdeki önemleri ve deniz dışı yerleşim yerlerinin kurulması nedeniyle dünya tarihinde ön plana çıktılar ⁵²⁷.

Abulafia, antik çağlardan itibaren, Kartaca, İskenderiye, İzmir ve Livorno gibi liman şehirlerinin, Akdeniz'e bakan üç kıta arasında bağlantı görevi gördüğünü, diğer ülkelerden gelenlerin bazen serbestçe dolaşp, bazen gettolaştığını belirtir. ⁵²⁸ Böylece Batı Avrupa'da ya da Osmanlı topraklarında, tüm milletlerden ve inançlardan tüccarların hoş karşılandığı merkezler yaratmanın avantajlarının hiç kaybolmadığını, Osmanlı dünyası içinden, İzmir'den bir örnek vererek açıklar. 1700'de bir Fransız ziyaretçinin gözlemlerini aktarır:

⁵²⁶ Valeria Fiorani Piacentini, "The Golden Age of Genoa's Eastwards Trade (13th-15th centuries) ", *The Journal of Central Asian Studies*, Vol. XIX, 2010, s.25.

⁵²⁷ Khvalkov, "The Colonies of Genoa", s.13.

⁵²⁸ David Abulafia, "Mediterranean History as Global History", *History and Theory* , Vol. 50, No. 2, 2011, s.228.

“Şehrin tüm uzunluğu olan Frenkler Sokağı'nda Türkler nadiren görülür. Biz bu sokaktayken Hristiyan aleminde gibiyiz; İtalyan, Fransız, İngiliz veya Hollandalı var, bir başkasına saygılarını sunarken herkes şapkasını çıkarır” ⁵²⁹.

Cenevizlilerin Anadolu ve dolayısıyla Batı Anadolu'daki varlığının ana hatları ve Ceneviz kolonilerinin temel yapısıyla ilgili hatırlatmalardan sonra Ceneviz kalelerinin onlara ait özellikleriyle ilgili bulgu ve tartışmalara bakmak gerekir. Bu konuda Karadeniz Bölgesi Ceneviz kaleleri için Burak, Crow/Hill ve Yılmaz'ın saptamalarıyla başlayarak, kale mimarisi ile ilgili olarak Nossov'un yazdıklarını dikkate alarak, Çağaptay'ın duvar ustalarının kökenleriyle ilgili belirlemesini göz ardı etmeden devam etmek ve son olarak Sağlam'ın değerlendirmelerini okumak gerekir.

Batı Anadolu'da (Anadolu'nun diğer yerleri için de geçerlidir) Cenevizlilerin yaptıkları ya da sonradan sahip oldukları kalelerde onlara özgü olan bir planlamadan söz edilmemektedir. Ceneviz yapım ya da kullanımının izleri, araştırma yapanlar tarafından, öncelikle duvar örgü teknikleri ve surların bazı noktalarında yer alan barbikan deliği, mazgal, kemer dizileri gibi elemanlar üzerinden açıklanmaktadır. Ancak farklı araştırmacıların aynı kale için saptamaları da farklı ve tartışmalıdır. Örneğin Burak, Cenevizlilerin Amasra Kalesi'nde yaptıkları onarım ve eklemelerin neredeyse tamamının hanedan armalarını gösteren yazıtlı kitabelerle tarihlendiğini belirtir. Ceneviz onarımlarıyla ilgili kendi gözlemi duvar örgüsünün küçük boyutlu kaba yontu taşların pembe renkli horasan harcı ile birleştirilmesinden oluştuğudur ⁵³⁰. Crow ve Hill ise aynı kale için Cenevizlilerin inşaat programında kullanılan duvar örgüsünün tipik beyaz harçla karakterize edildiğini belirtirler ⁵³¹.

Burak Cenevizlilerin kolonilerinde savunma yapılarından bazılarını yeniden inşa ettiklerini, bazılarını onarmış, yenilemiş veya büyütmüş olduklarını belirtir. Portolan haritalarında kırmızı renk ile gösterilen tüm limanlar tanımlanmış, Ceneviz armasının belgelendiği kaleler kırmızı ile işaretlenmiştir. Ceneviz arması olmayan savunma yapılarında Cenevizlilerin aktif ve yoğun inşaat faaliyetlerinden söz

⁵²⁹ Abulafia, "Mediterranean History", s. 227.

⁵³⁰ Burak, "Amasra Kalesi'ne Dair", s. 108.

⁵³¹ Crow, Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastis", s.258.

edilemez. Bu liman kentlerinin Cenevizliler tarafından ticari amaçla kullanıldığı dönemlerde Massaria di Pera ve Massaria di Caffa gider defterleri tutulmuştur. Burak, konsolosların atandığı bazı özerk bölgelerde, kalenin bir kısmının konsolos ve yönetimden sorumlu diğer kişilerin ikametgahı için düzenlendiğini, saldırılara karşı yeni duvarlar inşa etme ihtiyacı doğduğunu ve bunun belirli yatırımlarla mümkün olabildiğini belirtir. Buradaki temel amaç, malları belirli aralıklarla belirli noktalarda muhafaza ederek aktarımı sağlamaktır. Cenevizliler yükselttikleri duvarların üst kotlarına kendi armalarını yerleştirmişler ve bu nedenle inşaat faaliyetlerinin tarihleri kesinliğe yakındır. Cenevizliler tarafından yapılan surlarda kullanılan teknikler oldukça farklılık göstermektedir. Massaria di Caffa kayıtlarına göre Feodosia, Samsun ve Amasra Kalesi'nde onarım yapmak üzere Rum işçiler görevlendirilmiştir. Burak'a göre inşaat faaliyetlerine İtalyan olmayan usta ve işçilerin de bu şekilde bağlı olması, Cenevizli bir inşaat tekniği aramayı imkânsız kılmaktadır⁵³².

Burak'ın Amasra ve Güzelhisar Kalelerinde yaptığı çalışma birçok mimari unsurun ve duvar örme tekniklerinin benzer olduğu göstermiştir. Farklı kalite ve renklerde taşlarla beyaz renkli horasan harcı kullanılmıştır. Burak, Karadeniz kıyısındaki birçok savunma yapısının Ceneviz Kalesi olarak bilindiğini, ancak duvar yapım tekniklerindeki farklılıkların, bu yapıların aynı üslup ve dönemde yapılmadıklarını belirtir. Cenevizlilerin asıl amacının ticari mallarını korumak olduğunu ve bu nedenle savunma yapılarını güçlendirdiklerini ifade eder. Bu nedenle Burak, Cenevizlilerin yerel noktalarda gerekli savunma yapılarını güçlendirdiklerini iddia eder. İnşaatlarda ustaların farklı yerlerden görevlendirildiği düşünüldüğünde aynı dönemlerde farklı yapım tekniklerinin görülebileceği vurgusunu yapar. Burak, Karadeniz kıyıları⁵³³ hakkında detaylı bir çalışma yapıldığını, bu çalışma ile inşaat teknikleri hakkında bazı sonuçlara ulaşıldığını belirterek bu sonuçlardan en önemlisinin Cenevizlilerin ticari faaliyetleri sırasında kullandıkları her kalede inşaat

⁵³² Burak, "Genoese Traces", s. 533.

⁵³³ http://www.fondazionealtevie.altervista.org/FONDAZIONE_ALTE_VIE- (erişim 18.1.2022)

Cenevizlilerin Karadeniz'deki yer seçimlerinin iyi düşünülmüş tarihi bir seçim olduğu, Galata, Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Akçakoca, Ereğli, Hisarönü, Amasra, Cide (Kastamonu-Aydos yakını), İnebolu, Küre (Kastamonu), Sinop, Samsun, Giresun, Şebinkarahisar ve Trabzon'un sahip olduğu olağanüstü peyzaj değerinin Cenova Körfezi'nin bir parçasını oluşturan, iki nehre sahip Liguria kıyılarındaki görüntüyü çağrıştırdığı belirtilir.

faaliyetleri gerçekleştirmedikleridir. Saptanan ikinci önemli noktanın onardıkları kule yapılarına bile kendi armalarını yerleştirmiş olmalarıdır. Üçüncü nokta yüksek maliyetli ve büyük ölçekli yapılardan kaçınmalarıdır. Kullandıkları kalelerde kendi mimari anlayışlarını uygulamamışlar, ihtiyaçlar doğrultusunda örülen duvarlarla çözüme ulaşmışlar, kullanılan malzemelere erişilebilir olmasını tercih etmişlerdir. Genellikle küçük boyutlu taşlar beyaz renkli horasan harcı ile birleştirilir. Burak, daha iyi biçimli iri taşların sadece Güzelhisar ve Galata Kalesi'ndeki bazı kule yapılarında görüldüğünü belirtir ⁵³⁴.

Yılmaz, Anadolu yarımadasında ve Marmara kıyılarında yer alan kale ve surlu yapılarda Bizans, Ceneviz ve Osmanlı mimari dönüşümlerinin izlenebildiğini, ancak söz konusu yapılarda Ceneviz varlığına ilişkin en önemli izlerin Ceneviz armaları ve bunların bazısında bulunan yazıtlar olduğunu ifade eder. Ceneviz yazıtları, İstanbul Galata'da 27, Amasra'da 15, Edirne Enez'de 5, İzmir Foça'da 2, İstanbul Anadolu Kavağı Yoros Kalesi'nde 1, Trabzon'da 1 adet olarak belirlenmiştir. Bu yazıtların bir bölümü müzelerde korunmakta, az sayıda örnek in situ durumunda bulunmaktadır. Önemli bir bölümü ise kayıptır ⁵³⁵.

Nossov Osmanlı askeri mimarisinde, yapı tekniğinde var olan Bizans etkisinin genellikle göz ardı edildiğini, duvar örgüsünde yaygın olarak kullanılan kırık tuğla veya ince tuğla ve dekoratif kemerlerin Bizans mirası olduğu görüşündedir. İtalya'da 15. yüzyılın sonundan önce Rodos kalesinde ortaya çıkan köşe burcunun, hiçbir zaman Osmanlı tahkimatının özelliği olmadığını vurgular. Osmanlılar kendi topçu tahkimat hatlarını geliştirdiler ve çeşitli burç biçimleri denediler. Büyük yuvarlak (veya daha nadiren poligonal) kuleler, 15. yüzyıl Osmanlı surlarının tipik bir özelliğidir. Nossov'un surların inşa tekniği konusunda söyledikleri Cenevizlilerin inşa ve onarımlarını tanımlayabilmeye yardımcı olur. Bizans surları, hem yapı hem de inşa yöntemleri bakımından Yunan-Roma dönemindekilere benzer. Hatta bazı araştırmacılar Bizanslı ustaların yeni bir şey icat etmediğini iddia eder. Nossov'a göre Bizanslı ustalar, mevcut zengin mirastan yalnızca en kullanışlı öğeleri titizlikle

⁵³⁴ Burak, "Genoese Traces", s.534.

⁵³⁵ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.589.

seçip kendi benzersiz kale inşa tarzlarını yaratırlar. Nossov, Anadolu'da ve Balkanlar'da görülen, değişen ince tuğla ve taş levha katmanlarından (*opus mixtum*) oluşan duvar işçiliğinin en Bizanslı olan özellik olduğunu belirtir. Bu teknik MS 1. yüzyılda ortaya çıkar, ancak yalnızca Bizans surlarında yaygın olarak kullanılır. Estetik görünümün yanı sıra, kırmızı tuğla ve beyaz taştan oluşan alternatif katmanlar, toprak sarsıntılarının yarattığı titreşimleri ve bir kuşatmanın şiddetini yüzeye eşit olarak dağıtmaktadır. Taş duvar katmanları arasına kırık tuğla veya kiremit parçaları eklemek veya tüm duvarı tamamen tuğladan inşa etmek gibi diğer Bizans yapı teknikleri de kullanıldı. Ayrıca, harçlarına, maddenin sertliğini ve dolayısıyla kullanıldığı yapının sağlamlığını büyük ölçüde artıran ince kırılmış tuğla veya kiremit ekleyen ilk Bizans ustalarıydı. Bizans surlarının dikkat çeken bir diğer özelliği de yapı malzemelerinin yeniden kullanılmasıdır. Savunma yapıları için inşaat malzemelerinin yeniden kullanımı, özellikle garnizonların küçük ve işgücünün kısıtlı olduğu yerlerde yaygındı. Bu nedenle, bu tür taşra kaleleri genellikle Yunan veya Roma şehirlerinin kalıntılarının yakınında bulunur.⁵³⁶

Çağaptay'ın duvar stilleri, ustalar ve etkileşim konusundaki örnekleme ve önerisi oldukça çarpıcıdır. Ruhi Edrenevi'nin bir vakayinamesinde, Bursa'da I. Bayezid'in (1389-1402) Ulu Camii'nin (1396-1400) yapımında "Yani" adlı Rum-Hristiyan bir mimarla iş birliği yapan Müslüman bir mimardan söz edildiğini, I. Bayezid tarafından yaptırılan bir başka projenin de, Boğaz'ın Asya kıyısında bir kale inşa eden Di Negro ailesinden ismi açıklanmayan Cenevizli bir mimara istihdam sağladığını belirtir⁵³⁷. Çağaptay, mimari formların bölgeler arasında geçişini gerçekleştirmek için bir insan aracıya ihtiyaç duyduğunu, bu nedenle, dönemin kültürel etkileşimlerinin bir portresine ya da duvar ustalarının etnik kökenlerini ve menşe yerlerini belirleme girişimine ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Murad tarafından kurulan Ceneviz ittifakı ve daha sonra surlar için bir Ceneviz mimarı kullanan I. Bayezid'e yapılan atıf bu şehir devletinin de konu ile ilgisine dikkat çeker. Bu nedenle Çağaptay, söz konusu yapıları, farklı geçmişlerden gelen duvar ustalarının

⁵³⁶ Nossov, "The Magyar Invasions in Europe", s.40.

⁵³⁷ Çağaptay, "Frontierscape", s.167.

ve inşaatçıların tekniklerinin melez, "tekrar edilemez" sonuçları olarak kabul eder ve bunu çok çeşitli bir bütün olarak kabul eder⁵³⁸.

Sağlam, çalışmasında Çeşme Kalesi ile ilgili Ceneviz kimliğine dair metodolojik bir irdeleme yapmış ve sonuç olarak Çeşme Kalesi'ne yönelik Ceneviz ilgisinde somut hiçbir verinin bulunmadığını göstererek yalnızca Osmanlı dönemini işaret etmektedir. Sağlam, mevcut tüm tarihi ve mimari verilerin Çeşme Kalesi'nin bütünüyle bir Osmanlı topçu kalesi olduğu ve yine bu çerçevede onarımlar gördüğünü ortaya koymaktadır. Sağlam'a göre Çeşme Kalesi Osmanlı topçu kalesi mimarisinin özgün ve çok evreli örneklerindendir. Cenevizlilerle ilgili nokta Cenevizli tüccarların Türk kontrolündeki Çeşme'de 1450-1475 dolaylarında bulunduğudır. Sağlam benzer bilimsel belirsizliklerin ve yüzeysel Ceneviz argümanlarının, UNESCO Dünya Miras Geçici Listesindeki Akçakoca Kalesi, Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları için de mevcut olduğunu savunmaktadır. Sağlam diğer yandan ihmal edilmiş Enez Kalesi, Trabzon Güzelhisar ve Galata Surları gibi Ceneviz dönemleri birincil kaynaklarla sabit tahkimatları zikretmektedir⁵³⁹.

Sağlam'ın bu saptamalarından sonra Çeşme Kalesi ile Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları'na yönelik Ceneviz yapısı kabulü tartışmaya açık hale gelmiştir.

Temel oluşturan bu tartışmaları verdikten sonra tek tek ele alınan Batı Anadolu Ceneviz kaleleriyle ilgili sonuçları yine kale bazında sunmak gerekir. Çandarlı Kalesi ile ilgili çalışmalar Öztürker, Yılmaz, Müller- Wiener ve Ekrem Akurgal'a aittir. Öztürker kalenin 13. Yüzyılda Cenevizliler tarafından inşa edildiğini, Osmanlı Döneminde üç kez, 1450, 1500 ve 1823 yıllarında onarıldığını belirtir. Kalenin son onarımı 1955 yılındadır⁵⁴⁰. Öztürker çalışmasında Müller -Wiener'in Çandarlı Kalesi'ndeki duvar örgüsünü dört farklı grupta değerlendirdiğini belirtir⁵⁴¹. Müller-Wiener'in bahsettiği 1. ve 2. grup taşların antik Pitane şehrinin sur duvarlarından

⁵³⁸ Çağaptay, "Frontierscape", s.177.

⁵³⁹ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.565.

⁵⁴⁰ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.60.

⁵⁴¹ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.63-64.

devşirilmiş olma olasılığı vardır ⁵⁴² . Öztürker inşa malzemesi olarak tuğla kullanımına, sur duvarları ve burç cephelerinde rastlanmadığını sadece 2 numaralı burcun iç mekânında mazgalları içerisine almış yuvarlak kemerlerin inşasında ve iç avlu kapı kemerinde dikey tuğla sıraları görüldüğünü belirtir⁵⁴³ . Bu duvar örgülerine dayanarak Kalenin Cenevizliler tarafından onarıldığını, Hellenistik döneme ait devşirme malzemenin kullanıldığını saptamıştır ⁵⁴⁴ . Ekrem Akurgal kalenin ilk olarak 13. ya da 14. yüzyılda Cenevizliler tarafından inşa ettirilmiş ve sonradan, belki de 15. yüzyılın ikinci yarısında Türkler tarafından yenileştirilmiş olduğu kanaatindedir⁵⁴⁵ . Cenevizlilerin Pitane kalesini yaptıkları tarihlerde Türkler de Batı Anadolu fetihlerini tamamlamak üzereydiler. ⁵⁴⁶Unesco'nun web sayfasında kalenin Cenevizliler tarafından restore edildiği ve bu nedenle Ceneviz karakterinin ağır bastığı da ileri sürülür ⁵⁴⁷ .

Bu veriler ve yapılan gözlemler ışığında Çandarlı kalesinde Ceneviz dönemi onarımları izlenebilir, ancak kalenin bugünkü görünümü Osmanlı Dönemine aittir.

Eski Foça'daki en erken arkeolojik çalışma Sartiaux'a aittir ⁵⁴⁸ . Bizans İmparatorluğu zamanında Foça, surlarının yıkılmış olduğunu, yerleşimin bir kasaba haline geldiğini, bununla beraber yerin önemi nedeniyle Cenevizliler'in gelerek Eski Foça'nın yanına müstahkem bir mevki inşa ettiklerini ve buna Yeni Foça (Phocaea Nuovo) adını verdiklerini belirtir⁵⁴⁹ .

⁵⁴²

<https://www.izmir-dikili.bel.tr/assets/backend/global/plugins/kcfinder/upload/files/3%20RAPOR%20ONAYLI.pdf> (erişim 10.3.2022)

⁵⁴³ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.64.

⁵⁴⁴ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.586.

⁵⁴⁵

<https://www.izmir-dikili.bel.tr/assets/backend/global/plugins/kcfinder/upload/files/3%20RAPOR%20ONAYLI.pdf> (erişim 10.3.2022)

⁵⁴⁶

<https://www.izmir-dikili.bel.tr/assets/backend/global/plugins/kcfinder/upload/files/3%20RAPOR%20ONAYLI.pdf> (erişim 10.3.2022)

⁵⁴⁷ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (22.1.2022)

⁵⁴⁸ Sartiaux, *Eski Foça*, s. 2.

⁵⁴⁹ Sartiaux, *Eski Foça*, s.13.

Foça Kalesi ile ilgili genel çalışmalar ztrker, Taşçı ve Yılmaz'a aittir. Her bir yazarda kalenin yapım tarihi birbirinden farklı olarak yer alır⁵⁵⁰. Foça Kalesi'nin yapım ve onarım evreleriyle ilgili detaylı çalışma, uzun yıllar Foça Kazısı Başkanlığı görevini de yapmış olan Prof. Dr. mer zyiğit'e aittir⁵⁵¹. zyiğit, Ceneviz Dönemi büyük onarımını tarihi olayları da referans alarak 1298 – 1299 yıllarına tarihler⁵⁵². Tarihsel verilerle kesinleştirdiğı Ceneviz onarımının arkeolojik kanıtlarını duvar tekniğı üzerinden verir. Foça'da tarihi yarımadaı çevreleyen surlarda, Bizans Dönemine ilişkin toprak harcın kullanılmış olduğı duvarların üzerinde, Bizans Dönemi surlarından sonra yapılmış başka çok büyük bir onarım görüldüğünü ve bu duvar örgüsünde yer yer kk taşlar ve bağılayıcı olarak horasan harcı kullanıldığını belirtir. Bu onarımda Ceneviz duvar örgü stiline açıkça görüldüğünü saptar. Beş Kapılar Kalesi diye anılan ve beş kapısı olan kayık çekek yeri Osmanlı Dönemi yapımıdır. Arkasındaki horasan harçlı yarım daire biçimindeki duvarlar ise Ceneviz Dönemine aittir⁵⁵³. Kondyli de Gattilusio ve Paleologosların armalarını içeren levhanın varlığından bahseder ve vaktiyle bu levhanın Eski Foça'nın kıyı sur duvarlarında yer aldığını belirtir⁵⁵⁴.

alışmalar ve ortaya konulan kanıtlar Foça sur duvarlarındaki Ceneviz onarımlarını ve duvar stilini göstermektedir. Ayrıca bu kanıtlara hanedan armaları da eşlik etmektedir.

İzmir'de Roma Döneminde Yukarı Kale'den aşağıya liman çevresine inen surlarla çevrili şehir Bizans devrinde gittikçe gerilemiş ve nüfusu da azalmıştır.⁵⁵⁵ Bu dönemde halk belli başlı iki semte toplanmış olup, liman kıyısı ve yukarı kale surlar içinde daha güvenlikli sayılmıştır. 1220'li yıllarda liman kenarında da ayrı koruma duvarları düzenlenmiştir. İzmir'de Cenevizlilere imtiyazlar verilince, onlar Liman

⁵⁵⁰ ztrker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.96 ; Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.585.

⁵⁵¹ zyiğit, "2010 Yılı Phokaia", s. 481-504; Foça Kent Duvarları, Hazırlayan: Prof. Dr. Ömer zyiğit <https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/38-14uncu-sayi/1985-foca-kent-duvarlari> (erişim 5.4.2022)

⁵⁵² zyiğit, "2010 Yılı Phokaia", s.487.

⁵⁵³ zyiğit, "2010 Yılı Phokaia", s.492.

⁵⁵⁴ Kondyli, " Lords at the End", 329.

⁵⁵⁵ Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, s.25.

kıyısındaki bu yerin uygun bir kısmını, iyice tahkim ederek bir kale haline getirmişlerdir⁵⁵⁶. Kalıntıları günümüze ulaşmamış olan Liman Kalesi'nden seyyahlar bahseder⁵⁵⁷. Kalenin Cenevizlilerle ilgili diğer kanıtı Hasluck tarafından bulunan ve incelenen hanedan armalarını içeren mermer levhalardır⁵⁵⁸.

Çeşme Kalesi Öztürker ve Yılmaz'a göre 1508'den önce Cenevizliler tarafından yapılmıştır, Sağlam'a göre ise bir Osmanlı kalesidir. Öztürker Çeşme Kalesi'nin bazı Ceneviz yapımı kalelerle benzerlikler taşıdığını, Anadolu'da Osmanlı Dönemi kale mimarisi örnekleri içerisinde benzerini bulamadığı, batı yönündeki iki yuvarlak burcun, Sakız Adasındaki Ceneviz Kalesi gözetleme kulesi ile ve 1415 yılında Rodos şövalyeleri tarafından inşa edilen Bodrum Kalesi'nin dairesel burçları ile benzerlik gösterdiğini belirtir. Ayrıca Bodrum Kalesi'nde bulunan, kulelerin etrafını dolaşan taş konsollu kemer dizisinin de Çeşme Kalesi'ndekilerle benzeştiğini yazar. Öztürker bunlara dayanarak Çeşme Kalesinin, Ceneviz burçlarına eklenerek inşa edildiğini düşünür⁵⁵⁹. Öztürker bu noktada tarihlendirme ile ilgili tartışmaları da verir. M. Aktepe'nin, kalenin Cenevizlilerden kaldığını belirttiğini, buna karşın, T. Baykara ve İ.A. Yüksel'in kalenin kitabesinden yola çıkarak ilk kez II. Beyazıt Döneminde, 1508 yılında inşa edildiğini savunduklarını hatırlatır⁵⁶⁰.

Sağlam ise bulgulara göre Çeşme yerleşimi ile Çeşme Kalesi'nde muhtemel bir Ceneviz hakimiyetine yönelik somut hiçbir veri olmadığını belirtir. Çeşme'ye dair tarihi verilerin en erken 15. yüzyıl ortasına tarihlendiğini, kale ile ilgili mimari verilerin ise 16-18. yüzyılları işaret ettiğini belirtirerek⁵⁶¹ Çeşme Kalesi'nin hem

⁵⁵⁶ Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, s.26. Baykara İzmir'in iki kale hâline gelmesini 13. yüzyılın ikinci yansındaki olaylarla ilişkili tutar. İki kaleli oluşun kökleşmesi, kalelerin apayrı şehirler halinde ortaya çıkması 14. yüzyılda görülmektedir. Bunun izleri günümüze kadar devam eder. "Gâvur İzmir" iki kale olan İzmir'in kalelerinden birisi olarak 14. yüzyılın bir adıdır. Bu adın başlaması, Aydınoğlu Mehmet Beğ'in Yukarı Kale'yi, yâni Kâdîfekale'yi fethi ileldir. Mehmet Beğ, Yukarı Kale'yi alınca, burası Türk, yâni Müslüman İzmir olur. Aşağıda, Liman kalesi ise, kâfirlerin elinde olduğundan "Gâvur İzmir'dir.

⁵⁵⁷ *İbn Battûta Seyahatnâme'si*, I. Cilt, s.425; Pîrî Reis, *Kitab'ı Bahriye*, I. Cilt, Baskıya hazırlayan: Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 1973, 157; Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s.199; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I. Cilt, 9. Kitap, s.99; Texier, *Küçük Asya*, s.143 (beşinci kitap onaltıncı bölüm); Walsh, Allom, *Constantinople and the Scenery*, s. 257-258; Frankland, *Travels*, s.257; Scherzer, *Smyrna*, s.92.

⁵⁵⁸ Hasluck, "Heraldry of the Rhodian Knights", s.145.

⁵⁵⁹ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.113.

⁵⁶⁰ Öztürker, *İzmir İlinde Kaleler*, s.112.

⁵⁶¹ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.553.

tarihi hem de mimari verilere göre bütünüyle bir Türk yapısı, bir sahil topçu kalesi olduğunu vurgular⁵⁶².

Sağlam, sitilistik benzerlikde en çok kullanılan öge olan, ön sur köşe burçlarıyla Sakız Kalesi'nin kuzeybatısındaki bir burçta bulunan dekoratif sağır kemer dizileri arasında kurulan benzerliğin yanıltıcı olduğunu, aynı uygulamanın, tamamı Osmanlı Dönemi yapısı Selanik Beyaz Kule, Topkapı Sarayı Bâbüsselâm ve Babakale Kalesi'nde mevcut olduğunu ve bir Ceneviz özelliği olmadığını belirtir. Sağlam'a göre barbakan delikleri tabiri ile istinat duvarı drenajlarıyla karıştırılan düzenlemenin de yine Cenevizlilerle özdeşleştirilmesi hatalardan bir diğeridir. Bu düzenleme, Orta çağ savunma yapılarında sıkça kullanılmış iskele kirişi yuvalarıdır. Sağlam bu durumu II. Mehmed'in 1466'da yaptırdığı Elbasan Kalesi'nde mevcutken Ceneviz inşası ilk evre Galata Surları'nda bulunmadığı ve bu nedenle Cenevizlilere özgü bir stil olamayacağı şeklinde özetler. Sağlam'a göre kesin olan tek nokta, Cenevizli tüccarların Türk kontrolündeki Çeşme'de 1450-1475 dolaylarında bulunduğudur⁵⁶³.

Tok, Kuşadası, Güvercinada Kalesi ile ilgili olarak uzun süreli kullanım nedeniyle geçirdiği onarımlarla cephelerde farklı duvar örgü tekniklerinin olduğunu, kulenin duvar örgüsündeki taş işçiliğinin kent surlarının giriş kapısında ve Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı (17.yüzyıl.) cephesinin bazı kesimlerinde var olduğunu belirtir. Aynı işçiliğin, kente su getiren Uzun Kemer'de de yer yer izlendiğini vurgular. Cephe duvarlarında görülen bir diğer duvar örgü tekniği ise taşların aralarına düzgün istiflenmiş tuğlaların yerleştirilmesi biçiminde olduğunu, bu uygulamaların dönemsel tamirlara ilişkin olabileceğini ekler⁵⁶⁴. Tok, adadaki dış surların tasarım olarak 17. yüzyıl sonu–18. yüzyıl başı Ege coğrafyasında inşa edilmiş kalelere benzerliğini saptar⁵⁶⁵.

Yılmaz, Güvercinada Kalesi'nin, Kuşadası'nın önündeki küçük ada üzerinde, topografyaya göre biçimlendirilmiş ve kulelerle güçlendirilmiş bir Ceneviz kalesi

⁵⁶² Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.564.

⁵⁶³ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.565.

⁵⁶⁴ Tok, "Kuşadası", s.68.

⁵⁶⁵ Tok, "Kuşadası", s.71.

olduğunu, kuzeydeki sur ve kulelerin batı ve güneybatı kesimlerinde Ceneviz dönemine ait mazgal pencerelerin görülebildiğini, dışa açılan mazgal pencere izleri ve konsol bloklarının, kalenin Ceneviz döneminde, surların inşa edildiği dönemde yaptırıldığını vurgular⁵⁶⁶.

Unesco'nun web sayfasında Güvercinada Kalesi ile ilgili olarak Türkiye'nin Ceneviz dönemine ait en seçkin kalelerinden biri ifadesi kullanılmaktadır⁵⁶⁷. Ayrıca kenti kuzey ve güney yönlerinde ortadan ikiye ayıran ana caddenin her iki ucunda bir ana kent kapısı bulunduğu, güney tarafında yer alan şehir kapısının iyi durumda olduğu ve Ceneviz dönemine ait olabilecekleri ifade edilmektedir⁵⁶⁸.

Sağlam'ın kuşkularını Tok'un bulguları haklı çıkarır. Sağlam, Çeşme Kalesi ile ilgili yaptığı metodolojik çalışmada benzer sorunların Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları için de mevcut olduğunu, bu iki yapının da Osmanlı dönemi yapısı olduğunu belirtmiştir⁵⁶⁹.

Balat, Wittek'e göre 13. yüzyıldan itibaren tiyatrosunun tepesi etrafında "palast" yani saray tarzındaki harabeler üzerinde yeni sakinleri tarafından bu özelliğini aksettiren bir adlandırma ile Balat adı altında ticarî ve ekonomik merkez olarak gelişme gösterdi⁵⁷⁰. Balat'ta Cenevizlilerin varlığıyla ilgili bir bulguyu Meinardus tartışır. Bu bulgu İlyas Bey Hamamı'nın duvarlarındaki gemi resimleridir. Meinardus, Balat'taki İlyas Bey hamamının duvarlarındaki gemi resimlerini, Ceneviz ve Venediklilerin bu limandaki ekonomik faaliyetlerini kanıtlayan değerli belgeler olarak sunar⁵⁷¹.

Konuyla ilgili bilgiler, veriler ve tartışmalar sonrasında Batı Anadolu Kaleleri arasında Çandarlı ve Eski Foça kalelerinde Cenevizlilere ait onarımların rahatlıkla izlenebildiğini söyleyebiliriz. Çeşme ve Kuşadası Güvercinada Kalesi ile şehir surları

⁵⁶⁶ Yılmaz, "UNESCO Dünya Mirası", s.586.

⁵⁶⁷ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (erişim 22.1.2022)

⁵⁶⁸ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/> (erişim 22.1.2022)

⁵⁶⁹ Sağlam, "Çeşme Kalesi'nin", s.565.

⁵⁷⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/balat> (erişim 16.4.2022)

⁵⁷¹ Meinardus, "Balat", s.302.

ise alışmaların kanıtladığı gibi Osmanlı dönemi özellikleri taşımaktadırlar. Balat Kalesi ise Bizans yapısıdır.

KAYNAKLAR

Abulafia, David, "Genoa and the Security of the Seas: The Mission of Babilano Lomellino in 1350", *Papers of the British School at Rome* , Vol. 45, 1977, s. 272-279.

Abulafia, David, "Pisan Commercial Colonies and Consulates in Twelfth-Century Sicily", *English Historical Review* , Vol. 93, No. 366, 1978, s.68- 81.

Abulafia, David, "Mediterranean History as Global History", *History and Theory* , Vol. 50, No. 2, 2011, s.220-228.

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix, (11. Baskı), Ankara 2014.

Amitai, Reuven, "Diplomacy and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean: A Reexamination of the Mamluk-Byzantine-Genoese Triangle in the Late Thirteenth Century in Light of the Existing Early Correspondence", *Oriente Moderno*, Nuovaserie, Anno 88, Nr. 2, *Les Relations Diplomatiques Entre Le Monde Musulman et L'Occident Latin (XII e-XVI e siècle)*, 2008, s. 349-368.

Angelos, Mark, "Genoa and the Genoese, 958-1528", *Speculum* , Vol. 75, No. 1, 2000, s. 178-180.

Anzai, Yoko Kamenaga, "Medieval Genoese Colonial Society Viewed from an Analysis of their Colonial Testaments Part 1", *Testators and their Bequests*, Vol.21, 2012 ,s.129-137.

Anzai, Yoko Kamenaga, "An Aspect of the Genoese Network and its Colonial World in the Middle Ages" , *Hermes-IR, Hitotsubashi University Repository, Mediterranean World*, 2015, s.137-146.

Anzai, Yoko Kamenaga, "The Medieval Genoese Consciousness between their Government and their Colonial World in Romania by the Analysis of a Letter", *The 10th Japanese-Korean Symposium on Medieval History of Europe*, 2019, s.49-57.

Aydın, Mustafa, "Giresun Kalesi (1764-1840) ", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 12, 2012, s.39-56.

Balard, Michel, "The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 1995, Vol. 49, Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries, 1995, s. 23-32.

Bartın Kültür Varlıkları Envanteri, Bartın Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Bartın 2011.

Başer, Alper, "Conflicting Legitimacies in the Triangle of the Noghay Hordes, Crimean Khanate, and Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies* , Vol. 36, No. 1/2, 2019, s.105-122.

Baykara, Tuncer, *Aydinoğlu Gazi Umur Bey (1309-1348)*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1232, Türk Büyükleri Dizisi 131, Ankara 1990.

Bean, G.E., J. M. Cook, "The Cnidia", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 47, 1952, s. 171-212.

Bocharov, Sergey G., "Ancient Economic and Social Concepts in the Genoese Gasaria Region", *European Research Studies Journal*, Vol. XX, Special Issue, 2017, s. 199-207.

Braudel, Fernand , *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*,  eviren Mehmet Ali Kılıçbay, Birinci Cilt, İstanbul 1989.

Brummett, Palmira, "The Overrated Adversary: Rhodes and Ottoman Naval Power", *The Historical Journal* , Vol. 36, No. 3, 1993, s. 517-541.

Bryer, A. A. M., "The Question of Byzantine Mines in the Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheriana", *Anatolian Studies*, Vol. 32, 1982, s. 133-150.

Burak, Nurhilal, "Amasra Kalesi'ne Dair Koruma  nerileri", *Karadeniz Uluslar arası Bilimsel Dergi*, Vol. 44, 2019, s.103-114.

Burak, Nurhilal, "Genoese Traces in the Black Sea Coast of Turkey's Forts", *Defensive Architecture of the Mediterranean*, Vol XI, Navarro Palazón, Garc a-Pulido (eds.), 2020, s. 531-536.

Burak, Nurhilal, *Amasra Kale Kenti: Ceneviz Ticaret Yolu'ndaki Karadeniz Surlu Yerleşimleri Bağlamında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı (yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2021).

Burns, R. Ignatius, " The Catalan Company and the European Powers, 1305-1311", *Speculum* Vol. 29, No. 4, 1954, s. 751-771.

Byrne, Eugene H., "Commercial Contracts of the Genoese in the Syrian Trade of the Twelfth Century", *The Quarterly Journal of Economics* , Vol. 31, No. 1, 1916, s. 128-170.

Byrne, Eugene H., "Easterners in Genoa", *Journal of the American Oriental Society* , Vol. 38, 1918, s. 176-187.

Byrne, Eugene H., "Genoese Trade with Syria in the Twelfth Century", *The American Historical Review* , Vol. 25, No. 2, 1920, s. 191- 219.

Caselli, Cristian, "Genoa, Genoese Merchants and the Ottoman Empire in the First Half of the Fifteenth Century: Rumours and Reality", *Al-Masaq*, Vol. 25, No. 2, 2013, s.252–263.

Chevedden, Paul, E., "The Islamic View and the Christian View of the Crusades: A New Synthesis", *History* , Vol. 93, No. 2 , 2008, s. 181-200.

Clavijo, Ruy Gonzáles de, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, tercüme: Ömer Rıza Doğrul, sadeleştiren: Kâmil Doruk, Ses Yayınları, İstanbul 1993.

Crow, James, Stephen Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia", *Anatolian Studies*, Vol. 45, 1995, s. 251-265.

Çam, Fatma Bağdatlı, "Paphlagonia'da Antik Bir Yerleşim: Güzelcehisar", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2017, s. 2-15.

Çağaptay Suna, "Frontierscape: Reconsidering Bithynian Structures and Their Builders on the Byzantine-Ottoman Cusp", *Muqarnas*, Vol. 28, 2011, s. 157-138.

Çavuşdere, Serdar, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı Teşebbüsü ve İzmir Haçlı Seferi:1341 – 1351", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*, Yıl 8, Sayı XXI, Mart 2015 s. 1-58.

Berkant,Cenk, “Doğu’daki Batı: İzmir Liman Kalesi ve Bu Kalenin Armalı Yazıtları”, *Nobel Bilimsel*,Ankara 2021, s.182

Çilingir, Ayşegül Öztürk *Orta Çağda Samsun*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Samsun 2021.

Çınarıılmaz, Naz Ecem , Bilge Ar, "San Michele Church of Genoese Galata (Pera): Historic records and material evidence on its chronology", *ITU A|Z* , Vol 17 No 2, 2020, s.15-29.

Dauverd, Céline, "Cultivating Differences: Genoese Trade Identity in the Constantinople of Sultan Mehmed II, 1453–81", *Mediterranean Studies* , Vol. 23, No. 2, Special Issue: The Mediterranean Voyage, 2015, s. 94-124.

Day, Gerald W., "Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century", *The Journal of Economic History* , Vol. 37, No. 2 , 1977, s. 289-301.

Day, Gerald W., "Byzantino-Genoese Diplomacy and the Collapse of Emperor Manuel’s Western Policy 1168-1171", *Byzantion* , 1978, Vol. 48, No. 2, 1978, s. 393-405.

Day, Gerald W., "Genoese Prosopography (12th-13th Centuries): The State of the Question and Suggestions for Research", *Medieval Prosopography* , Vol. 4, No. 1, 1983, s. 31-44.

De Lara, Yadira Gonzalez, "The Secret of Venetian Success: a public-order, reputation-based institution", *European Review of Economic History* , Vol. 12, No. 3, 2008, s. 247-285.

Deletant, Dennis, "Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century", *The Slavonic and East European Review* , Vol. 62, No. 4, 1984, s. 511-530.

Dewing, Henry B., "Argonautic Associations of the Bosphorus", *The Classical Journal* , Vol. 19, No. 8, 1924, s. 469-483.

Ediz, Özgür, Nilüfer Akıncıtürk, Yıldız Çağlı, Yasemin Erbil, Miray Gür, Haluk Çetinkaya, "An Architectural Desing Studio in Approach: “Galata Experience”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2010,s. 91-100.

Eğilmez, Savaş, Ahmet Safa Yıldırım, Yunus Emre Aydın, "Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso, (1280-1420) ", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVI / 2*, 2021, s.527-563.

Eldem, Edhem,Daniel Goffmann, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çeviri: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 136, İstanbul 2003.

Emmer, Peter C., "The First Global War: The Dutch versus Iberia in Asia, Africa and the New World, 1590-1609", *e-JPH*, Vol.1, number 1, Summer 2003, s.1-14.

Eskidemir, Kahraman, *Kent Morfolojisi ve Kültür:Anadolu ve İtalya Kentleri Karşılaştırmalı Analizleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Tasarım Anabilim Dalı, Kentsel Tasarım Programı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2016.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Cilt 1. Kitap, Hazırlayanlar: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 5. baskı İstanbul 2008.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Cilt 2. Kitap, Hazırlayanlar: S. A. Kahraman - Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 5. baskı: İstanbul, 2008.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Cilt 5. Kitap, Hazırlayan: S. A. Kahraman , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Cilt 9. Kitap, Hazırlayan: S. A. Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Cilt 1. Kitap, Hazırlayanlar: S. A. Kahraman - Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları 2. Baskı, İstanbul, 2008.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Cilt 5. Kitap, Hazırlayan: S. A. Kahraman - Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Cilt 1. Kitap, Hazırlayanlar: S. A. Kahraman - Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Finley, M. I., "Colonies: An Attempt at a Typology", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 26, 1976, s.167-188.

Fleet, Kate, "The Treaty of 1387 between Murâd I and the Genoese", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 56, No. 1, 1993, s.13-33.

Fleet, Katherine Harriet, *Trade Relations Between the Turks and the Genoese, 1300-1453*, The School of Oriental and African Studies, University of London, Submitted to the University of London for the degree of PhD, November 1993. Published by ProQuest LLC (2018), ProQuest Number: 11015927.

Fotheringham, J.K., "Genoa and the Fourth Crusade", *The English Historical Review*, Vol. 25, No. 97, 1910, s. 26-57.

Frankland, Charles Colville, *Travels to and from Constantinople*, Vol. I, London 1829.

Gidden, Harry W., "Mediæval Commerce (Continued)", *History*, Vol. 1, No. 4, 1912, s. 237-242.

Goffman, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, Çevirenler Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Türkiye Araştırmaları: 18, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Greif, Avner, "On the Political Foundations of the Late Medieval Commercial Revolution: Genoa During the Twelfth and Thirteenth Centuries", *The Journal of Economic History*, Vol. 54, No. 2, 1994, s. 271-287.

Greif, Avner, Paul Milgrom, Barry R. Weingast, "Coordination, Commitment, and Enforcement: The Case of the Merchant Guild", *Journal of Political Economy*, Vol. 102, No. 4, 1994, s. 745- 776.

Güzel, Eylem, "Seyahatname ve Gravürlerde Ege Bölgesi Kale Mimarisi", *Turkish Studies - Social Sciences*, Volume 14 Issue 2, 2019, s. 71-91.

Hasluck, F. W., "Dr. Covel's Notes on Galata", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 11, 1904/1905, s. 50-62.

Hasluck, F. W., "Annual Meeting of Subscribers", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 16, 1909/1910, s. 292-306.

Hasluck, F. W., "The Latin Monuments of Chios", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 16, 1909/1910, s. 137-184.

Hasluck, F. W., "Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 17, 1910/1911, s. 132-144.

Hasluck, F. W., "Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 17, 1910/1911, s. 145-150.

Hasluck, F. W., "The Rise of Modern Smyrna", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 23, 1918/1919, s. 139-147.

Hughes, Daine Owen, "Urban Growth and Family Structure in Medieval Genoa", *Past & Present*, No. 66, 1975, s. 3-28.

Hunt, D. W. S., "An Archaeological Survey of the Classical Antiquities of the Island of Chios Carried out between the Months of March and July 1938", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 41, 1940 - 1945, s. 29-52.

İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, Çeviren A.Sait Aykut, Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı İstanbul, Nisan 2004.

İnalçık, Halil, "Struggle for East-European Empire: 1400-1700 The Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire", *The Turks Yearbook*, Vol. XXI, 1982-1991, s.1-16.

Iodice, Antonio, Luisa Piccinno, "Whatever the cost: Grain trade and the Genoese dominating minority in Sicily and Tabarka (16th-18th centuries) ", *Business History*, 2021, s.1-19.

Iverson, Eric A., "Funerary Monuments of the Gattelusii at Mytilene", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 87, 1992, s. 423-437.

Jacoby, David, "The Encounter of Two Societies: Western Conquerors and Byzantines in the Peloponnesus after the Fourth Crusade", *The American Historical Review* , Vol. 78, No. 4, 1973, s. 873- 906.

Kahyaoğlu, Mehmet, "Portolan Haritaları Işığında Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Yer Alan Liman Kentleri ve 14. Yüzyıl Ticaret Hayatındaki Yerleri", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (22-25 Ekim 2014), Aydın 2017, Efeler Belediyesi Kültür Yayınları (Ed. Hacer Sibel Ünal Özdemir, Nalan Özdemir, Mükerrrem Kürüm, Nurdan Akbulut), s. 345-354.

Kantor, Jamison, "Horace Walpole and the Fate of Finance", *The Eighteenth Century*, Vol. 58, No. 2, 2017, s. 135- 155.

Kavak, Hüseyin, *Birinci Haçlı Seferi Esnasında Doğu Akdeniz'in Durumu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2016.

Khvalkov, Ievgen Alexandrovitch, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region: Evolution and Transformation*, Volume I, Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Doctor of History and Civilization of the European University Institute Florence, 2015.

Kirk, Thomas, "Genoa and Livorno: Sixteenth and Seventeenth-century Commercial Rivalry as a Stimulus to Policy Development", *History* , Vol. 86, No. 281 , 2001, s. 3-17.

Kondyli, Fotini, "Lords at the End of the Empire", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 112, 2017, s. 309-339.

Krueger , Hilmar C., "The Wares of Exchange in the Genoese-African Traffic of the Twelfth Century", *Speculum* , Vol. 12, No. 1, 1937, s. 57-71.

La Monte, John L., "From Crusader Kingdom to Commercial Colony", *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, Vol. 3, No. 2 , 1945, s. 288-299.

Laiou, Angeliki E., "Italy and the Italians in the Political Geography of the Byzantines (14th Century) ", *Dumbarton Oaks Papers* , 1995, Vol. 49, Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries (1995), s. 73-98

Leake, William Martin, *Journal of a Tour in Asia Minor*, London 1824.

Lopez, Robert Sabatino, "The Occupation of Chios by the Genoese and Their Administration of the Island by Philip P. Argenti: The Merchant of Prato by Iris Origo", *Speculum* , Vol. 36, No. 3, 1961, s. 447-449.

Lopez, Robert Sabatino, "Market Expansion: The Case of Genoa", *The Journal of Economic History* , Vol. 24, No. 4, 1964, s. 445-464.

Luttrell, A. T., "Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century", *Papers of the British School at Rome*, Vol. 26, 1958, s. 195-212.

Mango, C. A., "The Byzantine Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey", *American Journal of Archaeology*, Vol. 55, No. 1, 1951, s.52-66.

Manners, Ian R., "Constructing the Image of a City: The Representation of Constantinople in Christopher Buondelmonti's *Liber Insularum Archipelagi*", *Annals of the Association of American Geographers* , Vol. 87, No. 1, 1997, s. 72-102.

Marco Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan: Filiz Dokuman, Tercuman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979.

Martin, M. E., "Some Miscellaneous Notes on the Town and Antiquities of Sinop, Mainly from Travellers", *Anatolian Studies*, Vol. 48, 1998, s.175-180.

Meadows, Andrew, "Coins in the Aegean Islands", *American Journal of Numismatics*, Vol. 23, 2011, s.265-277.

Meinardus, Otto F. A., "Balat (Ortaçağda Miletos) Kentinin Ekonomik Canlılığının Kanıtları", *Belleten*, Cilt 37, Sayı 147, Temmuz 1973, s. 297-304.

Mercan, F. Özden, "A Struggle for Survival: Genoese Diplomacy with the Sublime Porte in the Face of Spanish and French Opposition", *Journal of Early Modern History*, 23, 2019, s.542-565.

Mercan, F. Özden, "From Genoese to the Perots: The Genoese Community in Byzantine/Ottoman Constantinople (14th–15th c.) ", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXVI / 2, 2021, 591-619.

Miller, William, "The Zaccaria of Phocaea and Chios. (1275-1329) ", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 31, 1911, s.42-55.

Miller, William, "The Genoese in Chios, 1346-1566", *The English Historical Review*, Vol. 30, No. 119, 1915, s. 418- 432.

Miller, William, "The Historians Doukas and Phrantzes", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 46, Part 1, 1926, s. 63-71.

Morris, A.E.J., "Elements of Planning: History-15:medievaltown", *Official Architecture and Planning*, Vol. 33, No. 6, 1970, s. 532-533, 535-536.

Muhaj, Ardian, "The Maritime Expansion of the Ottomans and the Rivalry between Venice and Genoa in the Levant in the Time of Orhan I" ,*Uluslar arası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V Bildirileri /International Symposium on Orhan Gazi and History-Culture of Kocaeli-V proceedings/* editörler Prof. Dr. Haluk Selvi, Prof. Dr. İbrahim Şirin, Doç.Dr.M. Bilal Çelik, Dr. Ali Yeşildal, Resül Narin, Kocaeli 2019, s. 325-328.

Newton, C.T., *Travels & Discoveries in the Levant*, Vol.I, London 1865.

Nossov, Konstantin, "Strife over the Straits, The War of the League of Cambrai", *Medieval Warfare*, Vol. 2, No. 5, 2012, s. 33-37.

Nossov, Konstantin, " Strife over the Straits, The Magyar invasions in Europe", *Medieval Warfare*, Vol. 2, No. 4, 2012, s. 37-42.

Reyerson, Kathryn, "Identity in the Medieval Mediterranean World of Merchants and Pirates", *Mediterranean Studies* , Vol. 20, No. 2, 2012, s. 129-146.

O'Connell, Monique, "The Venetian Patriciate in the Mediterranean: Legal Identity and Lineage in Fifteenth Century Venetian Crete", *Renaissance Quarterly* , Vol. 57, No. 2, 2004, s. 466- 493.

Olsaretti, Alessandro, "Political Dynamics in the Rise of Fakhr al-Din, 1590-1633: Crusade, Trade, and State Formation along the Levantine Coast", *The International History Review* , Vol. 30, No. 4, 2008, s. 709-740.

Özeren, Gülşen, *XI. Ve XII. Yüzyıllarda Avrupa'da Ticaret*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Elazığ 2004.

Özgün, Cihan, Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", *History Studies*, Vol. 4, 2012, s. 277-292.

Öztürker, Hazal Ceylan, *İzmir İlinde Kaleler (Bizans ve Türk Devri)*, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Çanakkale, 2011.

Özyiğit, Ömer, "2010 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 23-28 Mayıs 2011 Malatya, Ankara 2012, s.481-504.

Parladır, Ş., "De Bruyn'un Gözünden İzmir Tarihi Kent Merkezi", *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, (ed. Hakan Göncü, Akın Ersoy, Duygu S. Akar Tanrıver), İstanbul 2019, s. 337-348.

Parlak, Sevgi, *Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2010.

Piacentini, Valeria Fiorani, "The Golden Age of Genoa's Eastwards Trade (13th-15th centuries) ", *The Journal of Central Asian Studies*, Vol. XIX, 2010, s.25-40.

Pîrî Reis, *Kitab'ı Bahriye*,1. Cilt, baskıya hazırlayan: Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 1973.

Puga, Diego, "Daniel Trefler, İnternational Trade and Institutional Change: Medieval Venice's Response to Globalization, Economic History and International Trade and Regional Economics", *Center for Economic Policy Research*, Discussion Paper No. 9076 August 2012, s.1-40.

Robert L. Reynolds, "In Search of a Business Class in Thirteenth-Century Genoa", *The Journal of Economic History*, Supplement: The Tasks of Economic History Vol. 5, 1945. s.1-19.

Rose, Susan, "Islam Versus Christendom: The Naval Dimension, 1000-1600", *The Journal of Military History* , Vol. 63, No. 3, 1999, s. 561- 578.

Rouse, W. H. D., "Lesbos", *The Annual of the British School at Athens* , Vol. 2, 1895/1896, s. 145-154.

Sağlam, Hasan Sercan, "Çeşme Kalesi'nin UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi İlgisindeki "Ceneviz" Dönemine Metodolojik Bir Yaklaşım", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (3), 2021, s. 551-568.

Saloni, Matteo, *Genoese Economic Culture: from the Mediterranean into the Spanish Atlantic*. Thesis submitted in accordance with the requirements of the University of Liverpool for the degree of Doctor in Philosophy , January 2015.

Sartiaux, Felix, *Eski Foça*, Çeviren Cevat Şakir Kabaağaçlı, Ege Turizm Cemiyeti Yayınları:6, İzmir 1952.

Scherzer, Carl von, *Smyrna*, Wien 1878.

Sealy, F. L. W., "Lemnos", *The Annual of the British School at Athens* ,Vol. 23, 1918/1919, s. 148-174.

Shaw, "Christine, Principles and Practice in the Civic Government of Fifteenth-Century Genoa", *Renaissance Quarterly* , Vol. 58, No. 1, 2005, s. 45-90.

Shotwell, James T., "A Short History of Constantinople and the Straits", *International Conciliation*, No 180, 1922, s.463-537.

Slessarev, Vsevolod, "Ecclesiae Mercatorum and the Rise of Merchant Colonies", *The Business History Review* , Vol. 41, No. 2, 1967, s. 177-197.

Srivastava, Sushil, "Situating the Gentoo in History: European Perception of Indians in Early Phase of Colonialism", *Economic and Political Weekly* , Vol. 36, No. 7, 2001, s.576-594.

Strickland, Hugh Edwin, *Memoirs of Hug Edwin Strickland*, London 1858.

Swetschinski, Daniel M., "Conflict and Opportunity in "Europe's Other Sea": The Adventure of Caribbean Jewish Settlement", *American Jewish History* , Vol. 72, No. 2, 1982, s. 212-240.

Tanrıverdi, Ünal, "1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri ve Cenevizlilerin Galata'ya Yerleşme Süreci", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2019, s. 214-226.

Taşcı, Burcu, *Çok Katmanlı Yerleşimlerin Koruma Sorunlarının Foça Örneği Üzerinden İrdelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Bilimleri Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir 2015.

T.C. Bartın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Unesco Dünya Mirası Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı*, Hazırlayanlar Ayşegül Yaylı İl Kültür ve Turizm Müdür Yardımcısı, Baran Aydın Amasra Müzesi Müdürü, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Artar Bartın Üniversitesi, Yrd. Doç. Dr. Sevgi Görmüş Bartın Üniversitesi, Ahmet Bayrak Turizm Araştırmacısı, Bartın 2013.

Tchihatcheff, P. De, *Asie Mineure, Description Physique, Statistique et Archéologique*, Paris 1853.

Texier, Charles, R.Popplewell Pulan, *Byzantine Architecture*, London 1864.

Texier, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, I. Cilt, Çeviren Ali Suat, Latin harflerine aktaran Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman, sadeleştiren Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız, Ankara 2002.

Texier, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, II. Cilt, Çeviren Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman, Sadeleştiren Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

Tellioğlu, İbrahim, "Trabzon Rum Devleti'nin Hristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458) ", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi/ International Journal of Black Sea Studies*, Cilt 5, Sayı 5, 2008, s.33-55.

The Cambridge Economic History of Europe Volume III Economic Organization and Policies in the Middle Ages (Ed. M. M. Postan, E. E. Rich, Vere Harmsworth, Edward Miller) , Cambridge at the University Press, London 1963.

Tournefort, Joseph De, *Tournefort Seyahatnamesi*, Birinci Kitap Çeviren Ali Berktaş, İkinci Kitap Çeviren Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 2013.

Tok, Emine, "Kuşadası, Güvercinada Kalesi", *Sanat Tarihi Dergisi* Cilt XXIII, Sayı 2, Ekim 2014, s. 61-83.

Triantafyllidis, Pavlos, "War in Medieval Mytilene, Lesbos, Greece:: Glass Grenades of the 14th and 15th Centuries", *Journal of Glass Studies* , Vol. 58, 2016, s. 296-300.

Türkmen, Nalan, Ömer Çepnioğlu, "Yoros Kalesi Kazılarında Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, 2017-Yaz, s. 85-91.

Tütüncü, Mehmet, "İzmir Kalesi'nin Kayıp Kitabesi", *Yediküta Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı 10, Ekim 2017, s.16-27.

Ülker, Necmi, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I, Ticaret Tarihi Araştırmaları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

Ünal, Elif, *Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri (1096-1131)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2020.

Walsh, Robert, Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, The Caxton Press, London 1840.

Wickham, Chris, "The Feudal Revolution and the Origins of Italian City Communes: The Prothero Lecture", *Transactions of the Royal Historical Society* , Sixth Series, Vol. 24, 2014, s. 29-55 .

Williams, Caroline, I. K. Whitbread, "Hellenistic and Roman Buildings in the Mediaeval Walls of Mytilene", *Phoenix* , Vol. 38, No. 1, 1984, s. 31-76.

Winfield, David, "The Northern Routes Across Anatolia", *Anatolian Studies* , Vol. 27, 1977, s. 151-166.

Winslow Hall, Margaret, "Early Bankers in the Genoese Notarial Records", *The Economic History Review* , Vol. 6, No. 1, 1935, s. 73-79.

Yılmaz, Cevdet, "From a geographical point of view; The Historical Castle-Prison of Sinop", *Eastern Geographical Review* , 22,2017, s.1-16.

Yılmaz, Lale, "UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde Ege Bölgesi Ceneviz Kaleleri", *Journal of Humanities and Tourism Research* , 11 (3), 2021, s.577-596.

Yiğit, Fatma Akkuş, "Doğu Akdeniz'in Önemli Liman Kalesi: Ayas", *Tarihte Adana ve Çukurova*, Cilt I, s. 452-467.

Yücekaya, H., "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Osmanlı – Ceneviz Ticareti ve Diplomasisi", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87), 2021, s.301-311.

EKLER

Haritalar

Harita 1: Anadolu. B. Gürkan ve M. Beyaz

Harita 2: Ege ve Doğu Akdeniz. B. Gürkan ve M. Beyaz

Harita 3: Karadeniz'in Kuzeyi. B. Gürkan

Harita 4: Batı Akdeniz. B. Gürkan ve M. Beyaz

TABLÖLAR

MARMARA BÖLGESİ

YAPININ / YERİN ADI	CENEVİZ YAPISI	CENEVİZ KULLANIMI
GALATA (İSTANBUL)	✓	
TERKOZ KALESİ (İSTANBUL)		✓
YOROS KALESİ (İSTANBUL)		✓
RUMELİ FENERİ KALESİ (İSTANBUL)		✓
KİLYE (KİLİYE) KALESİ (ECEABAT-ÇANAKKALE)	✓	
MAMAÇAKALESİ (BOZCAADA)		✓
ŞİLE KALESİ	✓	
KEFKEN KALESİ (KOCAELİ)	✓	
AKÇAKOCA KALESİ (DÜZCE)		✓
ENEZ KALESİ (EDİRNE)		✓
KEŞAN KALESİ (EDİRNE)		✓
MALKARA KALESİ (TEKİRDAĞ)		✓
POLOS KALESİ (KIRKLARELİ)		✓

KARADENİZ BÖLGESİ

YAPININ / YERİN ADI	CENEVİZ YAPISI	CENEVİZ KULLANIMI
GÜZELCEHİSAR KALESİ (BARTIN)	✓	
AMASRA KALESİ (BARTIN)	✓	
İNEBOLU KALESİ (KASTAMONU)	✓	
SİNOPKALESİ		✓
SAMSUN KALESİ		✓
GİRESUN KALESİ		✓
ŞEBİNKARAHİSAR (GİRESUN)		✓
TRABZON KALESİ		✓
GÖRELE KALESİ (GİRESUN)	✓	
VONAKALESİ (PERŞEMBE)	✓	

AKDENİZ BÖLGESİ

YAPININ /YERİN ADI	CENEVİZ YAPISI	CENEVİZ KULLANIMI
ANTAKYA		✓
AYAS KALESİ		✓
SİDE		✓
FİNİKE KALESİ	✓	
ANTALYA KALESİ		✓
ASSAR KALESİ	✓	

EGE ADALARI

YAPININ /YERİN ADI	CENEVİZ YAPISI	CENEVİZ KULLANIMI
RODOS ADASI		✓
İSTANKÖY ADASI	✓	
SAKIZ ADASI		✓
MİDİLLİ ADASI		✓
TAŞOZ ADASI		✓
SEMADİREK ADASI		✓
LEMNOS ADASI		✓

BATI ANADOLU

YAPININ /YERİN ADI	CENEVİZ YAPISI	CENEVİZ KULLANIMI	OSMANLI YAPISI
ÇANDARLI KALESİ		✓	
FOÇA KALESİ		✓	
İZMİR LİMAN KALESİ		✓	
ÇEŞME KALESİ			✓
KUŞADASI GÜVERCİNADA KALESİ VE ŞEHİR SURLARI			✓
BALAT KALESİ		✓	

RESİMLER

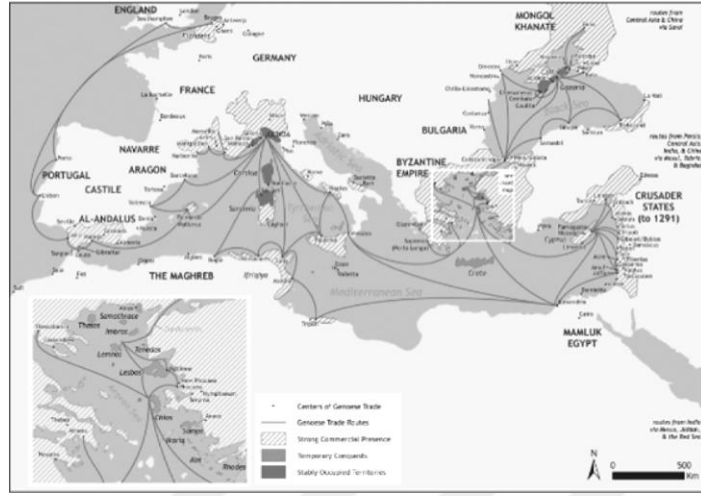
Resim 1: Cenova.

<http://www.weloveitalian.org/genoa-building-a-new-future-from-a-grand-historical-heritage-tuesday-february-9-2016-630pm/> (erişim 19.2.2022)

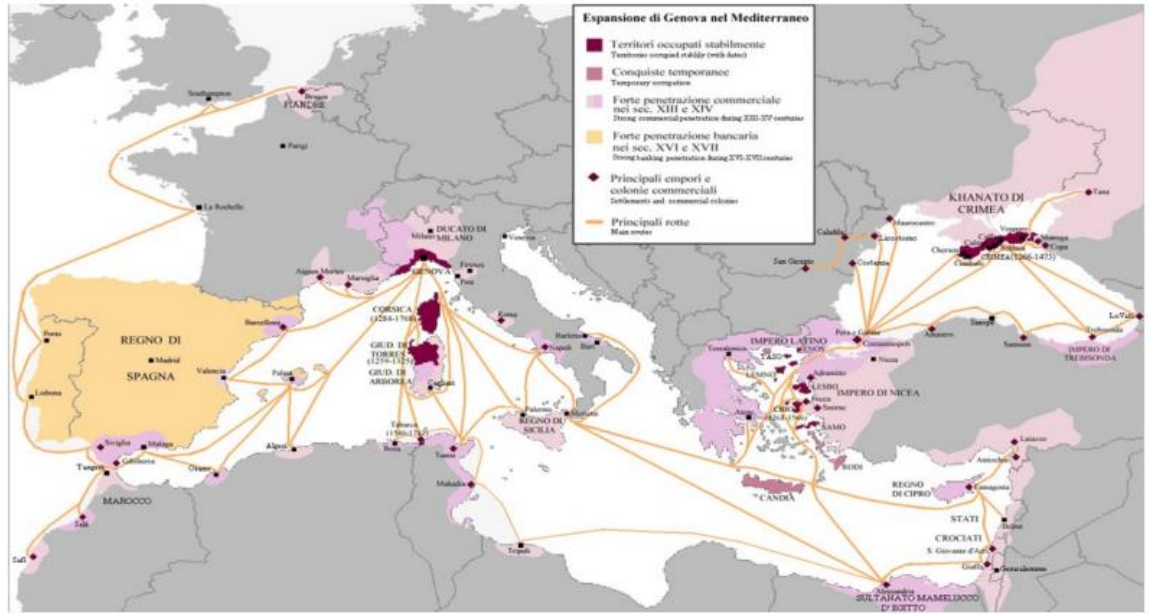

Resim 2: Cenova.

<https://www.medievalists.net/2012/11/the-sea-republic-of-genoa-and-the-conquest-of-black-sea-in-1261/>

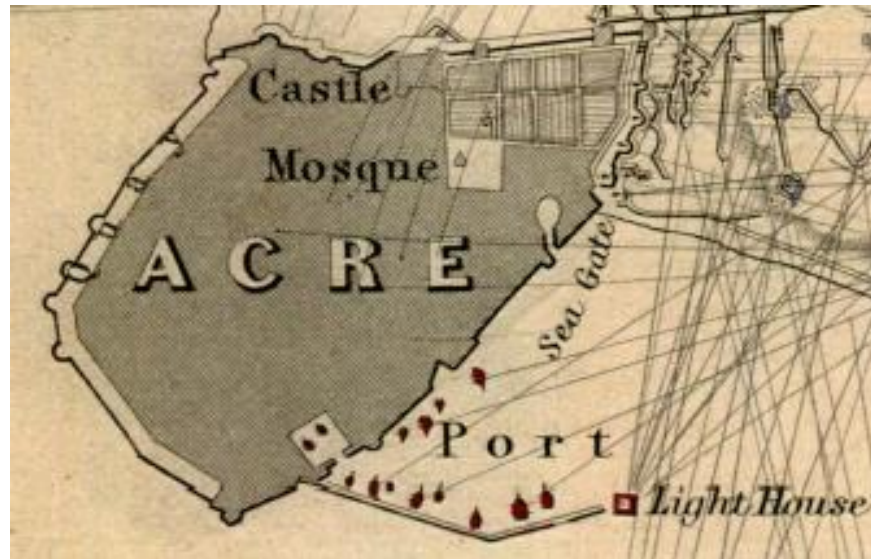

Resim 3: Geç Orta Çağ'da Ceneva'nın deniz ticareti rotaları.

Resim 4: 14. Yüzyılın Sonunda Akdeniz ve Atlantik'deki Ceneviz Kolonileri.

Padraic Rohan, The Genoese Levantine Colonies at the Birth of Ottoman Imperial Power: A Framework for Inquiry, a Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Istanbul Şehir University, in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in History May 2015, 94.

Resim 5: Akra.

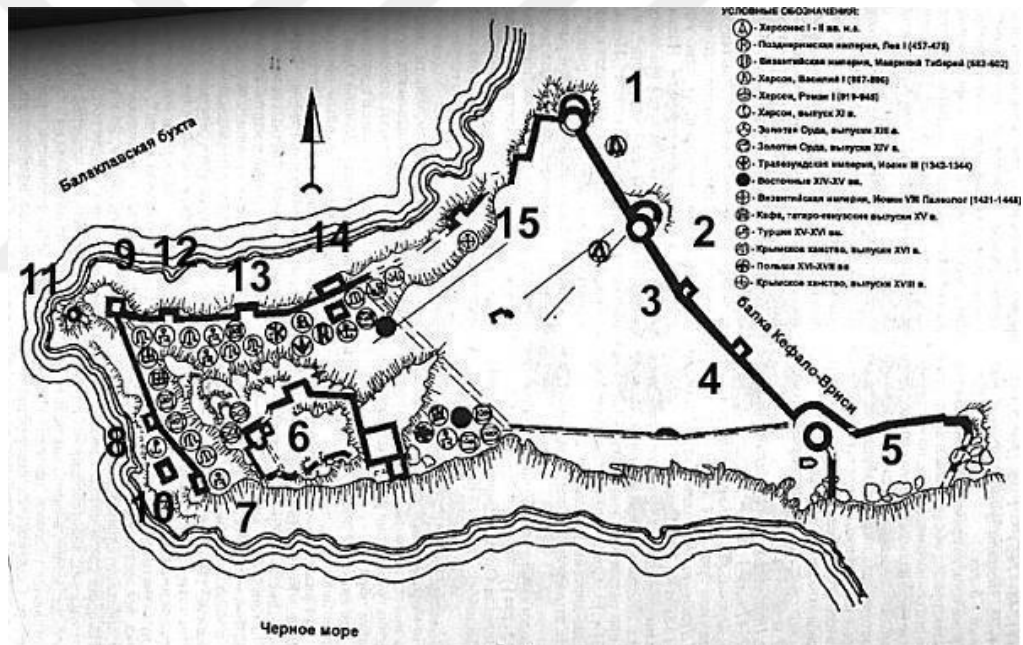
Olivier Berrou, The role of Genoa in the Latin Kingdom of Jerusalem: political and diplomatic struggles between 1250 and 1291, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy Royal Holloway, University of London 2017. Map 7.

Resim 6: Kaffa.

Resim 7: Kaffa. Surlar.

Resim 8: Cembalo. Ceneviz Kalesi.

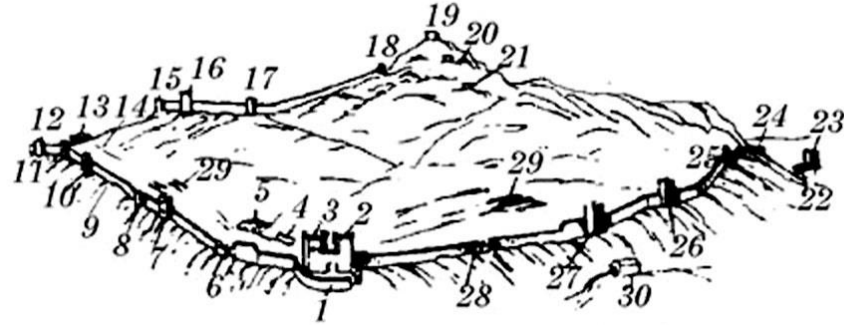

Resim 9: Cembalo (Balaklava). Surlar.

Resim 10: Cembalo (Balaklava). Surlar.

SUDAK - GENOESE FORTRESS

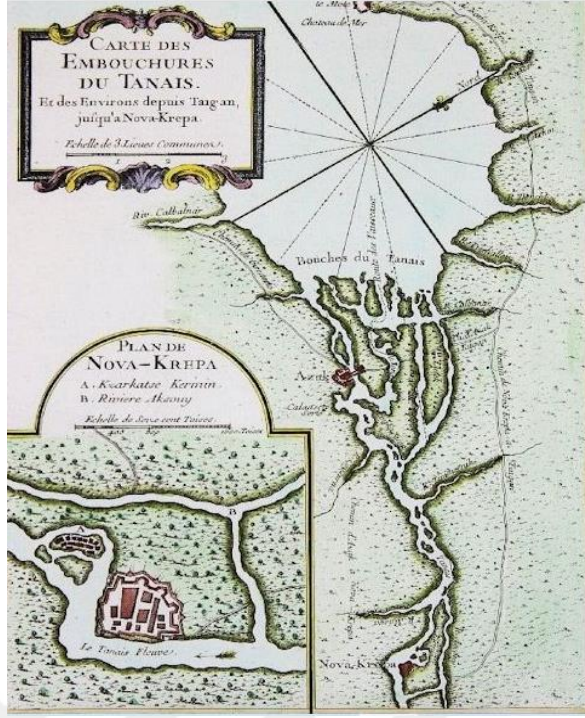

1. Barbican	18. Upper unnamed Tower
2. Jakalo Torsello Tower	19. Dorzorni (Devich) Tower
3. Bernabo di Franki Tower	20. End defensive works
4. Supply depot 1	21. Consul's church
5. Supply depot 2	22. Frederiko Astagver Tower
6. Ruined Tower	23. Church of 12 Apostles
7. Pasquali Dzhadich Tower	24. Corner Tower
8. Round Tower	25. Ruined Tower
9. Ruined Tower	26. Gvarko Rumballo Tower
10. Lukini di Flisko Lavani Tower	27. Giovanni Marione Tower
11. Corrado Chikalo Tower	28. Ruined Tower
12. Unnamed Tower	29. Russian barracks - 18th cent
13. Mosque	30. House
14. Underground works	
15. Corner Tower	
16. Consul's Tower	
17. George's Tower	

Resim 11: Kırım. Sudak. Ceneviz Kalesi.

Resim 12: Kırım. Sudak. Surlar.

Resim 13: Tanais. Azov Kalesi.

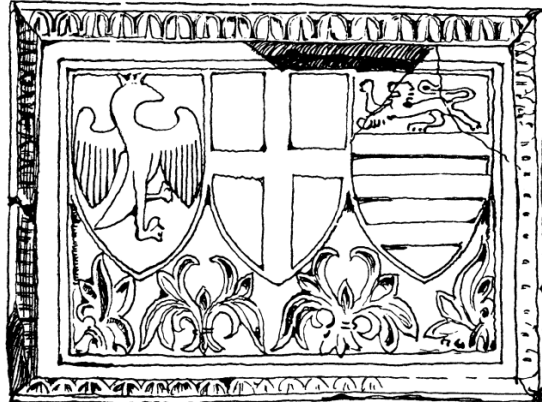
Resim 14: Galata Surları'ndan Ceneviz hanedan armaları.

Resim 15: Üzerinde Cenova Arması Olan, Galata Surlarında Bulunmuş Mermer Levha (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhir nr. 963)

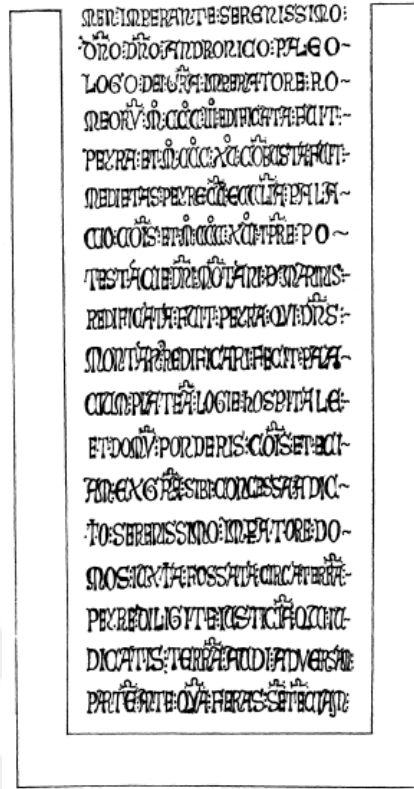

Resim 16: Galata'da Arap Camii Döşemesi Altında Bulunan Ceneviz Mezar Taşları (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhir nr. 2905, 2896)

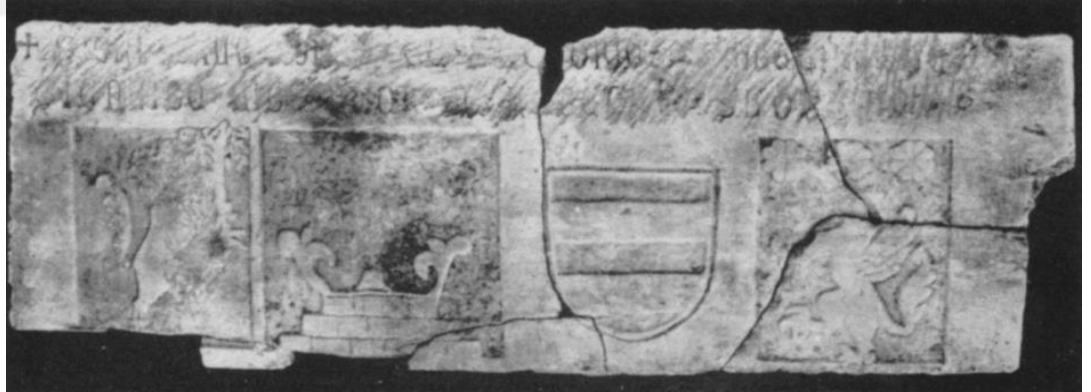
Resim 17: Galata. Haryb Kapu'dan Armalar.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17, 1910/1911, Fig.6.

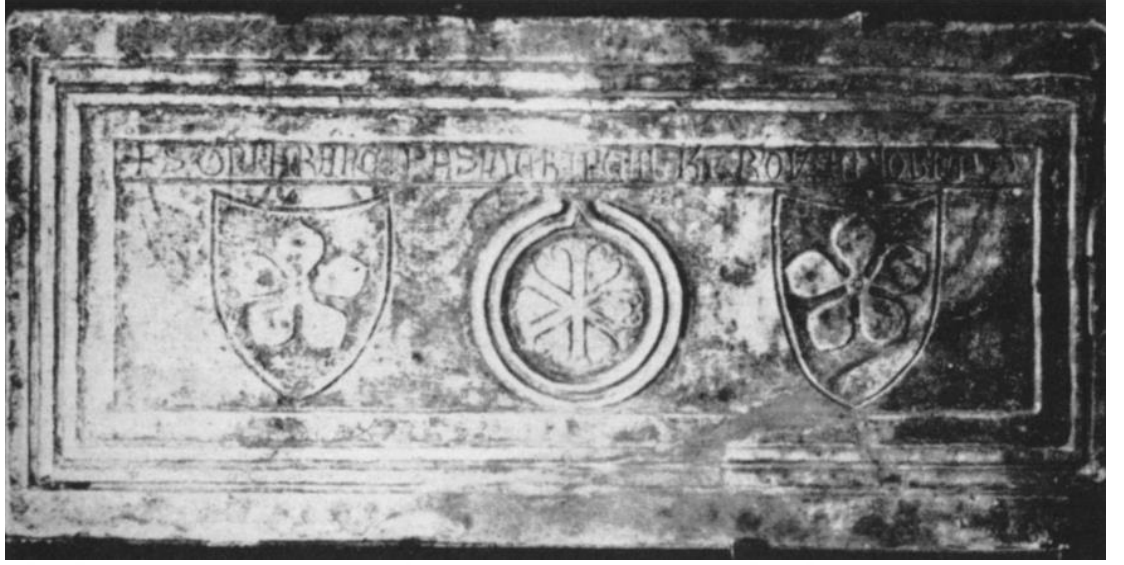
Resim 18: Galata'dan Ceneviz Yazıtı.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17, 1910/1911, Fig.7.

Resim 19: Galata'daki SS Paolo e Domenico'dan Pseudo-sarcophagus ön yüzü.

Eric A. Iverson , Funerary Monuments of the Gattelusii at Mytilene The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.12.

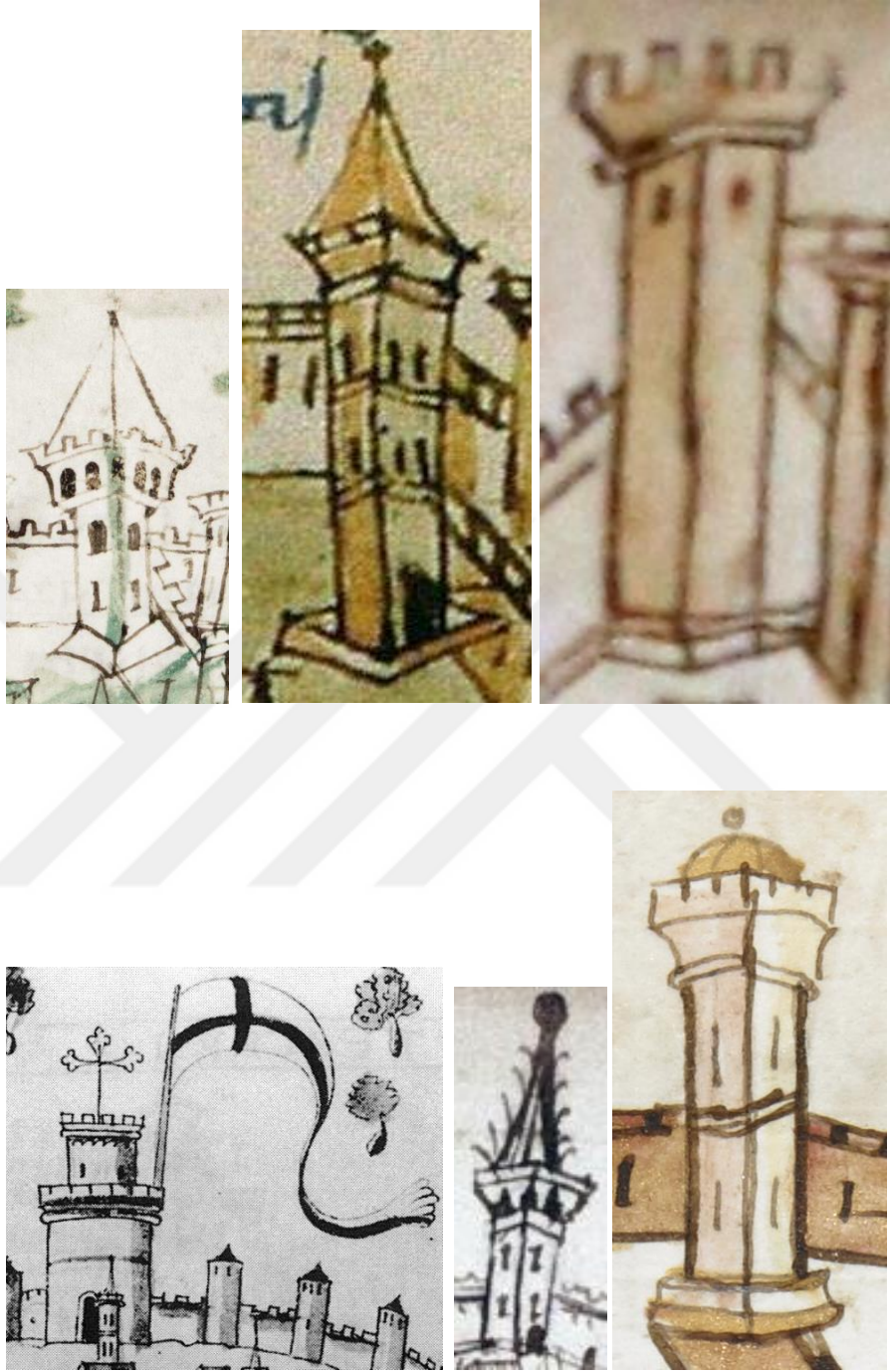
Resim 20: Galata'daki SS Paolo e Domenico'dan Francesco Pastera'nın Pseudo-sarcophagusunun ön yüzü.

Eric A. Ivison , Funerary Monuments of the Gattelusi at Mytilene The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.13.

Resim 21: Buondelmonti Tarafından Yapılmış Bosphorus Çizimi (1422).

Florio Banfi ,Two Italian Maps of the Balkan Peninsula, Imago Mundi , 1954, Vol. 11 (1954), 22.

Resim 22: Galata Kulesi'nin ilk dönemine ait, Cristoforo Buondelmonti'nin *Liber insularum Archipelagi* adlı eserinin çeşitli kopyalarında yer alan bazı tasvirler (soldan sağa): 1420'lere tarihlenen Ulusal Denizcilik Müzesi kopyası, 1465'e tarihlenen Vatikan Kütüphanesi kopyası, 1465-1475 arasında tarihlenen Fransa Millî Kütüphanesi kopyası, 1470 civarına tarihlenen Floransa Ulusal Merkez Kütüphanesi kopyası, 1475 civarına tarihlenen Walters Sanat Müzesi kopyası, 15. yüzyıla tarihlenen Bodleian Kütüphanesi kopyası, Henricus Martellus Germanus'un *Insularium Illustratum* adlı ve 1495 tarihli eserindeki kopya.

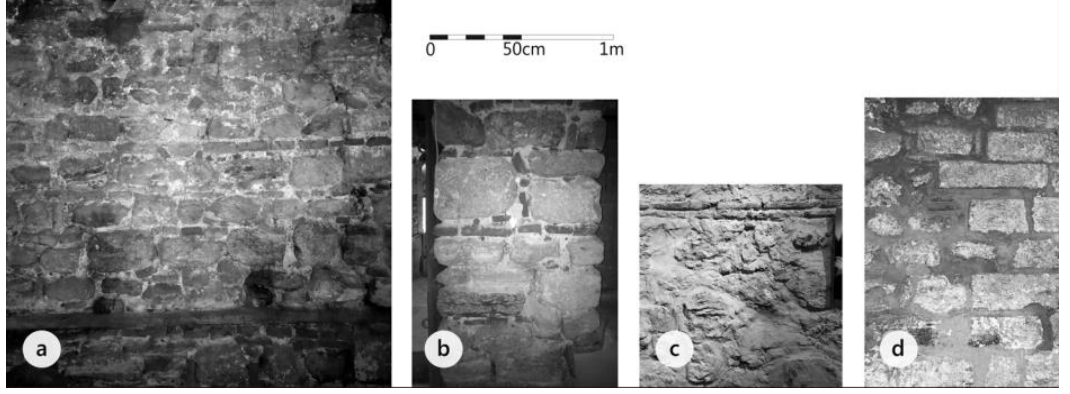

Resim 23: Ceneviz dönemindeki kulenin gerçeğe en yakın tasvirleri olarak kabul edilen *Liber insularum Archipelagi*'nin Marciana Millî Kütüphanesi (solda, 1420'ler-1430'lar) ve Düsseldorf Üniversite ve Eyalet Kütüphanesi (1485-1490) kopyalarındaki tasvirler.

Resim 24: Galata'nın Kıyı Duvarlarının Kalıntıları.

Naz Ecem Çınarıılmaz, Bilge Ar, San Michele Church of Genoese Galata (Pera): Historic records and material evidence on its chronology, ITU A|Z , Vol 17, No 2, (July 2020), Figure 4.

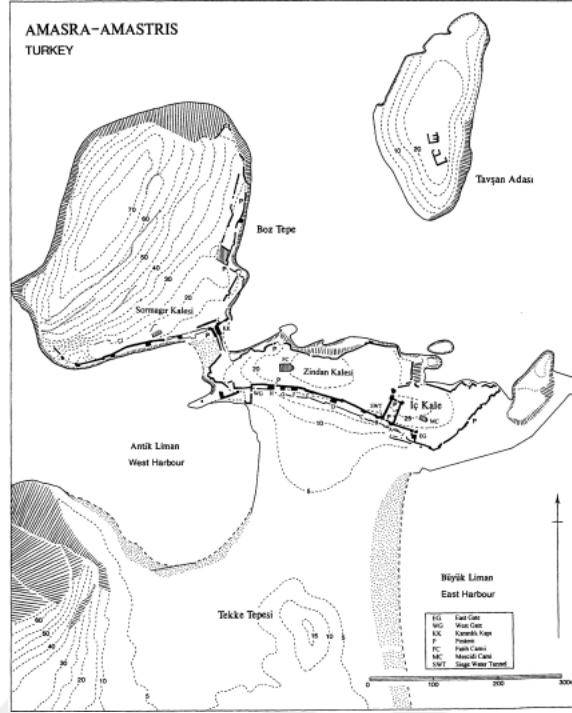
Resim 25: Galata. San Michele Kilisesi Duvar Teknikleri.

Naz Ecem Çınaryılmaz, Bilge Ar, San Michele Church of Genoese Galata (Pera): Historic records and material evidence on its chronology, ITU A/Z , Vol 17, No 2, (July 2020), Figure 9a-d.

Resim 26: Rumeli Feneri. Surların İçeriden Görünümü.

Konstantin Nossov , Strife over the Straits, The Magyar invasions in Europe, Medieval Warfare , Vol. 2, No. 4, (2012), 42.

Resim 27: Amasra Surlarının Planı.

James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265.Fig.1

Resim 28: Amasra. Zindan Kalesi, A ve B Kulelerinin Güneyden Görünüşü.

James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265. Plate XXXVII b.

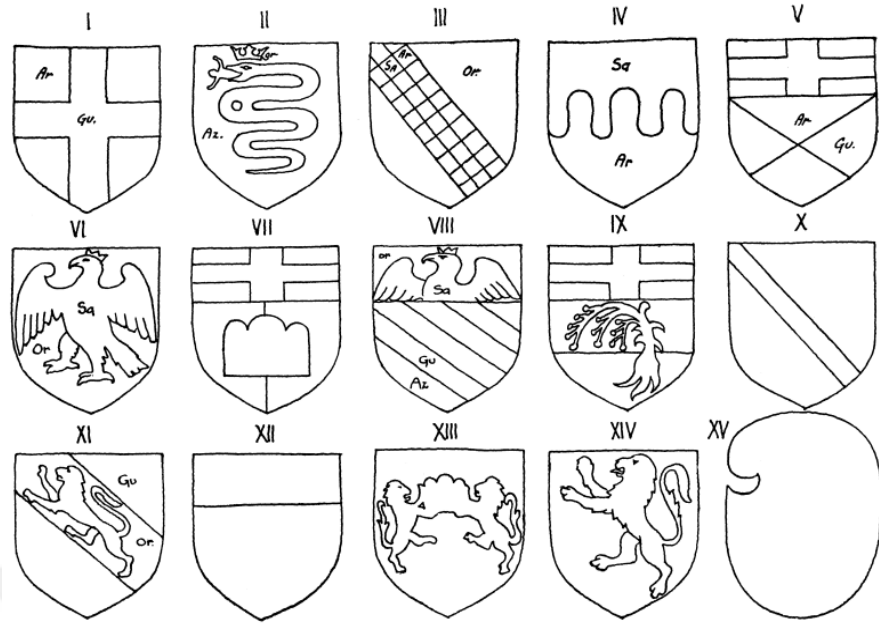
Resim 29: Amasra. Boztepe Kapısı'nın (Karanlık Kapı) Güneybatıdan Görünüşü.

James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265. Plate XXXVIII a.

Resim 30: Amasra. Zindan Kalesi. G Kulesinin Güneyden Görünüşü. Orijinal Bizans Yazıtını Tahrif Etmiş Ceneviz Yazıtı.

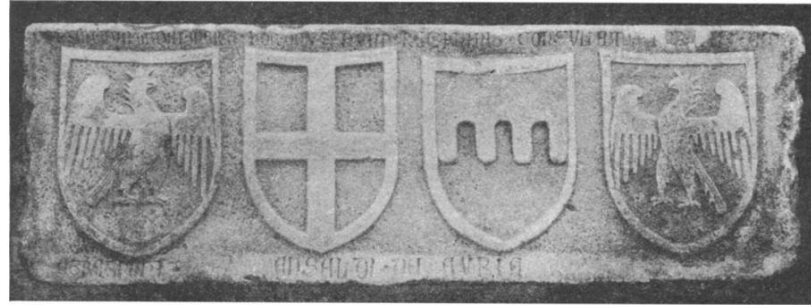
James Crow, Stephen Hill The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia, Anatolian Studies , 1995, Vol. 45 (1995), s. 251-265. Plate XXXVIII b.

Resim 31: Amasra'daki Ceneviz armaları.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.2.

VI. Doria. I. Genoa. IV. Fregoso. VI. Doria.

Resim 32: Amasra'daki Ceneviz Armaları.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.4.

Resim 33: Amasra Surlarının Zindan Kapısı Üzerindeki Poggio, Cenova ve Malaspina Armaları

Resim 34: Güzelhisar ve Amasra Kalelerinin Konstrüksiyon Teknikleri.

Nurhilal Burak, Genoese Traces in the Black Sea Coast of Turkey's Forts, Defensive Architecture of the Mediterranean / Vol XI / Navarro Palazón, García-Pulido (eds.), 2020, Fig.4.

Resim 35: Sinop Kalesi'nin Güney ve Doğu Duvarlarının Limandan Görünümü.

M. E. Martin, Some Miscellaneous Notes on the Town and Antiquities of Sinop, Mainly from Travellers' Accounts, *Anatolian Studies*, Vol. 48 (1998), Fig.1.

Resim 36: Sinop Kalesi'nin Doğu Duvarları.

M. E. Martin, Some Miscellaneous Notes on the Town and Antiquities of Sinop, Mainly from Travellers' Accounts, *Anatolian Studies*, Vol. 48 (1998), Fig.2.

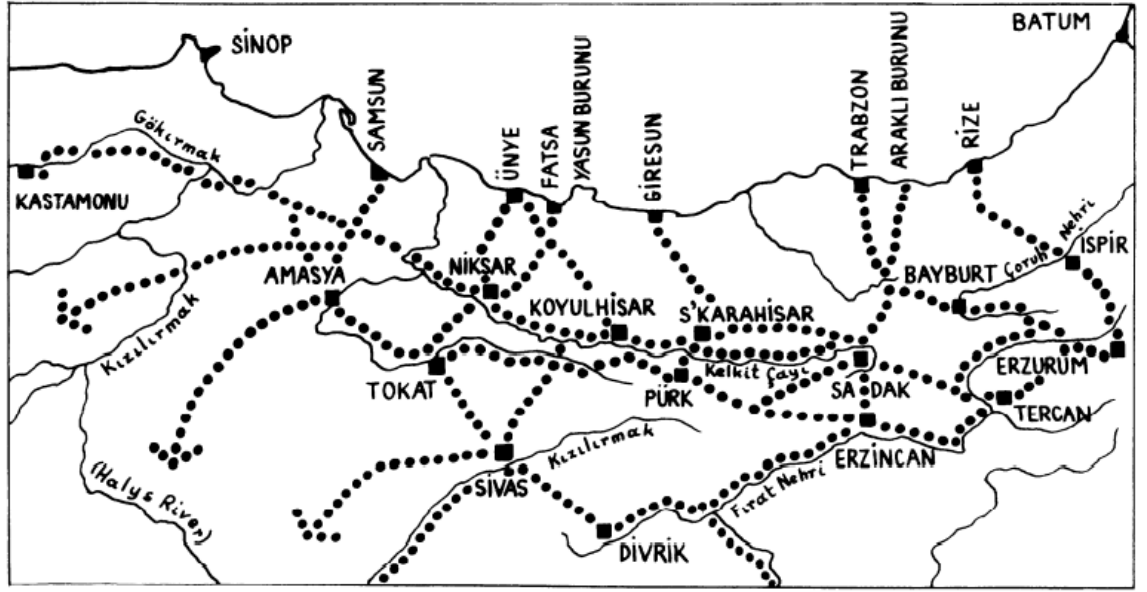
Resim 37: 1402 Tarihli Samsun Kitabesi.

Savaş Eğilmez, Ahmet Safa Yıldırım, Yunus Emre Aydın, Ceneviz Ticaret Kolonisi Simisso (1280-1420), Tarih İncelemeleri Dergisi XXXVI / 2 (2021), Ek.1.

Resim 38: Trabzon'dan Ceneviz Yazıtı.

F. W. Hasluck , Genoese Heraldry and Inscriptions at Amastra, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.5.

Resim 39: Türkiye'nin Kuzeydoğusundaki Rotalar.

David Winfield, The Northern Routes across Anatolia, Anatolian Studies , 1977, Vol. 27 (1977), Fig.2.

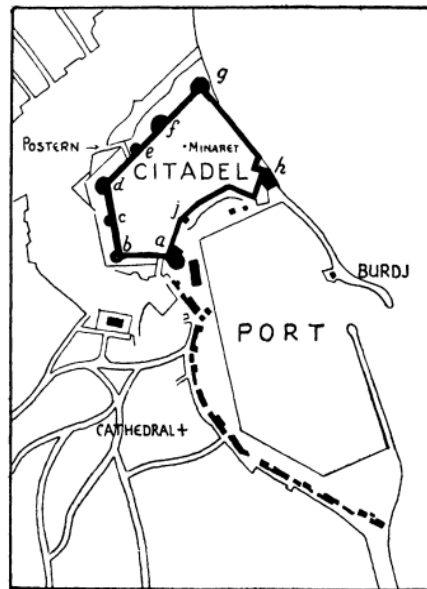

Resim 40: Luca Cambiaso. Cenevizlilerin Trabzon'daki deposunun inşaatı. c.1571.Palazzo Lercari-Parodi.Cenova.

Resim 41: Rodos Kalesi.

Eugene Flandin, Histoire des Chevaliers de Rhodes, Tours M DCCC LXVII

Resim 42: Sakız Adası. Şehir ve Limanın Planı.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.1.

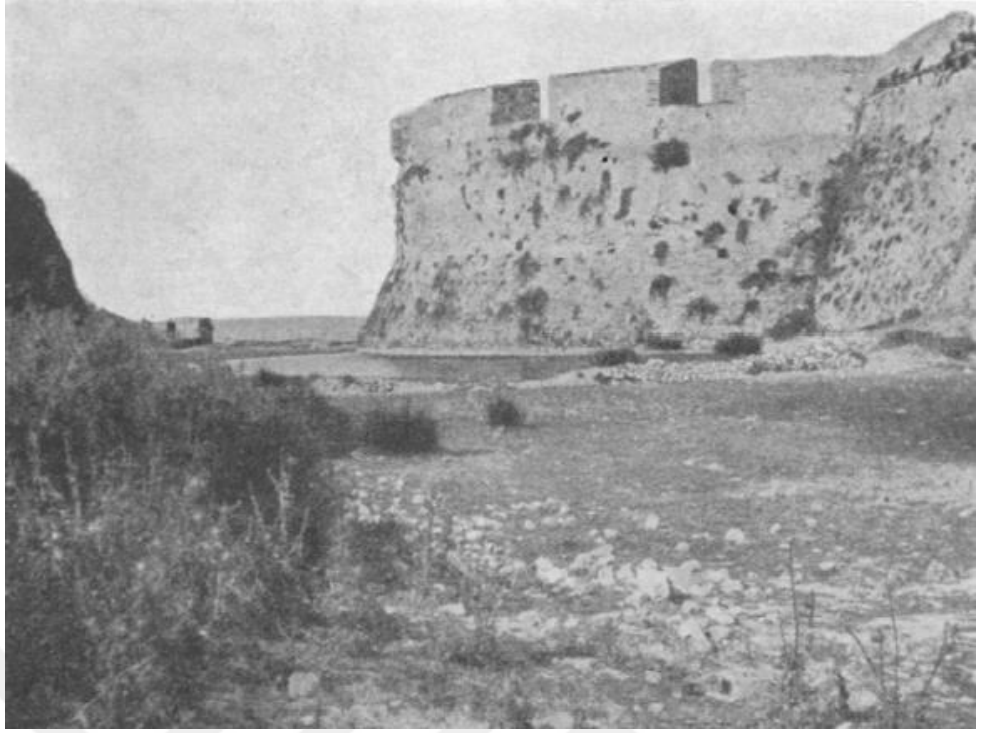
Resim 43: Sakız Adası. Kalenin Planı.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.2.

Resim 44: Sakız Adası. Surlar. E ve D Kuleleri.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.3.

Resim 45: Sakız Adası. Surlar.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.4.

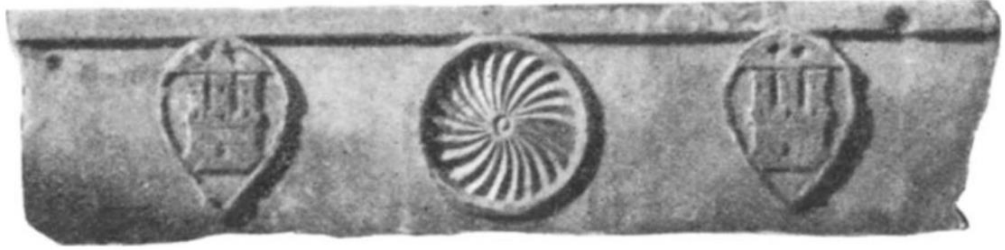
Resim 46: Sakız Adası Kalesinden Hanedanlık Armaları ve Yazıt.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.5.

Resim 47: Sakız Adası'ndan Rölyef.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.7.

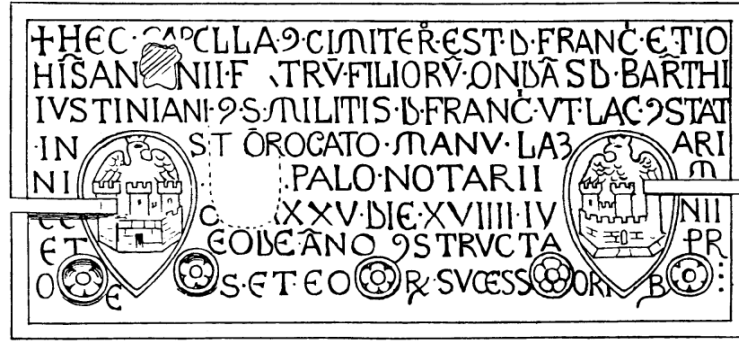
Resim 48: Giustiniani Armaları Bulunan Sarcophagus Ön Yüzü.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.12.

Resim 49: Giustiniani Arması.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.13.

Resim 50: Sakız Adası'ndan Yazıt.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.15.

Resim 51: Lercari Arması ve Yazıt.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.32.

Resim 52: Sarcophagus Parçası.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.19.

Resim 53: Lento rölyeflerinden Parçalar

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.24, 25.

Resim 54: Lento Rölyefi.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.30.

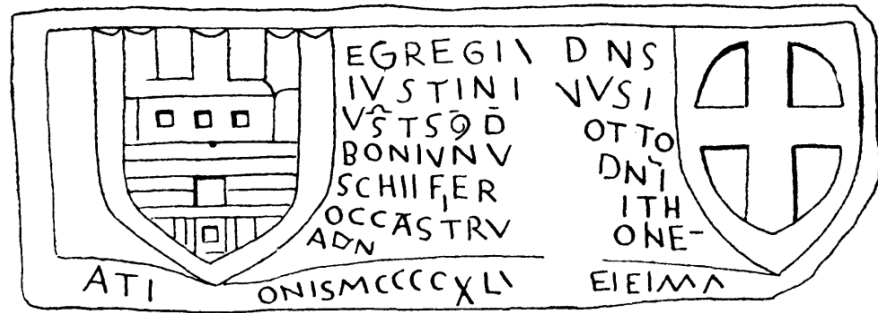
Resim 55: Lento Rölyefi.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.31.

Resim 56: Hanedanlık Armalı Yazıtı.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.32.

Resim 57: Yazıt ve Armalar.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.33.

Resim 58: Hanedanlık Armaları.

F. W. Hasluck , The Latin Monuments of Chios, The Annual of the British School at Athens , 1909/1910, Vol. 16 (1909/1910), fig.34.

Resim 59: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs , Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1A.

Resim 60: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs , Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1B.

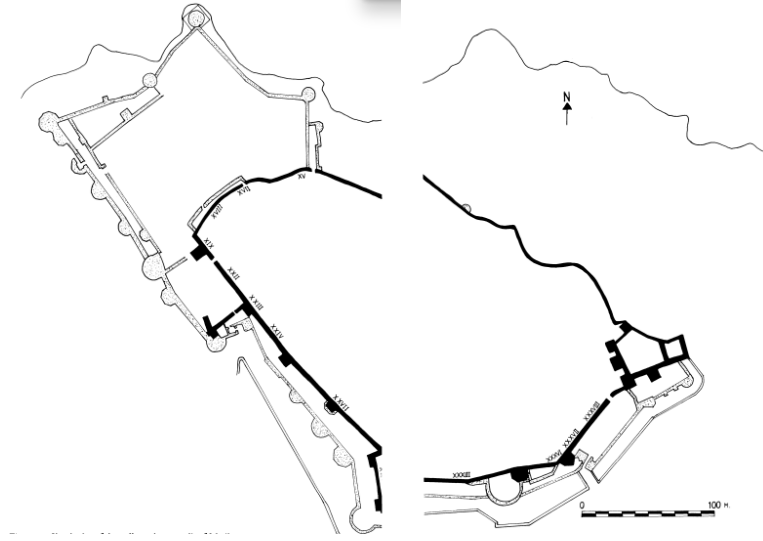
Resim 61: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs ,
Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1C.

Resim 62: Sakız Adası'ndan St.George tasvirli kabartma.

F. W. Hasluck , Genoese Lintel-Reliefs in Chios, The Burlington Magazine for Connoisseurs ,
Vol. 18, No. 96 (Mar., 1911), Plate 1D.

Resim 63: Midilli Akropolisindeki Duvarlar.

Caroline Williams, I. K. Whitbread Hellenistic and Roman Buildings in the Mediaeval Walls of Mytilene, Phoenix , Spring, Vol. 38, No. 1 (Spring, 1984), Figure 1.

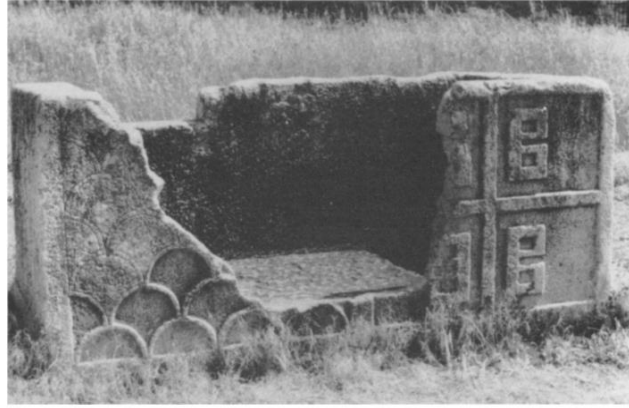
Resim 64: Midilli kalesinin kapısındaki Paleologos baş harfleriyle (ΠΑ) ve Gattilusio arması) kurucu yazıtı (pul desenleri ve taçlı desenler ve sağda yürüyen taçlı kartal).

Fotini Kondyli, Lords at the End of the Empire, The Annual of the British School at Athens , Vol. 112 (2017), Fig.13.

Resim 65: Midilli Kalesi. Paleologos baş harflerini içeren üç panolu mermer blok, göğsünde Gattilusio arması olan çift başlı kartal ve sola doğru yürüyen kartal.

Fotini Kondyli, Lords at the End of the Empire, The Annual of the British School at Athens , Vol. 112 (2017), Fig.14.

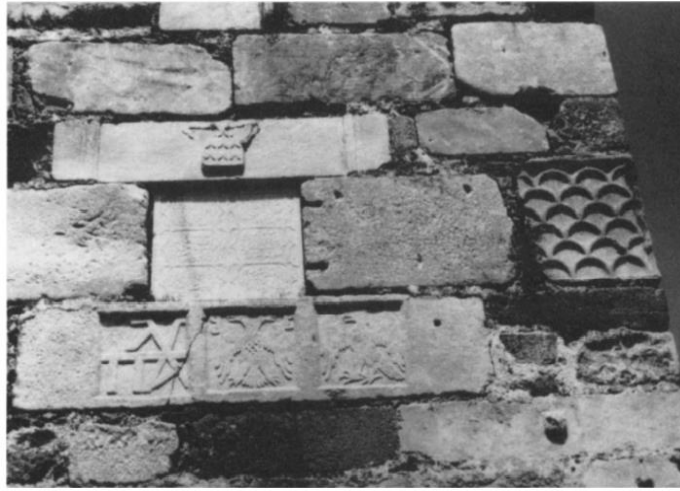
Resim 66: Midilli Adası. Lahit

Eric A. Ivison , Monolithic sarcophagus. Funerary Monuments of the Gattelusio at Mytilene, The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.4.

Resim 67: Midilli Adası. Lahit

Eric A. Ivison ,Pseudo-sarcophagus front. Funerary Monuments of the Gattelusi at Mytilene, The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.8.

Resim 68: Midilli Kalesi'nin Osmanlı Dönemine Ait Güney Kapısı.

Eric A. Ivison ,Pseudo-sarcophagus front. Funerary Monuments of the Gattelusi at Mytilene, The Annual of the British School at Athens , Vol. 87 (1992), Fig.9.

Resim 69: Çandarlı Kalesi.

Resim 70: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

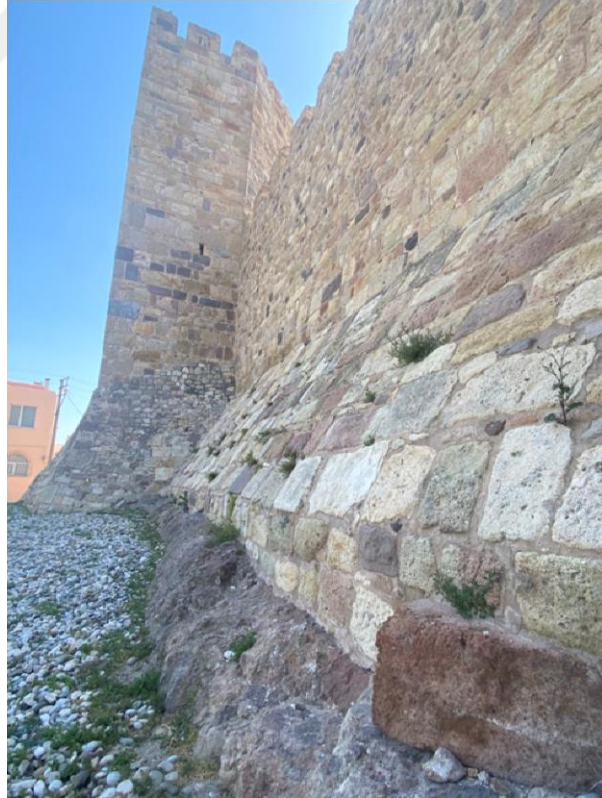
Resim 71: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

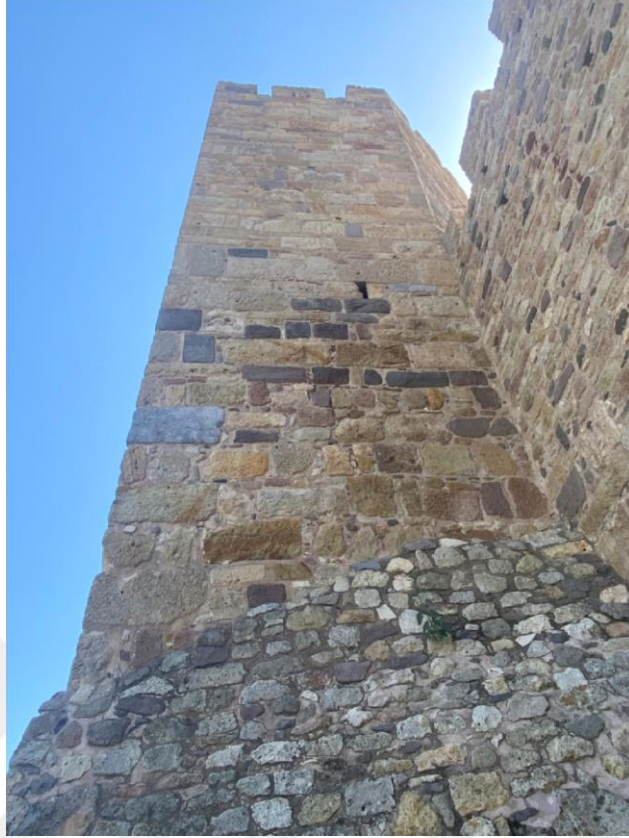
Resim 72: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 73: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 74: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 75: Çandarlı Kalesi. Doğu cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 76: Çandarlı Kalesi. Güney cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 77: Çandarlı Kalesi. Güney cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 78: Candarli Kalesi. Güney cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 79: Candarli Kalesi. Batı cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 80: Çandarlı Kalesi. Batı cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

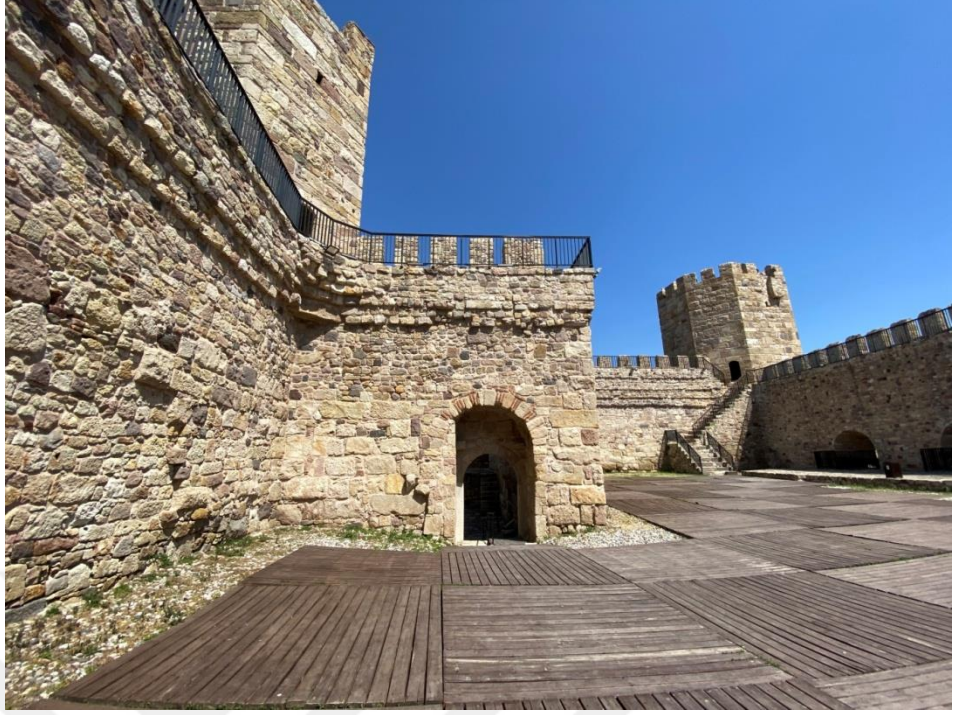
Resim 81: Çandarlı Kalesi. Batı cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

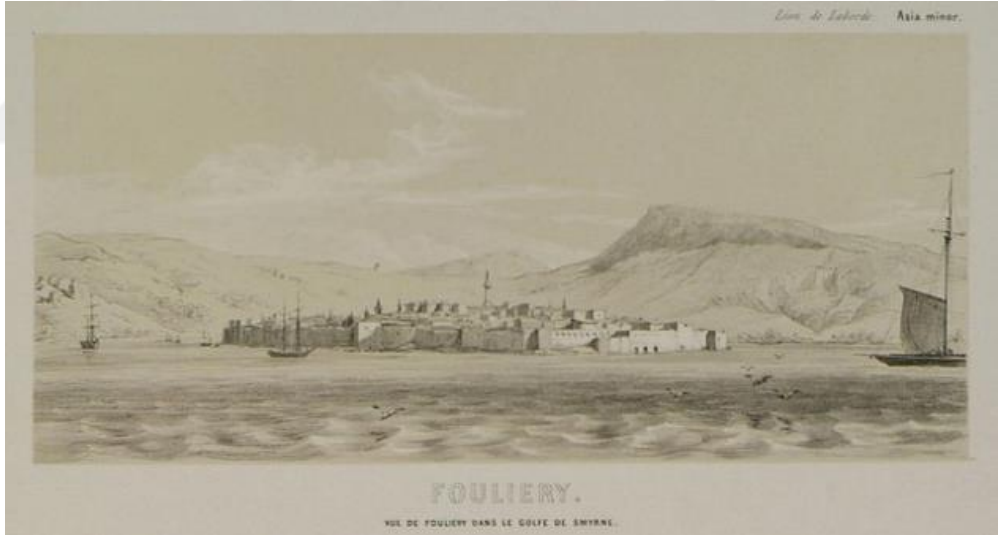
Resim 82: Çandarlı Kalesi. Kuzey cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 83: Çandarlı Kalesi. Kuzey cephe. Farklı duvar teknikleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

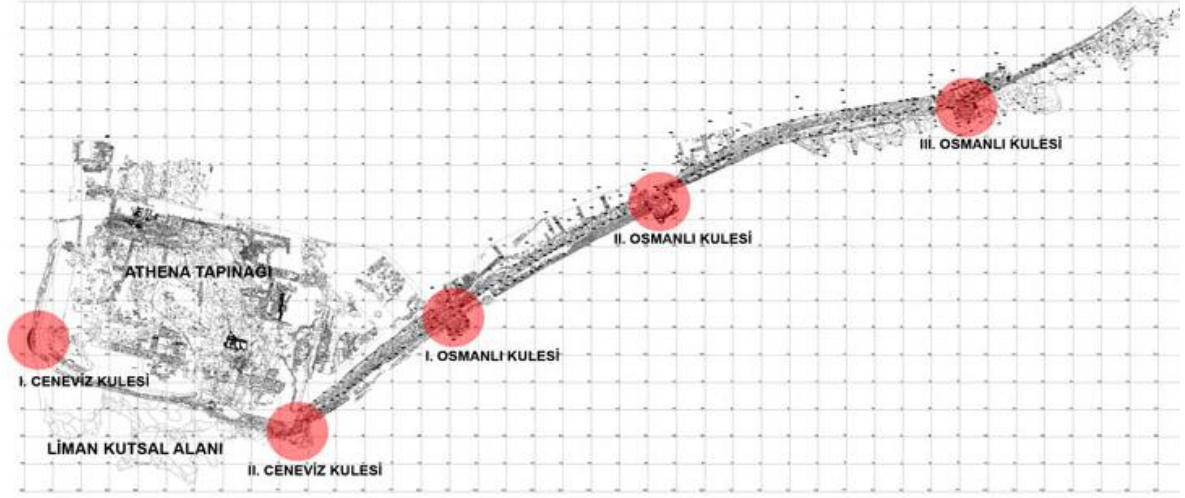

Resim 84: Çandarlı Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 85: Foça.

FOÇA YARIMADASI KENT DUVARLARI, KULELERİ ve ATHENA TAPINAĞI

Resim 86: Foça Kent Duvarları, Hazırlayan: Prof. Dr. Ömer zyiğit / Foça Kazı Başkanı

Resim 87: Foça. Osmanlı Dönemi Kuleleri. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

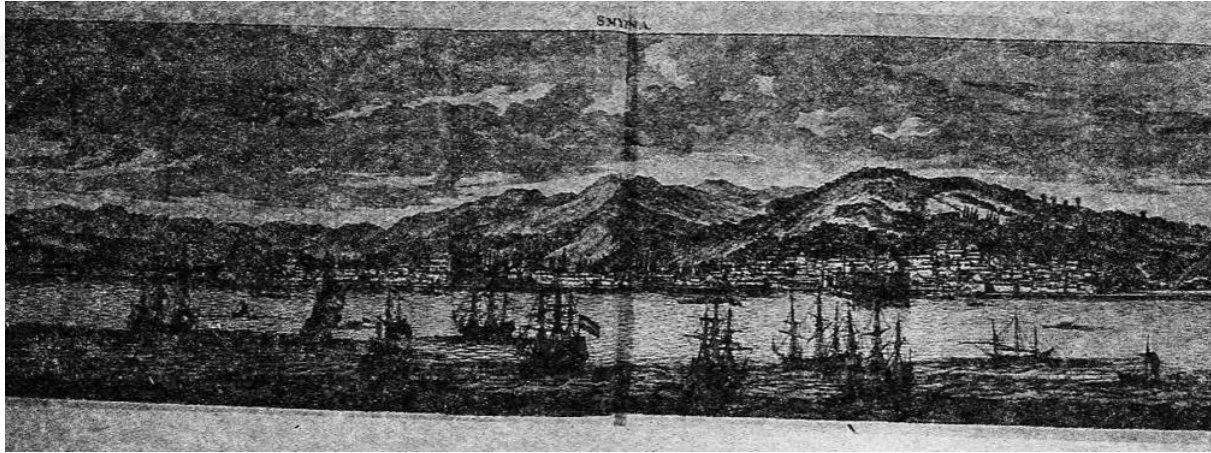
Resim 88: Foça. Osmanlı Dönemi Kulesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 89: Foça. Beş Kapılar. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

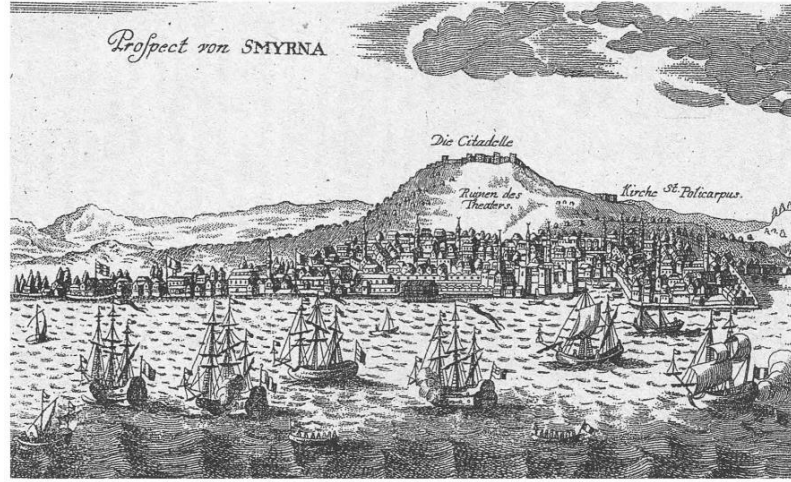

Resim 90: Foça. I. Ceneviz Kulesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 91: Robert de Dreux'nün İzmir'i · (Aralık 1667- Mayıs 1668)

İlhan Pınar, Gezinlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl, Akademi Kitapevi, İzmir 1998, 25.

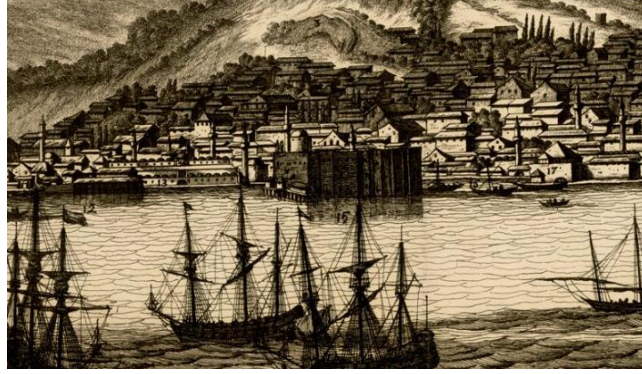

Resim 92: İzmir

İlhan Pınar, Gezinlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl, Akademi Kitapevi, İzmir 1996, 61.

Resim 93: Cornelis de Bruny. İzmir.1698.

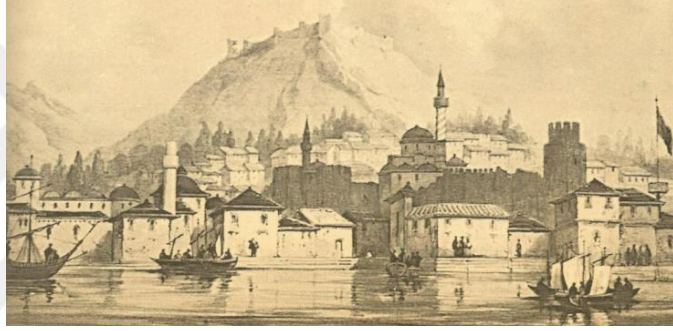

Resim 94: Cornelis de Bruny. İzmir.1698. Gravürden detay.

Resim 95: İzmir.

Evren Ünlü, Yıkıldı Ama İsmi Yaşıyor: İzmir Liman Kalesi, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, 25. Sayı, 2021,

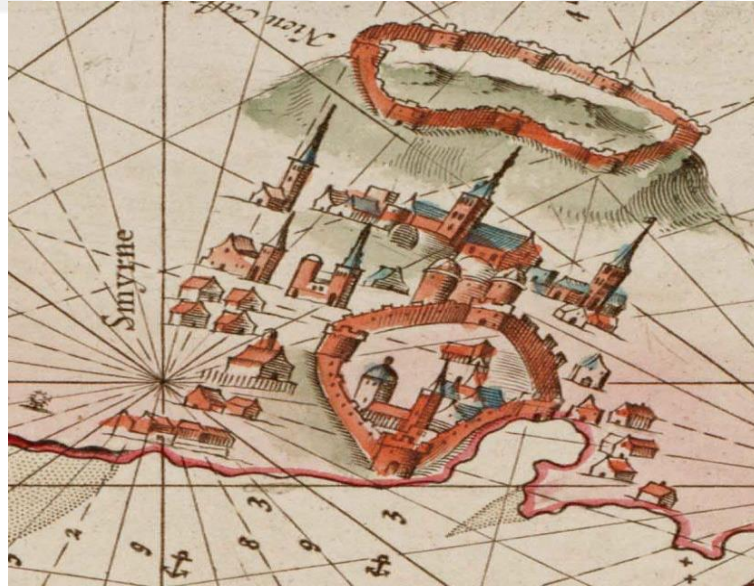

Resim 96: Türk Mahallesi Panaroması.1838.

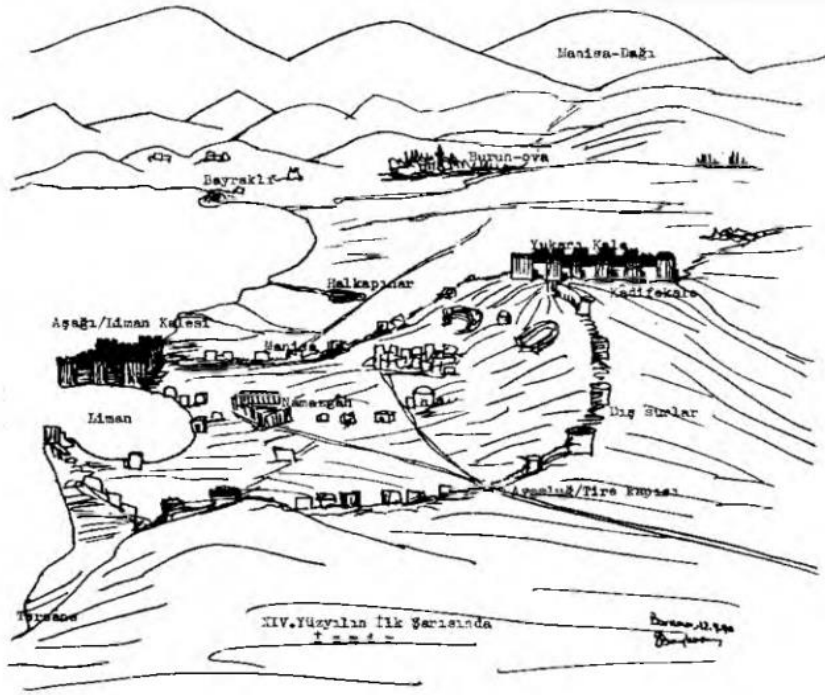
Burcu Taşcı, Büke Özden, Fatma Davras, Hümeysra Birol Akkurt, Rediscovering the 19th Century of a Port Town in Levant: Smyrna/Izmir, Athens Journal of Mediterranean Studies- Volume 1, Issue 1, (2015), 61-80, Figure 5.

Resim 97: İzmir'in 1402'de Kuşatılması, Timur'un bir biyografisi olan Zafaranama adlı el yazmasının (c.1467) bir el yazmasında Kamāl ud-Dīn Behzād (c. 1450 – c. 1535) tarafından yapılmış minyatür. John Work Garrett Library. Johns Hopkins Üniversitesi.

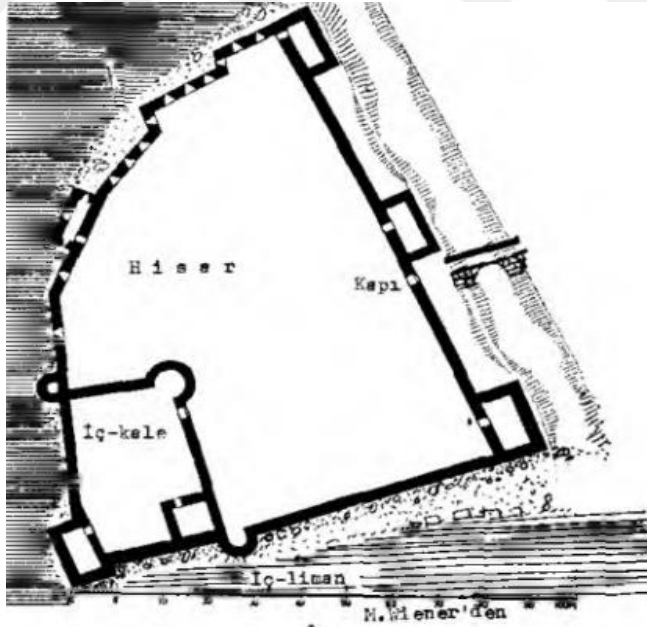

Resim 98: Kadifekale ve Liman Kalesi.
Evren Ünlü, Yıkıldı Ama İsmi Yaşıyor: İzmir Liman Kalesi, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, 25. Sayı, 2021,

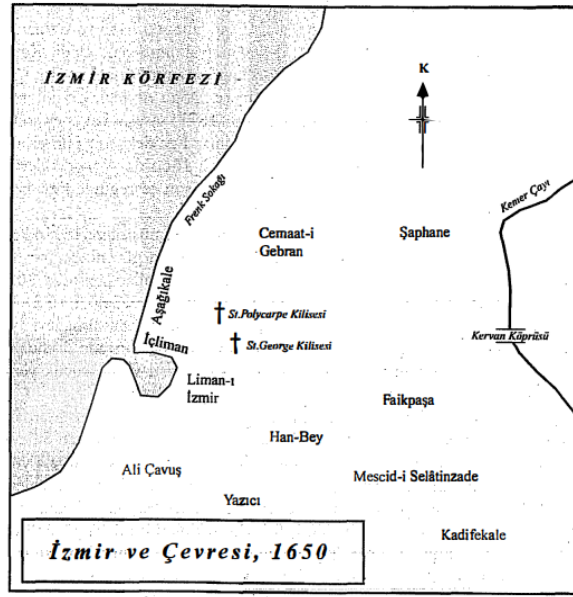
Resim 99: XIV. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir.

Tuncer Baykara, Aydınolu Gazi Umur Bey (1309-1348), Kültür Bakanlığı Yayınları 1232, Türk Büyükleri Dizisi 131, Ankara 1990, 24.

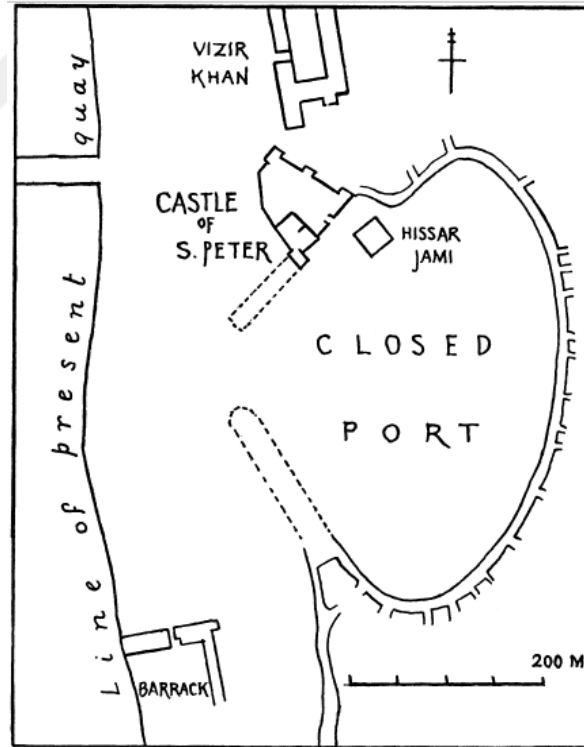
Resim 100: Timur'un 1402'de Tahrip Ettiği Liman Kalesi'nin Temelleri Üzerinde 1472'den Sonra Yapılan Ok Kalesi.

Tuncer Baykara, Aydınolu Gazi Umur Bey (1309-1348), Kültür Bakanlığı Yayınları 1232, Türk Büyükleri Dizisi 131, Ankara 1990, 45.

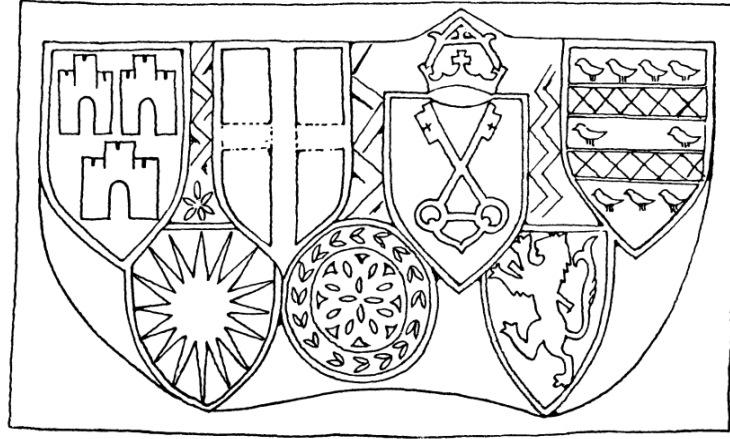
Resim 101: İzmir ve Çevresi. 1650.

Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650, Çevirenler Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu Türkiye Araştırmaları 18, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, 9.

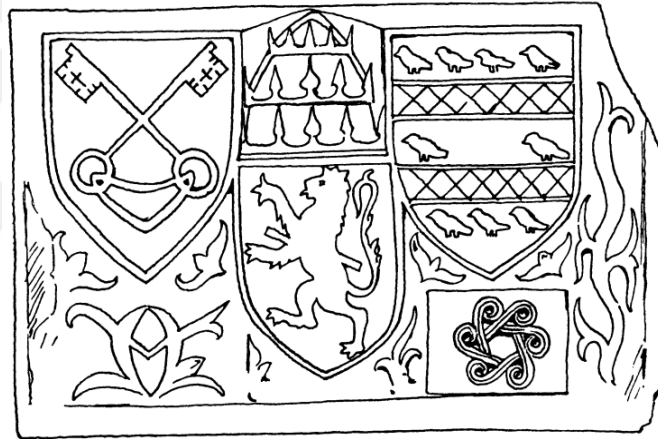
Resim 102: S.Peter Kalesi ve Çevresinin Planı.

F. W. Hasluck, Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.1.

Resim 103: İzmir S. Peter Kalesinden Armalar.

F. W. Hasluck, Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.2.

Resim 104: İzmir S. Peter Kalesinden Armalar.

F. W. Hasluck , Heraldry of the Rhodian Knights, Formerly in Smyrna Castle, The Annual of the British School at Athens, Vol. 17 (1910/1911), Fig.3.

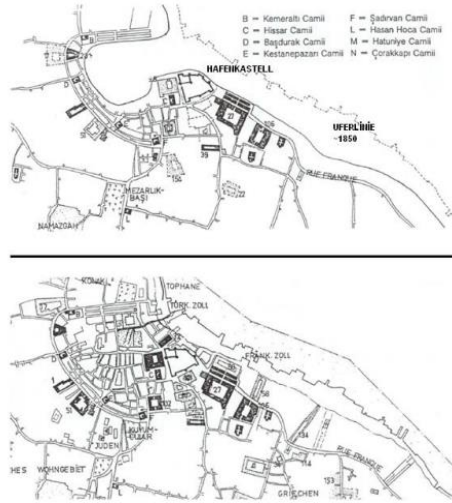
Resim 105: İzmir.Ceneviz hanedan armaları.
Evren Ünlü, Yıkıldı Ama İsmi Yaşıyor: İzmir Liman Kalesi, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi,
25. Sayı, 2021,

Resim 106: İzmir.Ceneviz hanedan armaları. İzmir Arkeoloji Müzesi. Fotoğraf Batuhan Servet
Gürkan

Resim 107: İzmir. Ceneviz hanedan armaları. İzmir Arkeoloji. Müzesi. Fotoğraf Batuhan Servet Gürkan

Resim 108: XVII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Arasında İzmir Limanında Meydana Gelen Değişim.

Muhammed Ali Budak, Seyahatnamelere Göre Ortaçağ'da Batı Anadolu, T.C. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu, Manisa 2015, Plan 1.

Resim 109: Çeşme Kalesi.

Resim 110: 1782’de Çeşme Kalesi.

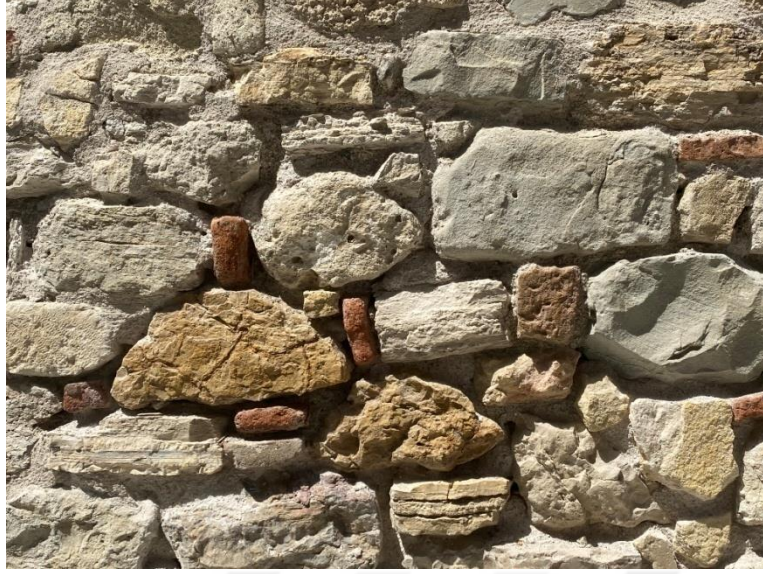
Hasan Sercan Sağlam, Çeşme Kalesi'nin UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi İlgisindeki "Ceneviz" Dönemine Metodolojik Bir Yaklaşım, Journal of Humanities and Tourism Research 2021, 11 (3): 551-568. Şekil 7.

Resim 111: Çeşme Kalesi. Batı cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 112: Çeşme Kalesi. Batı cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 113: Çeşme Kalesi. Batı cephe. Duvar örgüsü. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 114: Çeşme Kalesi. Kuzey cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

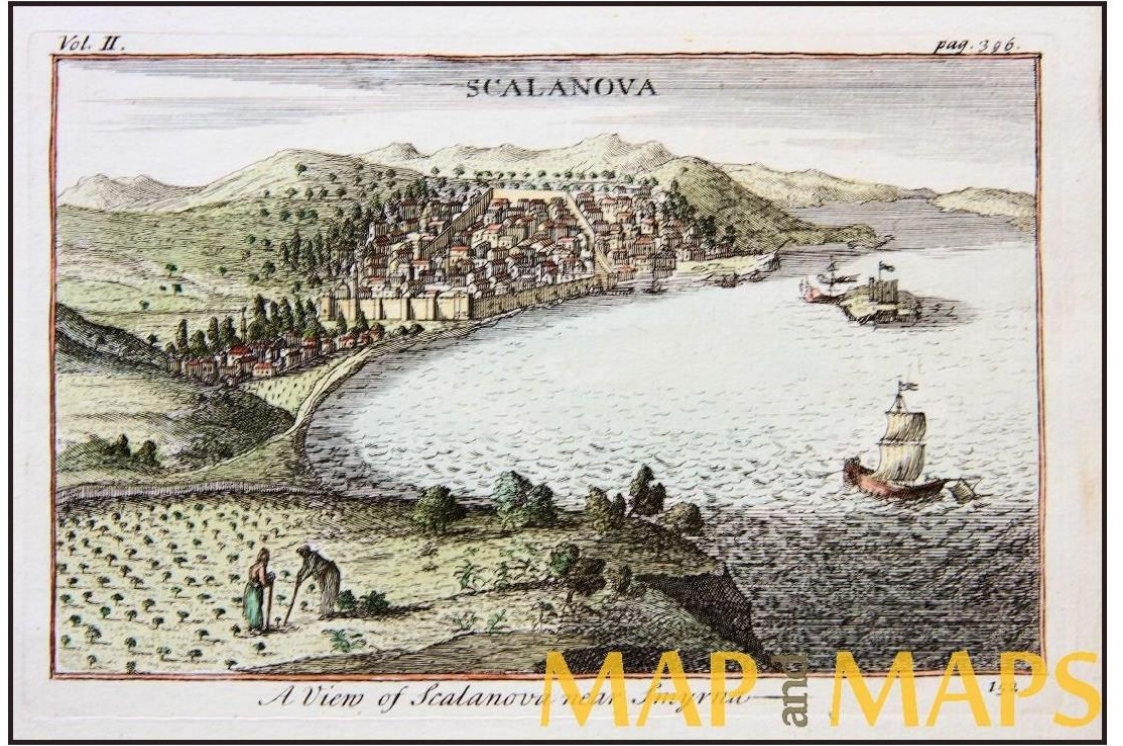

Resim 115: Çeşme Kalesi. Kuzey cephe. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

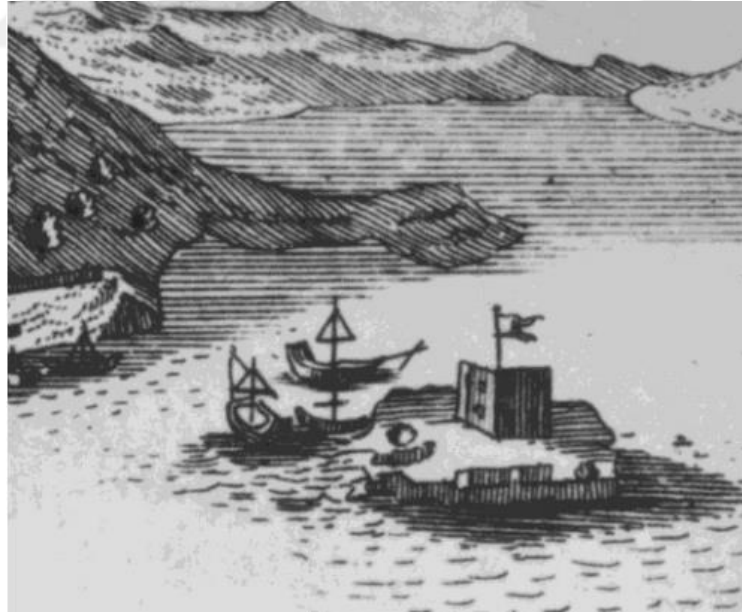

Resim 116: Çeşme Kalesi. Farklı Duvar İşçiliklerinden Örnekler.

Hasan Sercan Sağlam, Çeşme Kalesi'nin UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi İlgisindeki "Ceneviz" Dönemine Metodolojik Bir Yaklaşım, Journal of Humanities and Tourism Research 2021, 11 (3): 551-568.Şekil 5.

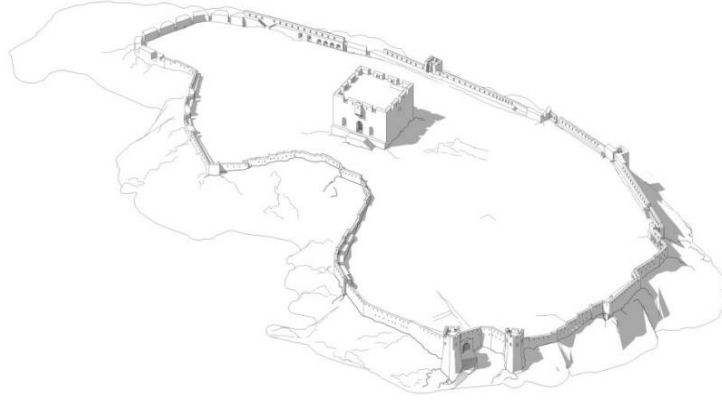

Resim 117: Scalanova.

Resim 118: Güvercin Ada Kalesi. Tourneford Gravüründen Ayrıntı.

Emine Tok, Kuşadası, Güvercinada Kalesi, Sanat Tarihi Dergisi Cilt/Volume: XXIII,
Sayı/Number:2 (Ekim/October 2014), Resim 1.

Resim 119: Güvercin Ada Kalesi Muhtemel Orijinal Durumu.
Emine Tok, Kuşadası, Güvercinada Kalesi, Sanat Tarihi Dergisi Cilt/Volume: XXIII,
Sayı/Number:2 (Ekim/October 2014), Şekil 2.

Resim 120: Güvercin Ada Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 121: Güvercin Ada Kalesi. İç Kale. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

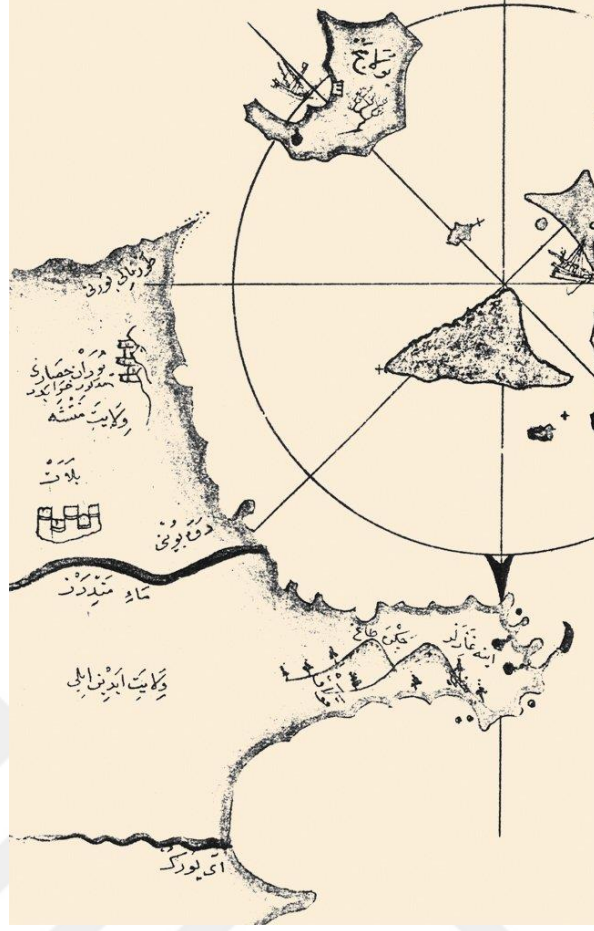
Resim 122: Kuşadası şehir surlarına ait kalıntı. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 123: Kuşadası şehir surlarına ait kule. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 124: Kuşadası şehir surlarına ait kule. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 125: Pirî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserinde Balat ve çevresini gösteren harita

Resim 126: Antik tiyatro üzerinde yer alan Balat Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 127: Antik tiyatro üzerinde yer alan Balat Kalesi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.

Resim 128: Balat Kalesi'nin içi. Fotoğraf: Batuhan Servet Gürkan.